

Jagten.

Årsskrift for Museumsorganisationen ROMU 2022

© Forfatterne og Museumsforlaget ROMU 2023.
De i bogen anvendte kortdata © Styrelsen for
Dataforsyning og Infrastruktur (SDFI).

Redaktion: Nadja Malika Kring Mortensen &
Lars Kjølhede Christensen

Omslag og grafisk layout/tilrettelæggelse: Trine Sejthen

Papir: Omslag: Munken Lynx, Indhold: Arctic matt
Tryk: Dystan & Rosenberg Aps

Skrifttyper: Gotham | Bookman Old Style

ISBN 978-87-88563-86-3

EAN 9788788563863

JAGTEN

Årsskrift for museumsorganisationen ROMU 2022

Museumsforlaget
ROMU

Roskilde 2023

Indhold

- 06**   **NÅR JAGTEN ER SAT IND**
Morten Thomsen Højsgaard
- 16**   **FORVANDLINGER - FORTÆLLINGER OM AFFALD
- AKTIVISME OG ETISK ANSVARLIGHED**
Dorthe Godsk & Julia Standly Hopf
- 26**   **ELY-HÅNDSKRIFTET**
Jesper Langkilde
- 46**   **TOUR DE FRANCE / CYKELUDSTILLING**
Jakob Caspersen
- 56**   **VERDENSKULTUR PÅ VANDET**
Lars Kjølhede Christensen
- 64**   **LUNE MØLLE I LEJRE ÅDAL**
Ole Thirup Kastholm
- 78**   **VIGTIGE VÆRKSTEDSFUND FRA VIKINGETIDEN
- OM FIRE DETEKTORFUNDNE PATRICER FRA
LILLEBRO VED LEJRE**
Julie Nielsen og Lars Grundvad

90

**MUSICONS VILDE SJÆL
- HISTORIEN OM HAL 12**

Cille Krause & Maria Panum Baastrup

108

**EGEDALS MEST IKONISKE OLDTIDSFUND FYLDER RUNDT
- ET GENSYN MED VIKSØ-HJELMENE I ANLEDNING AF
80-ÅRET FOR FUNDET**

Emil Wither Struve

118

MIG OG MIN BY - DET ER FOR BØRN!

Louise Dahl Christensen

134

JAGTEN PÅ DEN FEDE LYD - MINITEMA

Rasmus Rosenørn & Tine Moberg

134 JAGTEN PÅ DE FEDE LYDE

138 HAVE A CIGAR: MED TV-2 I STUDIET

**141 STUDIER PÅ MUSEUM:
FORMIDLING AF PRODUKTIONSMILJØER**

145 DET LEVENDE LYDSTUDIE

148

**ARKÆOLOGISK OVERBLIK
- HVOR GRAVEDE ARKÆOLOGERNE I 2022?**

Emil Winther Struve, Jesper Langkilde, Nadja M. K. Mortensen,
Ole Thirup Kastholm & Palle Østergård Sørensen

158

FORFATTERLISTE

Når jagten er sat ind

Morten Thomsen Højsgaard

Årsskrift for museumsorganisationen ROMU for 2022 vidner om særdeles varierede måder at søge og finde nye erkendelser og forbindelser på i området omkring Roskilde Fjord.

Engang var det så ligetil, når man talte om jagt. Det handlede om jægere, der skulle på jagt for at finde bytte, der kunne spises, så mennesker kunne overleve.

Men som med så meget andet ændrer ord og begreber og behov betydning med tiden. Jagtens oprindelse tvivler de færreste på, men jagtens mening og ordets anvendelse kommer der stadig flere forandrede eksempler på og meninger om.

Jagten er gået ind, siger vi gerne, men mener som oftest alt muligt andet med det, end at nogle konkrete jægere er ude for at jage.

For nu om stunder jager stadig flere mennesker efter berømmelse og anerkendelse i en langt mere symbolsk forstand. Nogle politikere kan også sætte jagten ind på at finde besparelser i svære tider. Om vinteren sætter genbrugsbutikker gerne jagten ind på at finde varmt overtøj til hjemløse og andre med få midler. I lyset af klimakampen er ingeniører og andre innovatorer på jagt efter nye fødevarer, der kan erstatte kød og andre traditionelle ernæringskilder.

"Jagten er gået ind på beton med karakter", lød det sågar i Licitationen i 2016 i forbindelse med årets udskrivning af en bæredygtigt bygge- og anlægspris, som Rabalderparken i Roskildes kreative bydel, Musicon, tidligere har vundet.

Kulturinstitutioner hyldes eller beskyldes undertiden også for at jage publikum på mere eller mindre fornuftige eller vellykkede måder.

I filmen 'Jagten' fra 2012 følger vi kampen hos hovedpersonen for at bevare sin værdighed og blive fri af falske, men udbredte anklager i et lille landsbysamfund om at have misbrugt sin bedste vens barn. Filmens producenter og instruktøren Thomas Vinterberg jagtede efter filmens premiere en Oscar, men måtte nøjes med en Bodil, en Robert, Nordisk Råds Filmpris, en stribe andre trofæer samt salg til hen ved 20 lande af den store film om et svært, tabuiseret emne.

Jagten er og bliver tvetydig med mulighed for såvel succes som fiasko. "Hjemme er jægeren hjemvendt fra jagt og sømanden hjemvendt fra havet", sang Kim Larsen i sangen fra 1986 om hospitalsskibet Jutlandia. Men var det godt med jægerens og sømandens hjemlige hygge i lyset af den uhyggelige krig derovre i Korea, som sangen også handlede om?

Samme år, hvor Kim Larsens store hit udkom på pladen "Forklædt som voksen", jagtede det fuldvoksne danske fodboldlandshold for herrer VM-titlen i Mexico. Det gik så suverænt med tre sprudlende sejre på stribe, indtil

↑ Fig. 1. I jagten på den fede lyd tog bandet tv-2 særdeles moderne studiemetoder i brug efter datidens standarder i 1990'erne. Nu er studiet Have a Cigar blevet en del af den permanente udstilling på RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur. Billede fra åbningen af studiet med museumsorganisationens bestyrelsesformand Tomas Breddam (tv.), næstformand Tina Tving Stauning, forsanger Steffen Brandt og næstformand Tina Mandrup (th.). Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

holdet kollapsede og tabte hele 1-5 til Spanien i den første knockout-kamp. Så var den jagt nærmest traumatisk forbi. I hvert fald lige indtil den næste slutrunde skulle i gang med dertil indbyggede nye muligheder for at jage sejre og succes for land og rige eller for egne ambitioners skyld.

Jagten er lineær i den forstand, at den handler om at indfange eller opnå noget, der ligger et eller flere skridt forude; men jagten er samtidig cyklisk, fordi den gentager sig, vender tilbage og dermed sådan set aldrig ophører.

MODERNE JAGTMARKER

I en museumsorganisation som ROMU er der også konstant en jagt i gang i alskens symbolske, forandrede, tvetydige og gentagende former. Det illustrerer årsskriftet for år 2022 på utallige måder, direkte såvel som indirekte.

"Jagten på den fede lyd" hedder et helt afsnit af den permanente udstilling meget betegnende på RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur. Det er helt centralt for populærmusikken, at den er designet, produceret, planlagt til at udkomme til et stort publikum. Lige fra de første optagelser blev mulige med mikrofoner og andet opfindsomt udstyr, har musikerne været på jagt efter at fastholde det bedste, gemme og udvikle, så den allerstærkeste lyd kunne nå ud til deres omgangskreds, deres fanskare.

I 2022 blev dette afsnit af museet udvidet med det originale studie Have a Cigar, som oprindeligt i en baggård i Aarhus dannede ramme om tilblivelsen af nogle af de største hits fra bandet tv-2 særligt i 1990'erne. Nu er studiet flyttet til Roskilde,

hvor det fremover vil være en integreret del af fortællingen på museet om, hvordan popmusikkens jagt på den allerbedste lyd har udfoldet sig hos et af landets mest markante bands inden for sin genre og sin tid. Museumsinspektør Rasmus Rosenørn og projektleder Tine Moberg har indsamlet langt flere detaljer og pointer til den historie i et helt tema i dette årsskrift.

Da RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur åbnede i april 2016, var det et af de første store og markante nye bygningsværker i den kreative bydel, Musicon, i Roskilde. Bydelen havde tidligere i perioden fra 1940 til 2001 dannet ramme om produktion af betonelementer til hele landet, herunder Storebæltsbroen og Øresundsforbindelsen. Men nu skød en masse nyt frem, højskole, små butikker, kunstmiljøer, erhvervsbygninger, bæredygtige boliger, øvelokaler. De gamle betonfabrikker skulle bruges og genanvendes til en ny tids behov. Roskilde og bydelen jagtede en ny og mere ung og moderne identitet.

”Den besøgende er omsluttet af genstande og affaldsglas, der både fremstår æstetisk smukt iscenesat og samtidig foruroligende”

I Hal 12 i bydelen Musicon kommer dette til udtryk på en ganske særlig facon, når unge skatere mødes og danner et fascinerende miljø båret af frivilligt engagement og lyst til at være sammen. Museumsinspektør Cille Krause beskriver i årbogen sammen med hallens næstformand, Maria Panum Baastrup, dette særegne og hidtil fagligt underbelyste eksempel på grænsesøgende ungdoms- og bykultur i Roskilde.

I 2022 vandt Musicon i øvrigt en international musikpris og en dansk pris for sit kreative og sammensatte byrum. Reklamebureauet Produced By vandt desuden Producentforeningens danske pris for årets bedste reklame udviklet til og for RAGNAROCK, vinklet som oplæg til debat om nogle af de hårde sider af ungdoms- og camplivet under Roskilde Festival. Formanden for juryen, der tildelte prisen, var global rådgiver for bl.a. Carlsberg Thomas Busch, som gav reklamefilmen, RAGNAROCK og producenten bag denne ros med på vejen:

”Et mesterværk, der giver os en vidunderlig pause fra det etablerede, pæne, politisk velopdragne, reklamesprogs-patroniserende - og for fuld knald tager os på en tour de force af lyde, bevægelser og farver på et niveau, der er det tætteste, man kan komme på et trip uden indtagelse af stoffer.”

I jagten på at nå ud til den unge målgruppe med en anderledes reklame var det lykkedes at indfange noget specielt:

”I efterlod juryerne stakåndede af grin, forargelse og med en følelse af nærvær, man sjældent ser i dag”, tilføjede Thomas Busch (Engholm 2022).

Efter nogle års stilstand under covid-19 kunne netop Roskilde Festival nummer 50 endelig gennemføres i 2022 med det store deltagerantal på langt over 100.000

vidt forskellige friheds- og fællesskabssøgende mennesker på Dyrskuepladsen i Roskilde. ROMU brugte anledningen til at jage nye forståelser af fænomenet, indsamle flere genstande til magasinerne og lave nye koblinger til særudstillingen 'Smattens magi: 50 års aftryk af Roskilde Festival' på RAGNAROCK.

Efter adskillige års forsøg og stålsat stræben lykkedes det for Danmark at blive startsted for verdens største cykelløb, Tour de France, i sommeren 2022. Roskilde var udpeget som officiel startby, og det satte byen på den anden ende. Mere end 200.000 mennesker var til stede i byen på startdagen, hvor også kronprins Frederik var blandt de prominente gæster. Ruten gik fra Roskilde videre ad den historiske Ledreborg Allé og gennem Gl. Lejre, hvor Lejre Museum fik sin bedste besøgsdag i mands minde.

I det hele taget greb egnens kulturinstitutioner mulighederne for omtale og synlighed og efterfølgende besøg. Det gjaldt også Lützhøfts Købmandsgaard, som i hjertet af den dynamiske bymidte i Roskilde skabte en cykeludstilling med mulighed for blandt andet at prøve at køre på budcykel ligesom i tiden, da Matador udfoldede sig, eller at besigtige Lise Nørgaards egen cykel fra ungdommens dage i domkirkebyen. Museumsinspektør Jakob Caspersen kæder cykelrytternes jagt efter sejr sammen med Roskildes nyere kulturhistorie og Tour de France i Danmark som begivenhed i sin artikel til dette årsskrift.

Med særudstillingen 'Mig og min by', som åbnede i efteråret 2022, lykkedes det Roskilde Museum at forfølge og indfange endnu flere aspekter af at bo og at høre til i en by, endda til en endnu yngre målgruppe end normalt. En børneinstitution fra Trekroner sagde ja til at være med til at udvikle særudstillingen, så de helt unge verdensborgere var så tæt på museumsarbejdet, som det næsten kan lade sig gøre. Børnene var med til at udvælge genstande lige fra en magtfuld borgmesterkæde til legetøj af ældre dato. De var med til at afprøve flere af udstillingens elementer. Ved åbningen af udstillingen havde de også hæderspladserne.

Museer skal ikke alene bevare, vi skal også åbne og udbrede kulturarv for og med rigtig mange forskellige borgere, herunder ikke mindst børn og unge. Fremtiden er deres, men hvilken historie skal de tage med sig dertil? Det svarer udstillingen på, sådan som museumsinspektør for undervisning og læring Louise Dahl Christensen beskriver det i dette årsskrift.

ROMU havde i øvrigt med 26.688 gæster mellem 0 og 17 år det højeste antal børn og unge nogensinde ind og ud ad dørene i 2022.

EN ROYAL BUE PÅ 1000 ÅR

I alt var der 169.463 besøgende i 2022 fordelt på de ti besøgssteder, som ROMU driver. Det gør året samlet set til det tredjebedste, hvad angår mængden af gæster, siden museumsaktiviteterne i ROMU blev indledt med stiftelsen af Roskilde Museumsforening tilbage i 1929. I Roskilde Domkirke, som ROMU har det kulturhistoriske ledelsesansvar for, var der derudover 148.687 besøgende.

En af museumsgæsterne i 2022 var Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2., som i anledning af Roskilde Stifts 1000-års jubilæum besøgte Roskilde Museum i august. Her så majestæten det uhyre sjældne håndskrift fra den tidlige middelalder Liber Eliensis, som museet havde lånt med særskilt tilladelse fra England. Håndskriftet dokumenterer, at der i år 1022 var en biskop for Roskilde blandt danernes folk med navnet Gerbrand. Og håndskriftet knytter, som museumsin-

↑ Fig. 2. Efter lang tids forberedelser lykkedes det Roskilde Museum at få det uhyre sjældne håndskrift fra den tidlige middelalder Liber Eliensis til Danmark i 2022, hvor Hendes Majestæt Dronningen, som her bydes velkommen af museumsdirektør Morten Thomsen Højsgaard, var en af de mange gæster. Håndskriftet dokumenterer med bevidnelse fra Knud den Store i England, at Gerbrand i 1022 var biskop for Roskilde blandt danernes folk. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

spektør Jesper Langkilde gør rede for i sin artikel i årsskriftet, samtidig bispedømmet i Roskilde sammen med den danske kong Knud den Store, som i 1022 også var hersker i England.

”Engang du herre var i hele Norden, bød over England – nu du kaldes svag”, skrev H.C. Andersen poetisk i 1800-tallet i sangen ”I Danmark er jeg født”. Under majestættens besøg på Roskilde Museum kunne den ivrigt spørgende og historisk veloplagte Dronning betragte endnu flere eksempler på storhedstiden ved indgangen til middelalderen, hvor også mønter blev slået i Roskilde efter engelsk forbillede, keramik kom til landet fra flere dele af Europa, og bjergarter og handelsvarer kom hertil fra Norge, ja, selv Grønland.

Det var en royal bue på 1000 år, der blev spændt ud på Roskilde Museum i 2022, da nutidens majestæt kom helt tæt på år 1022, hvor kongemagt og bispevælde blev koblet sammen med danernes folk og navnet Roskilde for første gang, så vidt vides.

At museer i dag har så meget at udstille for børn og unge såvel som for mere modne majestæter og menige mennesker, skyldes pudsigt nok ganske ofte, at fortidens mennesker har smidt ting ud. I køkkenmøddinger, i affaldsgruber, i moser, der tilfældigvis har budt på gunstige bevaringsforhold, i rester fra værkstedsmiljøer og i dele af nedbrudte ejendomme findes ikke sjældent de overraskende fund, som med nutidens øjne og viden gør os i stand til at forstå fortidens samfund.

De berømte Veksø-hjelme blev, som museumsinspektør Emil Winther Struve beretter om, fundet i et mosemiljø i det nuværende Egedal Kommune. Ved Lillebro i Lejre Kommune viste der sig at være et væsentligt fund fra vikingetiden i resterne af et værkstedsmiljø, sådan som arkæologisk chef Julie Nielsen og arkæolog Lars Grundvad fortæller om i deres bidrag til årsskriftet.

Særudstillingen 'Forvandlinger - fortællinger om affald', der har været tilgængelig for publikum på Roskilde Museum i 2022, spidsformulerer pointen om, at fortidens rester kan blive til nutidens historiske røster, at nogles skrald er andres guld, at det, der måske engang blev kasseret eller smidt ud, i dag repræsenterer vigtige veje til nye erkendelser og forståelser. Særudstillingen rummer genstande fra stenalderens madrester og jagtredskaber op igennem de historiske hovedperioder lige til moderne mikroplast og nutidens aflagte mobiltelefoner.

Affald repræsenterer et evigt tilbagevendende problem. Emnet taler samtidig aktuelt lige ind i samtidens diskussion om bæredygtighed, forbrug og genanvendelse. Jagten på løsninger på nutidens udfordringer med affald i et samspil med fortidens efterladenskaber skriver museumsinspektør Dorthe Godsk Larsen og kulturformidler Julia Standly Hopf meget mere om i deres artikel om forvandlinger og museumsaktivisme.

VANDEJE TIL ERKENDELSE OG NYE FORBINDELSER

En af de største forandringer i menneskehedens historie fandt sted, da vi opfandt landbruget tilbage i oldtiden. I arkæologien beskrives dette skift gerne som overgangen fra jægerstenalder til bondestenalder. I stedet for at skulle jage bytte med bue og pil eller fange fisk med kroge og net blev det væsentligt med dyrkningen af korn og agerbruget i det hele taget at planlægge, at dele viden, at udvikle evner til flere forskellige typer af arbejde og stadig mere kompleks forarbejdning. Men uanset disse forandringer blev landskabet og naturen ved med at være en aktiv med- og modspiller i menneskers liv. Længe inden Roskilde Fjord fik navnet Roskilde Fjord, har fjordens vand således skabt livsbetingelser og forbindelser, som har præget menneskers tilværelse.

I sin artikel om verdenskultur på Roskilde Fjord kommer seniorforsker og museumsinspektør Lars Kjølhede Christensen ind på, hvordan den klinkbyggede træbåd lige fra vikingetiden og frem til et fiskefartøj som "Arne og Jørgen"-jollen i det 20. århundrede har været afgørende for menneskers livtag med vandet og naturen. Med båden som redskab har mennesker via vandet kunnet jage føden, tage ud på togter for at plyndre og søge lykken, handle eller forhandle. Vandet har været afgørende som transportvej, som levevej, som barriere og som en mulighed for at opnå nye bekendtskaber.

Roskilde Fjord er den dag i dag i høj grad med til at definere hele selvforståelsen for de mennesker, der bor og arbejder i området omkring fjorden. Det gælder også for museumsorganisationen ROMU og flere af de nære samarbejdspartnere, som organisationen har i blandt andet Destination Fjordlandet og i Nationalparken Skjoldungernes Land. Også derfor var det afgørende, at ROMU i 2022 kunne udgive referenceværket Kronprinsesse Marys Bro og arkæologien, som beskriver alle de rige bebyggelser, værkstedsmiljøer og transportsystemer, der har knyttet sig til fjorden lige siden oldtiden, og som fem års møjsommelige undersøgelser og udgravninger forud for anlæggelsen af broen med det royale navn over Roskilde Fjord har kunnet dokumentere (Kastholm 2022a).

De historiske og aktuelle forbindelser til og nærheden til Roskilde Fjord gør sig uvægerligt gældende, ikke bare i Frederikssund og Roskilde Kommuner, men også i store dele af Egedal og Lejre Kommuner, som hører til det kulturhistoriske ansvarsområde for ROMU.

I adskillige år har det således også været diskuteret mellem fagfolk, hvor langt ind i landet omkring fjorden der kunne sejles tilbage i tiden, hvor vandstanden formentlig i nogle perioder var lidt højere end i dag. Derfor har der også været spænding knyttet til det udgravningsarbejde, der har fundet sted i Lejre Ådal i 2022 i forbindelse med nedlæggelsen af nye vandledninger, der skal bruges til et nyt vandværk i Gevninge. Hvad ville arkæologerne mon finde ved åens vej mod fjorden, der samtidig er fjordens vej som forbindelseslinje ind i landskabet?

Museumsinspektør Ole Kastholm giver i sin artikel om Lune Mølle i dette års-skrift et meget konkret svar. For det viste sig, at der har været et større system med opdæmning af vand og mølledrift i ådalen igennem længere tid og i større stil end hidtil dokumenteret. Vandet har igen vist sig at være vigtigt, men på et nyt sted og nok også på en anden måde end tidligere antaget, ikke som vandvej, men som energikilde via mølledrift og som ressource for de mange mennesker og dyr, der levede på egnen, og som havde brug for ferskt og frisk vand for at kunne overleve.

PÅ JAGT EFTER FLERE SVAR

Museumsfolk jagter konstant nye genstande, nye fund, nye erkendelser, nye sammenhænge og nye spor efter fortidens mennesker, som kan præsenteres for nutidens medborgere, så vi sammen kan stræbe efter en bedre fremtid.

I 2022 foretog arkæologer fra ROMU 23 forskellige undersøgelser for bygherrer. Også derved gennemførtes en jagt efter genstande og en dokumenterende sikring af, at fortidens kulturværdier ikke går tabt, når nutidens bebyggelser og anlægsarbejder drøner derudad. Museumsinspektør Nadja Mortensen har sammen med tre sagsansvarlige fagkolleger fra ROMU samlet oversigten bagest i dette årsskrift over alle årets arkæologiske indsatser i museumsorganisationen.

En af udgravningerne fandt sted tæt på Egedal Rådhus, hvor arkæologerne i jagten på rester af fortidens menneskeliv var så heldige at finde et sjældent moselig. Nyheden gik hurtigt rundt i mediebildet, hvor kulturudvalgsformand Charlotte Haagendrup (K) blandt andet delte sine tanker i fladen hos TV 2:

”Jeg synes, det er vanvittig spændende. At finde et moselig er jo toppen af poppen. Jeg gad godt have ti minutter med offeret og spørge: Hvem var du, hvad er din historie, og hvordan endte du i mosen?” udtalte Charlotte Haagendrup (Bachmann & Sylvestersen 2022).

Der er altid nye og flere spørgsmål at stille, når man betragter fortiden med nutidens briller. I jagten på ny viden har forskere ved ROMU i 2022 højst usædvanligt haft held til at udgive omkring dobbelt så mange fagfællebedømte artikler og værker som i et normalt eller typisk år. Udgivelserne spænder særdeles vidt i 2022. Der er udforskning af de tidlige magtstrukturer, der førte til dannelsen af Danmark (Sørensen 2022). Der er studier af gravskikke i oldtidens Lejre (Kastholm 2022b) såvel som ved nyere tids kongelige begravelsesritualer ved Roskilde Domkirke (Schütze 2022). Der er metodestudier i museers konserverings- og bevaringsforhold i en tid med klimaforandringer (Bastholm m.fl. 2022a og Bastholm m.fl. 2022b).

Dertil kommer analyser af, hvorfor flere museer har haft vanskeligt ved at beskrive religion som kulturhistorisk fagområde over for borgerne (Schütze og Vejrup Nielsen 2022). Og endelig er der studier i kulturmøder med eksempler fra blandt andet Roskilde, der kommer til udtryk på internettet og i andre medier (Højsgaard 2022).

I dagens Danmark, som er en integreret del af en global og digital virkelighed, er netop internettet og mediefladen blevet et vigtigt mødested og et forum for deling af spørgsmål og svar. Borgere søger – og finder viden via Google og andre søgemaskiner. Ofte bliver museumsbesøg i praksis planlagt efter omtale i pressen, opslag på sociale medier eller i sammenhæng med søgninger på nettet, der sætter ideer i gang om, hvad tiden skal bruges på. ROMU fik igen i år 2022 over 2.000 omtaler i skrevne medier i Danmark. Men på internettet voksede mængden af såkaldt trafik markant fra 141.321 til 353.619 besøgende i 2022 på hjemmesiderne for ROMU. Og det kan iagttages, at noget af det, borgerne særligt jagter informationer om, drejer sig om, hvordan man kan booke og besøge alt fra rock- og popmuseet over vandmøllen til købmandsgård og færgegård.

Det kendetegner de seriøse museer i Danmark, at de og vi ikke blot rækker ud efter publikum digitalt og fysisk, men også igen og igen som beskrevet herover sætter jagten ind på det helt grundlæggende, at indsamle, at bevare, at registrere, at forske, at forvalte, at forstå. Også for derigennem hele tiden at kunne formidle endnu stærkere og endnu mere velfunderet.

Intet af alt dette kunne gøres uden den støtte, der også i år 2022 heldigvis er tilgået museumsorganisationen til disse vidtforregnede og højt specialiserede indsatser fra en bred vifte af trofaste støtter, fra publikum, fra fonde, fra bygherrer, fra kommuner, fra staten og fra andre bevillingsgivere og donorer.

Det kan undertiden opleves, som om der bliver større og større konkurrence mellem kulturinstitutionerne i jagten på de midler, der findes til alle de oplysende og uegennyttige formål, som her udfoldes med kulturarv, historie og sammenhængskraft. Men det er værd at notere, at vi som menneskehed for længst har forladt jægertiden, og i flere henseender har bevæget os videre fra landbrugs- og industrisamfund til nutidens komplekse, demokratiske og højtopleyste samfund. Her har vi brug for hinanden. Her er vi gensidigt forbundne. Og her spiller videndeling og samarbejde en endnu større rolle end tidligere.

Jagten i fysisk forstand er for så vidt indstillet. Jægeren er hjemvendt fra jagt, mens sigtekornet symbolsk peger mod alskens nye horisonter og forandrede erkendelser, som museerne holder styr på.

Lad gerne den pointe klinge med, mens årsskriftets mange artikler om gamle og nye jagtformer – dygtigt sat sammen af redaktørerne Naja Mortensen og Lars Kjølhede Christensen – bliver til føde for tanken.

God læselyst!

SÆRLIG TAK TIL:

I en tid med både konflikter, inflation og energikrise er der hårdt brug for støtte til kulturlivet. Museumsorganisationen ROMU ønsker at rette en særlig tak til fonde og andre trofaste bevillingsgivere, der har bidraget i forskellige projektføløb til at sikre væsentligt kulturhistorisk arbejde i 2022:

Augustinus Fonden

Egedal Kommune

Fonden til støtte af kulturhistorisk forskning

Formidlingsfonden bag kulturarven Roskilde Domkirke

Frederikssund Kommune

Lejre Kommune

Møller-Clausen Fonden

Nordea-fonden

Realdania

Roskilde Kommune

Slots- og Kulturstyrelsen

Skibsbevaringsfonden

Statens hjælpepakker

Tour de France-puljen, Roskilde

Velux Fonden

Aage og Johanne Louis-Hansens Fond

Aarhus Universitet

LITTERATUR

Bachmann, Clara Leck & Stine Sylvestersen 2022. Moseoffer fra oldtiden gravet op. <https://nyheder.tv2.dk/lokalt/2022-12-01-moseoffer-fra-oldtiden-gravet-op> (besøgt d. 1. december 2022)

Bastholm, Camilla m.fl. 2022a. The mysterious mould outbreak - A comprehensive fungal colonisation in a climate-controlled museum repository challenges the environmental guidelines for heritage collections. *Journal of Cultural Heritage*, 55, 78-87.

Bastholm, Camilla m.fl. 2022b. Xerophilic fungi in museum repositories challenge our perception of healthy buildings and the preservation of cultural heritage. I: G. Cao, S.B. Holøs, M.K. Kim & P.G. Schild (red.): *ISIAQ - International Society for Indoor Air Quality and Climate*, bind 1/1, 260-268. Oslo.

Engholm, Peter 2022. Værs'go - her er årets bedste reklamefilm. <https://bureaubiz.dk/vaersgo-her-er-aarets-bedste-reklamefilm/> (besøgt d. 27. oktober 2022)

Højsgaard, Morten Thomsen 2022. Søg, og du skal finde: Virtuelle kultur møder og netværksreligion i udvikling. I: A. Hvithamar, B.A. Jacobsen, M. Warmind & P.B. Andersen (red.): *Religions sociologiske perspektiver på religion i Danmark*, 141-168. Højbjerg.

Kargaard, Peter 2016. Jagten er gået ind på beton med karakter. https://www.licitationen.dk/article/view/296604/jagten_er_gaet_ind_pa_beton_med_karakter (besøgt d. 14. oktober 2016)

Kastholm, Ole (red.) 2022a. *Kronprinsesse Marys Bro og arkæologien*. Museumsforlaget ROMU. Roskilde.

Kastholm, Ole 2022b. En yngre romertids boplads-begravelse fra Højby ved Lejre. *Gefjon*, 2022, nr. 7, 138-152.

Schütze, Laura Maria 2022. Enhver ny kristen stat har brug for sine egne helgener. Civilreligion og Roskilde Domkirke. I: A. Hvithamar, B.A. Jacobsen, M. Warmind & P.B. Andersen (red.): *Religions sociologiske perspektiver på religion i Danmark*, 171-197. Højbjerg.

Schütze, Laura Maria og Vejrup Nielsen, Marie 2022. Indledning: Religion på museum - perspektiver og erfaringer. I: L.M. Schütze & M. V. Nielsen (red.): *Religion i Danmark*. 2022, 1, 9-19.

Sørensen, Palle Østergaard 2022. *Gudme: Iron Age Settlement and Central Halls*. Oxbow Books, Oxford

Forvandlinger - fortællinger om affald

Dorthe Godsk Larsen og Julia Standly Hopf

- aktivisme og etisk ansvarlighed

Ingen kan gøre alt – men alle kan gøre noget. Sådan siger hverdagsklimaaktivisten Signe Wenneberg og opfordrer os alle til at træffe flere bæredygtige beslutninger i hverdagen. Hendes motto er rettesnor for Roskilde Museums udstillingsprojekt 'Forvandlinger – fortællinger om affald'. Her engagerer museet sig i en aktuel og alvorlig problematik omkring affald, der truer vores klima, og påtager sig dermed også rollen som aktivistisk museum.

Igennem tematiseringen af affald *aktuelt og historisk* i udstillingen er et af målene med projektet at forvandle de besøgende ved at få dem til at forholde sig til deres eget forbrug og affaldsforebyggelse. Roskilde Museum ønsker med udstillingen at være en stemme blandt mange, der sætter spot på denne problematik. Projektet har samtidig været med til at forvandle museet selv, idet det rejser nogle generelle spørgsmål omkring museers ansvar og rolle i forhold til aktuelle problemstillinger i samfundet. Roskilde Museum har med udstillingsprojektet indtaget en museumsaktivistisk position ved at bruge historie og museets position i samfundet som etableret videns- og kulturinstitution til at bidrage til diskussionen af aktuelle udfordringer med en opfordring til etisk ansvarlighed, forandring og handling.

FORVANDLINGER

I efteråret 2019 hærgede en voldsom brand på et af landets mest effektive og moderne modtagepladser for haveaffald, affaldsvirksomheden Solum, der ligger i udkanten af Roskilde. Denne brand blev anledning til udstillingen. Lugten af affaldsbrand igennem de 10 uger, hvor den blev forsøgt slukket, satte affald på dagsordenen som samtaleemne i byen – og på museet. Med udstillingsprojektet ville museet møde byens borgere i deres

← Fig. 1. Den let sødlige, skovbundslignende lugt, der normalt kommer fra affaldsvirksomheden Solum i Roskilde, blev i efteråret 2020 erstattet med lugten af brand. Der var gået ild i en stor bunke haveaffald, der havde hobet sig op under coronanedlukningen. Bagefter lå kun affaldsbrandens affald tilbage: slagger af smeltede sten og sand. Foto: Jesper Skaane Bendix.

↑ Fig. 2. Affaldsglassene fremstår på en gang smukke og foruroligende. Foto: Jesper Skaane Bendix.

nutidige hverdag og bekymringer og bringe den i spil i forhold til byens historie - og affaldsbrandens rester er det første, der møder de besøgende i udstillingen (fig. 1).

Med titlen 'Forvandlinger' vil udstillingsprojektet favne tematikken både aktuelt og historisk med et fokus på, at det, der smides væk og gøres til affald, ikke forsvinder, men altid "forvandles" til noget andet. I tråd hermed inddrager udstillingen undertemaer som genbrug og genanvendelse samt forvandlinger over tid - fra mødding til gødning, fra losseplads til genbrugsplads. Og aktuelt peger den på affaldssortering og recirkulation. I børnehøjde indeholder ordet forvandlinger samtidig betydninger af magisk karakter - frøen bliver forvandlet til en prins, eller transformeren bliver forvandlet til en bil. Det er således noget, der ændrer karakter og indikerer noget aktivt og legende. Børnene kan også forstå ordets betydning i relation til affald, idet de kender til affaldets forvandling i form af genbrug og genanvendelse.

ET WUNDERKAMMER AF AFFALD

I udstillingens wunderkammer møder de besøgende op mod 400 syltetøjsglas (fig. 2) med affald side om side med 105 museumsgenstande i en række monter. Alle glas og genstande har en fortælling om affald. Museumsgenstandene er dels fra museets samling, dels nyindsamlede genstande. Både affaldsglas og genstande kobler nutid med fortid og fortid med nutid - fra oldtiden til i dag og spænder fra aktuelle fortællinger om skodristen og bioposen til oldtidens køkkenmøddinger, middelalderens latriner, det første toiletpapir, de første affaldsgruber, skralde- mandens skralde og besættelsestidens nøjsomhed.

Udstillingens nedslag i affaldets kulturhistorie viser, hvordan vi altid har forholdt os til og håndteret affald, og at vores affaldshåndtering fortæller meget om, hvem vi er og var. Det bliver yderligere fremhævet, idet udstillingsdesignet spejler et museumsmagasin (fig. 3) med uendelige rækker af hylde med ting, hvor affaldet i glassene i udstillingen fremstår som museumsgenstande, registreret og indsamlet og sat til skue for at fortælle om os selv. Genstandene i monterne fremstår også i et nyt lys – bogstavelig talt omgivet af de oplyste affaldsglas og sat ind i en ny sammenhæng, hvor museumsgenstandene er med til at fortælle affaldshistorier. Den besøgende er omsluttet af genstande og affaldsglas, der både fremstår æstetisk smukt iscenesat og samtidig foruroligende. Udstillingen bliver på den måde et konkret, nærværende udtryk for den komplekse og uoverskuelige klimakrise. Den udfolder affaldstemaet, så det bliver håndgribeligt, men samtidig sat ind i en historisk kontekst i en museal ramme, som kan bane vejen for eftertanke og omtanke.

DIALOGTEKSTER

Udstillingsteksterne er skrevet med henblik på at skabe refleksion og dialog mellem de besøgende, sådan at de ikke føler sig overmandet af afmagt foran affaldsbjergene. Med historiens og samtalens hjælp kan de i stedet forholde sig til udfordringerne og dilemmaerne, der knytter sig til affaldsproduktion og affaldsforebyggelse – og måske prøve at tage ansvar og gøre noget. Et eksempel er her dialogteksten til en kjole syet af faldskærmsstof fra 2. verdenskrig, som lyder:

”Kan gammelt blive det nye sort?”

↓ Fig. 3. I udstillingens wunderkammer møder de besøgende op mod 400 syltetøjsglas med affald side om side med 105 museumsgenstande i en række monter. Alle glas og genstande har en fortælling om affald. Foto: Jesper Skaane Bendix.

Nød lærer nøgen kvinde at spinde, hvilket var tilfældet under 2. verdenskrig. I dag er det ikke nød, men ønsket om mere genanvendelse og genbrug, der gør, at flere og flere køber brugt tøj. Selv om mange stadig kun afleverer tøj til genbrug og sjældent køber genbrugstøj, så er forbruget af genbrug stigende. Og flere er begyndt at begrænse deres tøjforbrug eller købe tøj af bedre kvalitet, som kan holde længere. Køber du genbrug?”

Intentionen er, at de besøgende går derfra med håb og lyst til at gøre noget. Dette understreges yderligere af udstillingens inspirationshjørne med navnet Opbrugs-hjørnet (opbrug er det danske ord for upcycling). Her bliver de besøgende opfordret til at nedskrive, hænge op og dermed dele deres opbrugsidéer med hinanden, hvilket understreger udstillingens aktivistiske grundtone, da vi motiveres til at handle.

”Den besøgende er omsluttet af genstande og affaldsglas, der både fremstår æstetisk smukt iscenesat og samtidig foruroligende”

MUSEUMSAKTIVISME

Aktivismedebatten inden for museumsfeltet har fået voksende opmærksomhed i de senere år, hvor museumsaktivisme langt hen ad vejen har udviklet sig fra noget, der blev mødt med udbredt skepsis og latterliggørelse samt anset som politisk upassende, til en uomgængelig proces. Denne progression skyldes især den mere og mere udbredte eksperimentelle museumspraksis. Udstillingsprojektet Forvandlinger indskriver sig i feltet omkring og debatten om museumsaktivisme og trækker på en definition, som optræder i en af de nyeste publikationer om museumsaktivisme, antologien *Museum Activism*, som er det hidtil største samlede bidrag om emnet. Her defineres museumsaktivisme som en praksis ”shaped out of ethically-informed values, that is intended to bring about political, social and environmental change”.¹

Fortalere for en mere aktivistisk tilgang i museumspraksissen kritiserer, hvad de ser som en tendens til, at mange museer prioriterer oplevelsesøkonomien højere end deres rolle som en vidensinstitution og samfundsmæssig ressource. Museer bør i den optik aktivt udvikle en mere aktivistisk tilgang og tage del i at løse nogle af tidens komplekse udfordringer inden for f.eks. social ulighed og klima.²

FRA FORSIGTIG TIL RADIKAL AKTIVISME

Udstillingen *Forvandlinger* er ikke blot en repræsentation af det aktuelle affaldsproblem i et historisk perspektiv, hvilket ville være udtryk for en forsigtig aktivisme.³ Derimod er målet samtidig at samarbejde og støtte op om aktører med en klar dagsorden og dermed med udstillingen som stemme bidrage til en offentlig diskussion og synliggørelse af problemet. Museets engagement viser sig blandt andet lokalt i byen ved deltagelse i affaldsindsamlinger og samarbejde med

byens genbrugsbutikker. Denne form for moderat aktivisme, hvor udstillingens affaldsfortællinger om fortiden trækkes ind i og påvirker museumsgæstens handlinger i nutiden, understøtter museets ønske om at gøre en forskel og er et praktisk eksempel på en ny museumsetik med fokus på engagement i samfundsmæssige problemstillinger (fig. 4).⁴

En mere radikal form for aktivisme, hvor museet engagerer sig i konkrete aktioner eller handlinger, der er direkte målrettet at ændre menneskelig adfærd, indgår også i udstillingsprojektet, når museet udstiller og deltager i en kunstnerisk happening med kunstværket DYSPLASTIC. Kunstnerne bag værket, Christina Bruun Olsson og Bodil Fosgaard, havde over en periode på 1-1½ år samlet brugte mundbind til at skabe værket, der består af over 4.500 mundbind bundet sammen og rullet omkring en bold. De har med værket ønsket at sætte fokus på mundbindsaffald. Tabte mundbind nedbrydes ikke biologisk men slides af vind og vejr til mindre fragmenter af plastik. På et tidspunkt bliver plastikfragmenterne så små, at de kaldes for mikro- eller nanoplastik. De kan spredes i økosystemerne og blive optaget af dyr, planter og mennesker. Mundbindskuglen blev trillet rundt i byen og derefter udstillet foran museet som en del af udstillingen Forvandlinger og skabte derved både nysgerrighed, forargelse og eftertanke, og med værket faciliterer museet en dialog om affald i samspil med kunstnerne, som ikke blot retter sig mod stillingtagen men også handling (fig. 5).

↓ Fig. 4. Et langt tæppe, der fik titlen Det formuldede tæppe, blev knyttet, syet og vævet sammen af gamle tekstiler: T-shirts, lagener, bukser, kjoler og gardiner, stofrester og andet tekstil sammen med byens borgere før udstillingsåbningen i samarbejde med udstillingsdesignerne Runa Fjord og Esben Horn. De sækkesvis af slidte og frasorterede tekstiler kom fra Roskilde bys genbrugsbutikker. Butikker, der ud over at indsamle penge til godgørende formål arbejder for at give tøj og andre genbrugsvarer længere liv til gavn for klimaet. Foto: Jesper Skaane Bendix.

MUSEUMSDEFINITION

Spørgsmålet om museernes aktivistiske rolle har ud over at skabe debat også skabt splittelse blandt museumsfolk verden over. Det kom blandt andet til udtryk i forbindelse med diskussionerne om en ny museumsdefinition i den internationale museumsorganisation ICOM tilbage i 2019. Striden tog sin begyndelse i 2016, da ICOMs bestyrelse nedsatte en komite, som havde til opgave at undersøge behovet for en ny definition. Især spørgsmålet om museernes fremtidige forhold til politiske og sociale anliggender i samfundet skabte fra starten store uenigheder. Komiteens leder, danske Jette Sandahl, argumenterede for, at museerne fremover bliver nødt til at adressere presserende og globale samfundsudfordringer for at forblive relevante. Her er der et uddrag af den foreslåede definition:

*"Museums are democratizing, inclusive and polyphonic spaces for critical dialogue about the pasts and the futures. [...] They are [...] aiming to contribute to human dignity and social justice, global equality and planetary wellbeing."*⁵

Museologen François Mairesse og Juliette Raoul-Duval, formand for ICOMs nationale komite i Frankrig, var kritiske over for denne synsvinkel og kaldte ovenstående formulering for et "statement of fashionable values" og et "ideological manifesto."⁶ Uenighederne førte til, at flere medlemmer af komiteens koordineringsgruppe i protest forlod deres poster, inden den endelige afstemning skulle finde sted ved generalforsamlingen i Kyoto. I sidste ende blev ICOMs nye definition afvist, og i 2022 er en nyere og mindre aktivistisk orienteret definition blevet vedtaget på baggrund af en 18-måneders deltagelsesproces, der involverede hundredvis af museumsprofessionelle fra 126 nationale udvalg fra hele verden:

*"A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically, professionally and with the participation of communities, offering varied experiences for education, enjoyment, reflection and knowledge sharing."*⁷

På trods af bevarelse af en mere oplysnings- og underholdningsorienteret tone i definitionen påpeges samtidig museers potentiale for at være forandringskabende institutioner. Med Forvandlinger står Roskilde Museum i et krydsfelt, hvor museets faglige ekspertise og viden og dermed fokus på at oplyse og engagere står side om side med evnen til at være platform for dialog om de udfordringer og problemer, som verden står over for.

MUSEUM AF OG I TIDEN

Samspillet med det omgivende samfund og formidlingen af dets arv er en integreret del af museets virksomhed, som viser sig på forskellig vis til forskellige tider. Det er ikke museets opgave "at følge med tiden", men at være bevidst og tydelig omkring sin rolle og position i forhold til tiltag på institutionen.

Samtidig er det ikke et enten-eller men et både-og, hvor museet både skal lave mere traditionelle udstillinger og samtidig kan arbejde aktivistisk, når udstillings-temaet lægger op til det.

Med sit aktivistiske grundlag viser Forvandlinger sig som et barn af tiden med museumsaktivismens opblomstring, hvor kurateringen af udstillingen ikke kun er rettet imod at bevare samlingerne for eftertiden, men samtidig insisterer på,

at eftertiden er nu og er rettet mod en forandring i fremtiden.⁸ Ved at arbejde virkelighedsbaseret på denne måde prøver udstillingen at tilføje perspektiv og visioner om fremtiden ved at påtage sig etiske forpligtelser med opfordring til at gå fra refleksion til handling.⁹ Eller som teolog og bioetiker Mickey Gjerris, hvis bog Upraktisk håndbog i lysegrønt håb udgjorde et væsentligt bidrag til at ramme-sætte udstillingsprojektets etiske overvejelser, sagde i udstillingens åbningstale: "Denne udstilling fortæller os om vores affald... og dermed også om os selv. Ligesom vi med vores affald og vores måde at forholde os til det på, fortæller om os selv. Så... hvad for en historie fortæller du?"

↓ Fig. 5. Mundbindskuglen blev trillet rundt i Roskilde og landede foran museet, hvor den blev en del af udstillingen. Foto: Dorthe Godsk Larsen, ROMU.

NOTER

¹ Janes & Sandell 2019, 1.

² Janes & Sandell 2019.

³ Holst 2018.

⁴ Marstine, Dodd & Jones 2015, 76-88.

⁵ ICOM 2019.

⁶ Marshall 2020.

⁷ ICOM 2022.

⁸ Rathjen 2020.

⁹ Janes & Sandell 2019, 15.

¹⁰ Gjerris 2021F.

LITTERATUR

Gjerris, M. 2019. *Upraktisk håndbog i lysegrønt håb*. København.

Gjerris, M. 2021. "Hvem er du, og hvem stræber du efter at blive til?" Tale til udstillingsåbning. <https://roskildemuseum.dk/hvem-er-du-og-hvem-straeber-du-efter-at-blive-til/> (besøgt d. 1. dec. 2022).

Holst, C. 2018. Museumsaktivisme. *Kulturstudier*, 2, 2-30. Århus.

ICOM 2019. ICOM announces the alternative museum definition that will be subject to a vote. <https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote/> (besøgt d. 1. dec. 2022).

ICOM 2022. ICOM approves a new museum definition. <https://icom.museum/en/news/icom-approves-a-new-museum-definition/> (besøgt d. 1. dec. 2022).

Janes, R.R. & R. Sandell (red.) 2019. *Museum Activism*. Oxfordshire.

Marshall, A. 2020. What is a Museum? A Dispute Erupts Over a New Definition. *The New York Times* d. 6. aug. 2020. <https://www.nytimes.com/2020/08/06/arts/what-is-a-museum.html> (besøgt d. 1. dec. 2022).

Marstine, J., J. Dodd & C. Jones 2015. Reconceptualizing Museum Ethics for the Twenty-First Century. I: C. McCarthy (red.): *The International Handbooks of Museum Studies: Museum Practice* bd. 2, 69-96. Hoboken, New Jersey.

Rathjen, K. 2020. Museet i tidens tegn: Et tidsligt blik på museumsaktivismen. *Nordisk Museologi*, 29(2), 4-18. Århus.

Ely-bogen og Roskilde i 1000 år

Jesper Langkilde

Ved midssommer år 1022 befandt den dansk-engelske konge Knud den Store sig i Ely kloster i England. Her havde kongen samlet en stor mængde af de mest magtfulde personer i England for at fejre helgendagen for klostrets stifter, Sankt Æthelryth. Formentlig ville Knud benytte fejringen til at styrke forholdet til den engelske kirke og rigets stormænd, som han havde underlagt sig ved erobringen af England i 1016. Forsamlingen omfattede ud over kongen og dronningen både ærkebiskopper, biskopper, abbeder, jarler og andre stormænd. Vi kender til forsamlingen på grund af et juridisk dokument, som blev udfærdiget ved mødet – et såkaldt mageskifte, hvor noget jordejendom blev byttet mellem kongen og klostret. Dokumentet har siden fået meget stor historisk betydning for Roskilde, idet en biskop kaldet "Gerbrand af Roskilde stift" nævnes i dokumentets liste over vidnerne til mageskiftet. Dette er nemlig intet mindre end den første biskop af Roskilde, vi kender til, og desuden første gang, byens navn optræder i en sikkert dateret skriftlig kilde.¹

Det originale dokument fra 1022 er ikke bevaret, men ordlyden er blevet bevaret i en afskrift udført af en af klostrets munke omkring 100 år senere, hvor han samlede og nedskrev en række tekster og dokumenter vedrørende klostret i ét samlet værk, kaldet Ely-bogen – på latin *Liber Eliensis*. Bogen blev i de følgende århundreder afskrevet i flere udgaver. Den ældste kendte udgave fra 1100-tallet kom ved en donation fra en privat samler i 1738 til Wren-biblioteket på Trinity College i Cambridge, hvor den siden da har befundet sig som et af bibliotekets mange klenodier.

I 2022 forlod bogen for første gang England, da Roskilde Museum havde fået den store ære og fornøjelse at få lov at låne og udstille bogen i anledning af 1000-års jubilæet for Roskildes bispesæde og bynavnets optræden på skrift. Det er denne bogs historie samt de mange historiske betydninger, der er knyttet til bogen og dokumentet fra 1022, som vi i det følgende skal dykke ned i.

→ Fig. 1. Vidnelisten i mageskiftet fra 1022 i Ely-håndskriftet. Gerbrands navn ses i linje syv fra oven, hvor der står: "Ego Gerbrandus Roscyldæ parrochie Danorum gente confirmavi" (de to sidste ord står i linje seks ovenfor), oversat til "Jeg Gerbrand af Roskilde stift hos det danske folk har bekræftet det". I margen ud for denne linje er senere skrevet en bemærkning. Bemærkningen er formentlig tilføjet i slutningen af 1600-tallet eller begyndelsen af 1700-tallet, og lyder: "Episcopus Danorum sæepe etenim parrochia pro episcopatu", som kan oversættes til "danskernes biskop fordi sogn [er brugt] for bispedømme" (venligst læst og oversat af Kaare Rübner Jørgensen). Ordet "parrochia" blev i middelalderen ofte brugt om stift, og ikke kun sogn.² Foto: Trinity College.

alacritate mentis hoc sanium ut ppetualiter
inconcussum sit. **H**ec auctoritate confirmam. **+**

E 60 Wlstanus archieps eboracensis civitatis apli

E 60 Aethnodus modernus archiepsul cantuarioru
cum pncipalitate & decreto **P**ETRI pncipis
aplorum confirmam. **+** **H**ec confirmam. **+**

E 60 Gerbrandus wiscylde partu che danoru

E 60 Brihtowoldus eps confirmam. **+**

E 60 Alsinus eps corrob. **+** **E** 60 Alfrige abb. **+**

E 60 Aderic eps colid. **+** **E** 60 Aluene abb. **+**

E 60 Almer eps chigni. **+** **E** 60 Aderm abb. **+**

E 60 Leofrin eps affirm. **+** **E** 60 Almerus abb. **+**

E 60 Aderm eps censi. **+** **E** 60 Alfrerd abb. **+**

E 60 Bryhcm eps stab. **+** **E** 60 Leofrin abb. **+**

E 60 Alfrig eps sancu. **+** **E** 60 Adestan abb. **+**

E 60 Godpm eps corrob. **+** **E** 60 Yric comes assen-

E 60 Alfrim orientalium uendo corroboraui **+**

angloru eps q hanc uen

E 60 eglaf comes ra-

stidme ptau ut fiero tum dixi stabilitate sa-

cu consensu euulde regis pientu decretum. **+**

ENVT corrob. **E** 60 Godpme comes

sancu. **+** **+** qd dnt ml reg staturo

E 60 Bpaltwig abb. **+** confirmo. **+**

*Nota. Circa istud
scriptum ante
hunc scriptum
Ranulph p. 115
non invenitur
sed maluit
et sic in
et sic in
et sic in
et sic in*

*et sic in
et sic in*

MIDDELALDERENS BØGER

For at forstå bogens historie må vi huske, at middelalderens bøger var noget ganske andet, end bøger er i dag. Ely-bogen er et håndskrift, skrevet på latin. Før bogtrykkets opfindelse ved midten af 1400-tallet blev alt skrevet i hånden, og den eneste måde, bøger, og andet på skrift, kunne mangfoldiggøres og kopieres på, var ved afskrift. Man kunne afskrive komplette værker eller afskrive dele af tekster sat sammen med dele af andre tekster, ligesom der kunne blandes nye, originale tekster ind mellem afskrevne tekster. Hver enkelt bog fra middelalderen er derfor en unik genstand, formet af den enkelte skrifters stil og evner samt ønsker og behov fra skriveren eller den opdragsgiver, der stod bag bogens fremstilling.

Middelalderens bogfremstilling var en langsommelig og højt specialiseret proces. Der skulle fremstilles pergament til at skrive på af kalve-, gede- eller fåreskind. Pergamentet skulle skæres til og bindes sammen og siderne linjeres med lineal og blystift. Man skulle have særligt fremstillede fjerpenne til at skrive med, og der skulle blandes blæk i forskellige farver. De fineste bøger blev også illustreret, eller illumineret som det kaldtes, med pragtfulde billeder, der var små kunstværker i sig selv. Selve håndskrivningen tog naturligvis også lang tid og kunne som regel kun foregå i døgnets lyse timer, da man på grund af brandfare undgik brug af åben ild i forbindelse med bøger. Bøger var således meget værdifulde, og der var få af dem.

Den latinske skrift- og bogkultur blev udbredt over middelalderens Europa med kristendommen og kirkens institutioner. Det var i klostrene og ved katedralskolerne, at bogproduktionen fandt sted, og det var her, bogsamlinger og biblioteker opstod. Det var ved disse lærdomscentre, at præster, munke og nonner fik deres uddannelse. Den latinske skriftkultur bandt Europa sammen i et fælles sprog og en fælles boglig intellektuel dannelse af i første omgang kirkens folk.

Roskilde blev tidligt et af Nordens kirkelige lærdomscentre, hvor der blev produceret og samlet bøger i byens mange klostre og ved domkirkens katedralskole. Vi ved ikke, hvornår katedralskolen i Roskilde blev oprettet. Den fandtes i hvert fald i midten af 1100-tallet, hvor vi i Saxos Danmarkshistorie hører om en læsemester Arnfast, men sandsynligvis har skolen eksisteret siden etableringen af domkapitlet i 1000-tallet. Senere i middelalderen hører vi om munken Johannes Paaske, som i 1297 blev forstander for Gråbrødre-klostret i Roskilde, og som gjorde sig bemærket ved på ét år og 30 uger at afskrive biblen to gange, først i to bind og så i fem. Senere skrev han og en anden munk fra klostret bøger på bestilling til gråbrødre-klostrene i København, Lund og Ribe.³ Blandt de arkæologiske fund fra Roskilde findes også en del skrivedskaber og bogbeslag samt et sjældent eksempel på et såkaldt skrivebly, der kendes fra lignende fund i Oxford og Paris, og som kan ses som et fint udtryk for de internationale forbindelser i kirkens lærde miljøer.⁴ Desværre findes der kun meget få bevarede eksempler på middelalderlige håndskrifter fra Roskilde.⁵

← Fig. 2. Illustration af bogfremstilling i Hamburgerbiblen fra omkring 1250. Foto: Wikimedia Commons.

↑ Fig. 3. Såkaldt skrivebly fra middelalderen fundet ved arkæologisk udgravning på Hestetorvet i Roskilde. Skrivebly blev anvendt til linjering af pergamentet. Genstanden måler ca. 10 cm i længden. Foto: ROMU.

ELY KLOSTER

Klostret, hvor Ely-bogen blev til, var et af de ældste klostre i England, grundlagt allerede i år 673, ifølge overleveringen af Sankt Æthelryth, dronning af Northumbria og klostrets første abbedisse. Klostret blev anlagt som et dobbeltkloster for både munke og nonner på den afsidesliggende ø Ely i det såkaldte Fenland, der var et stort marsk- og vådområde, dannet hvor flere store østengelske floder havde deres udløb. Klostret blev i 870 angrebet og ødelagt af danske vikinger. I 900-tallet skal der efterfølgende være opstået et sekulært, klosterlignende samfund på stedet, men i 970 blev klostret nystiftet af biskop Æthelwold af Winchester, som et benediktinerkloster for 70 munke. Abbederne af Ely fik store mængder jordejendom, og i slutningen af 1000-tallet var klostret det næstrigeste i England, kun overgået af klostret i Glastonbury. Der blev oprettet en klosteskole, og i klostret opstod et internationalt anerkendt litterært og lærd miljø, som blev en slags forløber for det universitet, der i 1209 blev stiftet i det nærliggende Cambridge. I Ely-bogen fortælles det, at de unge munke i 1100-tallet undervistes i blandt andet retorik og filosofi, og i klostrets *scriptorium* blev der fremstillet bøger. I en opgørelse fra 1093 over klostrets værdier angives 287 bøger, hvilket i datiden har været en meget stor bogsamling.⁶

Omkring klostret voksede en by frem, og i 1109 blev Ely også bispesæde. Klostret eksisterede frem til 1539, hvor det blev nedlagt som en følge af reformationen. I dag er der ud over den spektakulære og store middelalderlige katedral kun få klosterbygninger bevaret.

ELY-BOGEN

Liber Eliensis, eller Ely-bogen, er en samling af tekster på latin, der beskriver Ely klostrets historie fra begyndelsen i 600-tallet til skribentens egen tid i 1100-tallet. Hvem skribenten var, ved vi ikke, ud over at han var munk i klostret. Middelalderens håndskrevne bøger blev, som nævnt, kopieret ved afskrift. Også Ely-bogen er blevet skrevet af, og den findes i flere helt eller delvist bevarede udgaver, som kan dateres fra 1100- til 1300-tallet. Ely-bogen er derfor ikke blot én bog, men flere bøger, hvis indbyrdes afhængighedsforhold og alder historikere og skriftkyndige gennem detaljerede studier har forsøgt at klarlægge.⁷

For at forstå bogens tilblivelse må vi gøre os klart, at bogen ikke er en bog i moderne forstand i form af én sammenhængende tekst, skrevet af én forfatter. Derimod består bogen af en samling af ældre tekster og dokumenter afskrevet ordret, som en slags kompendium over vigtige historiske skrifter og juridiske dokumenter, blandet med passager med skribentens egne formuleringer over forskelligt kildemateriale.

I sin komplette form består bogen af tre dele, kaldet bog I, II og III, hvor bog I handler om tiden fra grundlæggelsen i 673 til vikingernes ødelæggelse af klostret i 870, bog II om tiden fra nygrundlæggelsen i 970 til ca. 1100, og bog III om tiden fra stiftelsen af bispesædet i Ely i 1109 frem til ca. 1170.

↓ Fig. 4. Kort, der viser placeringen af Ely i forhold til Cambridge og Roskilde. Figur: Nadja M.K. Mortensen, ROMU.

↑ Fig. 5. Katedralen i Ely. Foto: Wikimedia Commons.

En stor del af bog II om perioden fra 970-1100-tallet udgøres af et værk om biskop Æthelwolds gerninger, der blandt andet handler om, hvordan Æthelwold ved ny-stiftelsen begunstiger klostret med store gaver i form af jordejendom. Hertil findes i bog II en samling afskrifter af en række dokumenter – såkaldte breve eller diplomer (på latin *charta*) – af juridisk karakter, udfærdiget i forbindelse med forskellige kongers tildeling af privilegier og rettigheder eller overdragelser af ejendom og værdier til klostret gennem tiden. Det er i denne del af Ely-bogen, at vi finder afskriften af mageskiftet fra 1022. Bøger med sådanne grundlæggelsesberetninger og brevsamlinger over erhvervede privilegier, rettigheder og ejendom kendes i en lang række eksempler fra især kirkelige institutioner i middelalderens Europa.⁸ Den slags bøger gav institutionerne legitimitet ved at sikre viden om deres tilblivelse og historie for eftertiden og kunne desuden anvendes, hvis der opstod tvivl og tvister om rettigheder og ejendomme.

De to ældste udgaver af Ely-bogen er fra 1100-tallet og findes på Wren-biblioteket på Trinity College i Cambridge, hvor de betegnes O.2.1 og O.2.41. Begge håndskrifter kan ses i digitale affotograferinger på bibliotekets hjemmeside.⁹ Det første er dateret til slutningen af 1100-tallet og rummer en komplet udgave af Ely-bogen. Det andet, O.2.41, er ældre og dateret til lidt før midten af 1100-tallet, men rummer kun dele af Ely-bogen.

O.2.41 består af fire dele, som alle indgår i de senere og komplette udgaver af Ely-bogen: først en kalender med vigtige helgendage dernæst en udgave af biskop Æthelwolds historie (s. 1-80), efterfulgt af brevsamlingen med afskrifter af breve med kongelige begunstigelser og ejendomsoverdragelser (s. 81-160) og sluttelig en afskrift af den såkaldte *Inquisitio Eliensis* (s. 161-274). Sidstnævnte er en afskrift af den indberetning over klostrets ejendom, som blev givet til Vilhelm Erobrerens store jordebog for England – den såkaldte *Domesday Book* – i 1086-1087.¹⁰

Selvom O.2.41 således ikke rummer den komplette udgave af Ely-bogen, er den imidlertid den mest interessante for Roskildes historie. I brevsamlingen i O.2.41 er brevene, inklusive mageskiftet fra 1022, nemlig afskrevet i deres fulde ordlyd og længde, i modsætning til de senere udgaver af bogen, hvor brevene er forkortet. Blandt andet er vidnelisten i mageskiftet fra 1022 forkortet eller helt udeladt i de senere udgaver. O.2.41 kan derfor meget vel have været forlæg, eller forarbejde, for de senere udgaver af bogen. Da O.2.41 således både i indhold og alder er tættest på mageskiftets original fra 1022, og da det netop er mageskiftets vidneliste, der er af betydning for Roskilde, var det denne udgave af bogen, vi på Roskilde Museum ønskede at låne og udstille i 2022.

KNUD DEN STORE OG MAGESKIFTET 1022

Hvad står der så i det famøse mageskifte fra 1022, og hvorfor blev det til? Da brevet hidtil kun har været trykt på dansk i en meget forkortet udgave i publikationsrækken Danmarks Riges Breve, er mageskiftets ordlyd, inklusive den lange vidneliste, i nærværende artikel oversat fra latin og trykt på dansk i sin fulde udstrækning for første gang (se boks side 34-35).¹¹

Brevet, der ikke er stilet til en bestemt person eller modtager, men til almenheden og eftertiden, følger middelalderens formler for opbygninger af den slags højtidelige og formelle kongelige bekendtgørelser: først en påkaldelse af gud (Kristus),

↓ Fig. 6. Ely-håndskriftet O.2.41. Den røde indbinding er moderne. Foto: Trinity College.

Mageskiftet 1022¹²

I Kristi, verdens evigt herskende frelsers navn, efter hvis indretning al udmærkelse og magt er tildelt enhver værdighed og fyrstemagt, og som med fuld ret styrer og hersker over alle i sin egenskab af altings skaber, har jeg Knud, konge over hele det engelske folk, drevet af min kærlighed til dette folk og tilskyndet af anmodninger fra Ælfwine, den ærværdige biskop mod øst, og Leofric, abbed i klostret i Ely, og brødrene sammesteds, og for min sjæls frelse, foretaget et mageskifte hos abbeden for dette kloster, nemlig Leofric, hvorved jeg i gensidigt bytte giver dem den landsby, der med sit eget navn kaldes Ditton, med alle dens tilliggender, i længe og bredde som den har været i min besiddelse, mens jeg til gengæld for den modtager en skovbebyggelse ved navn Chevely med alle dens tilliggender i form af enge, græsningsarealer, skove og enhver form for virksomhed. Dette bytte er foretaget i året 1022 efter Herrens kødeliggørelse. Den femte indiktion. Femten epakter. Syv konkurrenter. På helligdagen for Sankt Æthelryde, dronning og jomfru, som sammen med sine søstre, Withburga og Sexburga og Sexburgas datter Ærmenhilda, med sine hellige gerninger værner og leder dette kloster. Hvis nogen med onde hensigter pønser på at ændre dette vedtagne mageskifte mod de Guds tjeneres vilje, der bebor dette kloster, skal hans lod være med Djævelen, så han for evigt skal tage del i alle hans straffe, og der må aldrig i evighed hænde ham en omskiftelse, hvorved han kan have håb om nogen glæde i denne tid eller i fremtiden.

Dette mageskifte er støttet af de følgende bekræftelser:

Først og fremmest har jeg, Knud, konge over hele Albions folk, bestyrket det med det livgivende kors' tegn, og jeg ønsker ligeledes, at det evigt holdes ukrænkeligt i hævd af alle troende.

Jeg Ælfgiva, ovennævnte konges dronning, har med stor ihærdighed stadfæstet det, for at det for evigt skal stå uantastet.

Jeg Wulfstan, ærkebiskop af York, [har med apostolsk myndighed bekræftet det.]

Jeg Æthelnoth, den ny ærkebiskop af Canterbury, har bekræftet det med forrang og myndighed fra Peter, den første blandt apostlene.

Jeg Gerbrand af Roskilde stift hos det danske folk har bekræftet det.

Jeg Brihtwold, biskop, har bestyrket det.

Jeg Ælfsige, biskop, har befæstet det.

Jeg Ædelric, biskop, har stadfæstet det.
Jeg Ælfmær, biskop, har undertegnet det.
Jeg Leofsige, biskop, har bekræftet det.
Jeg Æthelwine, biskop, har istemt det.
Jeg Brihtwine, biskop, har bekræftet det.
Jeg Ælfwig, biskop, har anerkendt det.
Jeg Godwine, biskop, har befæstet det.
Jeg Ælfwine, biskop over de østlige englændere, der har
anmodet om, at dette bytte skulle ske i enighed med kong
Knud, har stadfæstet det med min bekræftelse.
Jeg Brihtwig, abbed.
Jeg Ælfsige, abbed.
Jeg Ælfhere, abbed.
Jeg Ædelwine, abbed.
Jeg Ælfmær, abbed.
Jeg Ælfweard, abbed.
Jeg Leofwine, abbed.
Jeg Athelstan, abbed.
Jeg Erik, jarl, har bestyrket det med min billigelse.
Jeg Eilav, jarl, har indvilliget i at bekræfte de lærdes
bestemmelse.
Jeg Godwine, jarl, bekræfter, hvad min herre kongen
har besluttet.
Jeg Godric, thegn.
Jeg Æthelwine, thegn.
Jeg Thurstan, thegn.
Jeg Thrym, thegn.
Jeg Wulw fric, thegn.
Jeg Ælfwine, hirdmand.
Jeg Ælfwig, hirdmand.
Jeg Ælfric, hirdmand.
Jeg Godwine, hirdmand.
Jeg Ælfweard, hirdmand.

dernæst oplysning om brevets udsteder (Knud, konge) og en motivation for handlingen (af kærlighed til det engelske folk og efter anmodning fra biskop Ælfwine, abbed Leofric og munkene i klostret samt for sin sjæls frelse) samt selvfølgelig selve den bestemmelse, der kundgøres: mageskiftet, det vil sige byttet, af to ejendomme, landsbyen Ditton som klostret modtager til gengæld for skovbygden Chevely, som kongen overtager. Og som afslutning en datering (år 1022, på helligdagen for Sankt Æthelryde, d. 23. juni) og en trussel om den guddommelige straf, der vil ramme den, som forbryder sig mod brevets bestemmelser.

Brevet er interessant af flere grunde. Overordnet set er det med til at fortælle os noget om Knud den Store som konge. Knud adskiller sig markant fra de tidligere skandinaviske vikingetidskonger og træder frem som regent efter middelalderens vesteuropæiske kristne normer, blandt andet ved at udstede retligt gældende bestemmelser på skrift. Knud den Store er faktisk den første danske konge, som vi har sådanne bevarede breve eller diplomer fra. De vedrører imidlertid allesammen engelske forhold og er alle udstedt i England og understreger dermed, at Knud i praksis først og fremmest var konge af England.¹³ England havde været kristent siden 600-tallet, var på Knuds tid et rigt kongerige med et udviklet administrativt system, møntøkonomi, større byer med handel og håndværk og en veletableret kirkeorganisation med ærkebisper- og bispesæder, kirker og klostre, som havde introduceret den latinske skriftkultur. Det var her, han opholdt sig langt det meste af sin regeringstid 1016-1035, og det var England, der blev base for, at han senere fik kongemagten i både Danmark (1019) og Norge (1028).¹⁴ Knud regerede sit store rige ved at uddelegere magten til en række jarler i England og Skandinavien, af både skandinavisk og engelsk herkomst.

Selvom Knud havde erobret England med militær magt i 1016, ønskede han tydeligvis at stå for kontinuitet ved at agere som tidligere engelske konger, som blandt andet de bevarede breve er eksempler på. Kontinuiteten blev desuden styrket ved, at han i 1017 giftede sig med Emma, enke efter den foregående engelske konge, Æthelred den Rådvilde.

Brevet fra 1022 vidner også om en anden måde, hvorpå Knud søgte at sikre sin position i England, nemlig ved gavmildhed over for kirker og klostre. Ud over brevet fra 1022 fortæller Ely-bogen andetsteds også om et tidligere besøg på klostret, hvor Knud bekræftede alle tidligere rettigheder tilstået klostret. Det var ved denne lejlighed, at Knud angiveligt skulle have digtet og sunget et hyldestkvad til klostret.¹⁵

At Knud på denne måde begunstigede Ely klostret, var formentlig ingen tilfældighed. Netop dette kloster havde nemlig gamle og tætte forbindelser til nogle af de angelsaksiske stormandsslægter, som Knud havde besejret ved erobringen af England, og kunne potentielt blive et farligt samlingspunkt for modstand og oprør. For eksempel var klosterkirken gravsted for nogle af de prominente faldne engelske stormænd fra slagene med danskerne. Klostret havde desuden haft et nært forhold til kong Æthelred og hans dronning Emma, som Knud nu var gift med.

→ Fig. 7. Illustration fra *Liber Vitae* fra 1031, der viser Knud den Store (th.) og dronning Emma (tv.). Da illustrationen er samtidig med Knud, er der sandsynligvis en høj grad af portrætlighed. Foto: Wikimedia Commons.

VIDNELISTEN

For Roskildes historie er det imidlertid mageskiftets vidneliste, der er det mest interessante. Det er nemlig her, vi finder Gerbrand, Roskildes første biskop.

Vidnelister i middelalderlige breve og diplomer er altid ordnet efter rang. I mageskiftets vidneliste står derfor først Knud, "konge over hele Albions folk" (det vil sige hele England), efterfulgt af hans dronning Ælfgiva. Der er her tale om Knuds dronning, Emma, der stammede fra Normandiet, men som i de engelske kilder også optræder under det angelsaksiske navn Ælfgiva, ikke at forveksle med den engelske stormandsdatter Ælfgifu af Northampton, som Knud var blevet gift med allerede i 1013, da han var i England med sin far, Svend Tveskæg. Ælfgifu var datter af en nordengelsk stormand, og ægteskabet med Ælfgifu var formentlig led i en alliance, der skulle sikre Svend Tveskægs herredømme i Nordengland. Hvilken rolle Ælfgifu havde efter Knuds ægteskab med Emma i 1017, er uklart og omdiskuteret, men helt uden betydning har hun ikke været, idet hun i 1030 fulgte med hendes og Knuds søn Svend til Norge for at regere landet på Knuds vegne. Selvom Ælfgifu tilsyneladende stadig spillede en rolle efter Knuds ægteskab med Emma i 1017, optræder Ælfgifu imidlertid aldrig med titel af dronning i kilderne.¹⁶

"For Roskildes historie er det imidlertid mageskiftets vidneliste, der er det mest interessante. Det er nemlig her, vi finder Gerbrand, Roskildes første biskop"

Efter kongen og dronningen kommer de kirkelige vidner; først de to engelske ærkebiskopper, henholdsvis den gamle og ærværdige ærkebiskop Wulfstan af York, der havde været biskop af London 996-1002 og ærkebiskop i York siden 1002, og den "nye" ærkebiskop Æthelnoth af Canterbury. Når Æthelnoth kaldes ny, skyldes det, at han først var blevet indsat som ærkebiskop af Knud i 1020, og endnu ikke havde været i Rom for at modtage palliet af paven, det skete først senere på året i 1022. Dette er formentlig også årsagen til, at Æthelnoth står efter Wulfstan, da ærkesædet i Canterbury ellers regnedes for det højeste og fineste af de to ærkesæder i England. På dette tidspunkt i 1000-tallet havde de europæiske konger stadig retten til at besætte de høje kirkelige embeder i deres riger, en ret, der senere blev omstridt i den såkaldte investiturstrid. At netop Æthelnoth havde fået ærkebispesædet, var sandsynligvis et forsøg på forsoning, efter at Knud i 1017 havde henrettet Æthelnoths bror sammen med en række andre engelske stormænd i kølvandet på magtovertagelsen.

Efter de to ærkebiskopper finder vi så "Gerbrand af Roskilde stift hos det danske folk". Vi skal her først og fremmest lægge mærke til Gerbrands placering i rangordenen, som er meget bemærkelsesværdig. Gerbrand står umiddelbart efter de to engelske ærkebiskopper og før en lang række af hele 10 engelske biskopper, otte abbeder, tre jarler og 10 andre verdslige stormænd. Denne meget prominente placering vidner om en helt særlig status. Almindeligvis ville en nyudnævnt biskop

fra et udenlandsk stift blive placeret langt nede i rækkerne og mest sandsynligt efter landets egne biskopper. Vi skal nedenfor vende tilbage til, hvad denne særstatus kunne være, og hvad vi ellers ved om Gerbrand.

Vidnelisten fortsætter efter kirkens folk med en række verdslige vidner, ligeledes ordnet efter rang. Først optræder jarlerne Erik, Eilav og Godwine, hvis rækkefølge også indikerer deres position i forhold til kongen.¹⁷

Den på dette tidspunkt ældre Erik jarl var af norsk afstamning (søn af Håkon, jarl af Lade) og Knuds svoger, idet han siden 990'erne havde været gift med Knuds søster Gyda. Erik havde sammen med sin bror Svend regeret i det vestlige Norge under den danske konge Svend Tveskæg og deltog efterfølgende i Knud den Stores felttog i England i 1016, hvor han blev indsat som jarl af Northumbria. Erik jarl optræder i vidnelister i Knuds breve i tiden fra 1018 til 1023, og i 1022 står han i første position som Knuds ledende jarl, en position, han havde overtaget efter den tidligere så magtfulde jarl Thorkild den Høje, som faldt i unåde i 1021 og blev forvist.

Eilav jarl har vi ikke så meget sikker viden om, ud over at han var bror til Ulf jarl (Knuds jarl i Danmark fra ca. 1024), der var gift med Knud den Stores søster Estrid. Eilav er vidne i Knuds breve fra 1018 til 1024 og var jarl af en del af Mercia i Midt-England. Meget tyder på, at han sammen med Ulf deltog i den svensk-norske koalition mod Knud i 1025/26, som ledte til slaget ved Helgeåen og drabet på Ulf jarl i Roskilde.

Den tredje jarl i vidnelisten, Godwine, var af angelsaksisk afstamning og blev af Knud gjort til jarl i Wessex i Sydengland i 1018. Under et ophold med Knud i Danmark over vinteren 1022/23 blev han gift med Eilav og Ulf jarls søster. Han optræder som vidne i Knuds breve i hele perioden 1018-1035, heraf fra 1023 som Knuds ledende jarl og dermed en af Knud den Store mest betydningsfulde jarler.

Efter jarlerne følge en række personer med titler af thegner og hirdmænd. Hirdmændene var oprindeligt krigere i kongens følge, som senere i middelalderen udviklede sig til egentlige embeder. Hvad titlen thegn præcis dækker over, er ikke helt klart, men sandsynligvis er der tale om personer fra det jordejende aristokrati, der stod i direkte tjeneste for kongen.¹⁸ Det er værd at bemærke, at der blandt de 10 thegner og hirdmænd kun optræder to med skandinaviske navne (Thurstan og Thrym), hvilket måske kan ses som endnu et udtryk for integrationen af Knuds kongemagt i det eksisterende engelske samfund.

Samlet set får vi med vidnelisten indtryk af en imponerende forsamling af en stor mængde af de mest magtfulde personer i England på dette tidspunkt, der ikke kun har været forsamlet for bevidnelsen af mageskiftet. Den store mængde prominente personer med deres følge har med al sandsynlighed været forsamlet i klostret i en længere periode for at drøfte rigets anliggender, deltage i de religiøse fejring og indgå aftaler, som mageskiftet så er det eneste bevarede skriftlige bevis på. Og i kongens forsamling befandt sig altså Gerbrand af Roskilde stift. Hvorfor var han der, og hvem var han?

GERBRAND AF ROSKILDE STIFT - DEN FØRSTE BISKOP

Faktisk ved vi meget lidt om Gerbrand, da vi har meget få samtidige kilder, der omtaler ham. Vores viden stammer primært fra Adam af Bremens krønike fra ca. 1075 om ærkebiskopperne af Hamburg-Bremens historie. Fra Adam af Bremen ved vi, at Gerbrand var indviet til biskop i England af ærkebiskop Æthelnoth af

Canterbury. Da vi fra andre kilder ved, at Æthelnoth blev indsat som biskop af Knud i 1020, må bispevielsen af Gerbrand være foregået på et tidspunkt mellem 1020 og 1022, hvor Gerbrand optræder i mageskiftets vidneliste. Når Gerbrand befandt sig ved Knuds hof i England i 1022, skyldtes det formentlig, at han var nyudnævnt og endnu ikke tiltrådt i Roskilde.

Adam af Bremen skriver:

"På den tid førte han [Knud den Store] mange biskper fra England til Danmark. Af dem indsatte han Bernhard i Skåne, Gerbrand på Sjælland og Reginbert på Fyn. Herover blev vor ærkebisp Unwan vred. Han skal endog have taget Gerbrand til fange, mens han var på vej fra England, da han havde erfaret, at han var blevet indviet af anglernes ærkebisp Ælnoth. Gerbrand gjorde, som nødvendigheden krævede, bod, lovede hamburgersædet den skyldige troskab og underkastelse og blev derefter en meget fortrolig ven af ærkebispem. Denne sendte endog med ham som mellemmand sendebud til Kong Knud med gaver og lykønskede ham til hans heldige bedrifter i England; derimod dadlede han ham for hans egenmægtighed med hensyn til de biskper, som han havde ført med over fra England. Kongen optog dette gunstigt og blev siden så nær knyttet til ærkebispem, at han fra da af gerne ville gøre alt efter dennes ønske."¹⁹

Knud førte altså biskopper fra England til Danmark til ærkebiskoppen af Hamburg-Bremens store fortrydelse. Når ærkebiskop Unwan blev så vred over dette, skyldtes det, at det var en direkte underminering af ærkesædets eksistensgrundlag. Kirkens organisation i middelalderen var hierarkisk, hvor hvert ærkebispesæde havde en række underlagte bispesæder, og ærkesædet i Hamburg-Bremens underlagte biskopper – dets såkaldte suffraganer – var på dette tidspunkt udelukkende de danske. Så det var en stor trussel, hvis disse pludselig underlagdes den engelske ærkebiskop. Knuds interesse i at indsætte engelske biskopper indviet af den engelske kirkes overhoved, ærkebiskoppen af Canterbury, var med al sandsynlighed af storpolitisk karakter. Herved ville Knud nemlig sikre sig indflydelse på de kirkelige forhold i Danmark i sin egenskab af engelsk konge, og dermed den engelske ærkebiskops overherre, hvorimod danske biskopper underlagt ærkesædet i Hamburg-Bremen ville give indflydelse til den tysk-romerske kejser, der stod bag Hamburg-Bremens ærkebiskopper.

Ærkebiskop Unwan greb da også angiveligt til drastiske midler og tog Gerbrand som gidsel, indtil han og Knud underkastede sig Hamburg-Bremens overhøjhed. Senere – senest i 1027, hvor Knud deltog i pavens kroning af den tysk-romerske kejser Konrad 2. i Rom – indgik Knud og kejseren forlig, hvor kejseren gav afkald på rettigheder i Danmark, og der blev indgået aftale om ægteskab mellem Knuds datter Gunhild og kejserens søn Henrik, den senere kejser Henrik 3.

Det er også værd at lægge mærke til, at Gerbrand ikke var den eneste engelske biskop, som Knud indsatte i Danmark. Deres navne – Gerbrand, Bernhard og Reginbert – peger på, at de faktisk ikke var engelske af oprindelse, men formentlig snarere stammede fra Flandern eller Lothringen omkring grænsen mellem det nuværende Tyskland og Frankrig.²⁰ Men i den politiske situation i forhold til ærkesædet i Hamburg-Bremen var det afgørende, at de som biskopper kom fra England, og deres tilhørsforhold til den engelske kirke.

At danske biskopper var udlændinge, var på dette tidspunkt ikke i sig selv usædvanligt – det var de fleste af biskopperne i Danmark i 900-1000-tallet, da der i den periode endnu ikke var tilstrækkeligt mange danske med den nødvendige kirkelige uddannelse og erfaring.

Ud over de storpolitiske motiver bag Gerbrands og de andre engelske biskoppers indsættelse i Danmark er der tegn på, at Knud den Store også på andre måder ønskede at overføre viden og kultur fra England til Danmark. Således indførte Knud et møntvæsen efter engelsk forbillede, og flere af mønterne bærer engelsklydende navne på møntmestrene. For eksempel optræder navnet på møntmesteren Osgod på mønter slået i Roskilde i 1020'erne. Hertil er der i Roskilde og Lund og Lejre fundet skår af glaseret keramik fra begyndelsen af 1000-tallet af engelsk type, fremstillet lokalt af sandsynligvis en eller flere engelske pottemagere.²¹ I Roskilde er der også fundet ligheder med engelsk kirkearkitektur i de udgravede rester af en meget tidlig stenbygget kirke, dateret til ca. 1030, hvor den nuværende Skt. Jørgensbjerg kirke står.²² Men også domkirken kan have haft en meget tidlig stenbygget forgænger fra omkring 1030, idet Roskildekroniken (fra ca. 1140) beskriver, at Knud den Stores søster Estrid efter drabet på hendes mand Ulf jarl i Roskilde kirke lod en stenkirke opføre i stedet for den af træ. De her nævnte stenkirker er de foreløbig ældste stenbyggede kirker, vi kender til i Danmark, og antyder den særlige status, Roskilde synes at have haft i perioden.

Faktisk har historikeren Niels Lund argumenteret for, at Knud den Store var i færd med at gøre Roskilde til Danmarks og Nordens første ærkebispesæde med Gerbrand som ærkebiskop. Meget tyder nemlig på, at Roskildekirken fik meget store gaver i form af jordejendom af Knud – så store, at bispesædet senere i middelalderen var det rigeste af de danske bispesæder. Men især er det Gerbrands nævnte placering i vidhelisten i mageskiftet fra 1022, der peger på, at Knud måske ønskede at gøre ham til sin tredje ærkebiskop.²³ Oprettelsen af ærkebispesæder krævede dog pavens medvirken, og måske derfor optræder Gerbrand i 1022 hverken med titel af biskop eller ærkebiskop, men blot som ”Gerbrand af Roskilde stift”, da Knud endnu ikke formelt kunne tillade sig kalde ham ærkebiskop.

ELY-BOGEN PÅ ROSKILDE MUSEUM

Ærkebispesæde i Roskilde blev det som bekendt ikke til, men Gerbrand sad som biskop af Roskilde frem til omkring 1030, og oprettelsen af bispesædet i Roskilde blev begyndelsen på byens vækst og storhedstid i middelalderen, hvor den blev en af rigets mest betydningsfulde og velstående byer – af Adam af Bremen mod slutningen af 1000-tallet kaldet for ”danernes kongesæde”. Vores nuværende viden om byens opståen – som især stammer fra arkæologien – peger på, at Roskilde opstod omkring en kongsgård og en kirke, formentlig anlagt af Svend Tveskæg omkring år 1000, men at det først var fra Knud den Stores tid og under de efterfølgende konger frem mod 1000-tallets midte, at selve bydannelsen tog fart.²⁴ Og oprettelsen af bispesædet var utvivlsomt stærkt medvirkende til dette. I Roskilde blev der omkring domkirken og bispesædet i byens centrum opført mange kirker og klostre, og de mange kirkelige institutioner blev en drivkraft for byens udvikling, der tidligt gjorde byen til en port til Europa, og som blandt andet ledte til opførelsen af den nuværende domkirke, hvis spektakulære arkitektur har givet den plads på Unescos Verdensarvsliste.

Historien om bispesædets begyndelse og mageskiftet fra 1022 har været kendt i historieforskningen længe, men kilden, der dokumenterer dette, havde aldrig

↑ Fig. 8. Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2. (t.v.) på besøg på Roskilde Museum 21. august 2022. Fra venstre mod højre ses desuden Jesper Langkilde (ROMU), Steven Archer (Trinity College, Cambridge), Lena Bruun Jensen (ROMU), Unn Gelting (ROMU) og Dorthe Godsk Larsen (ROMU). Foto: ROMU.

været i Roskilde, endsiges forladt England før 2022. Da ideen opstod om Ely-håndskriftets udstilling på Roskilde Museum i anledning af 1000-årsjubilæet, var det derfor med nogen tvivl på, om det overhovedet lod sig gøre. Heldigvis viste Trinity College, der er hjemsted for håndskriftet, sig fra første henvendelse overordentligt positive over for ideen, og gennem godt samarbejde lykkedes det efter lange forberedelser og mange sikkerhedsforanstaltninger at få Ely-håndskriftet på plads i montren på Roskilde Museum, hvor det var udstillet fra maj til oktober 2022. Der var stor interesse for udstillingen og mange besøgende på museet, men en særlig glæde og ære var det naturligvis, at Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2. i forbindelse med festgudstjenesten i Roskilde Domkirke i anledning af 1000-årsjubilæet i august 2022 ønskede at aflægge museet visit for at se Ely-håndskriftet.

Selvom det betydningsfulde håndskrift nu har forladt Roskilde, er det museets hensigt, at formidling om håndskriftet, og de mange historier knyttet til det, også fremover vil indgå i Roskilde Museums udstillinger om denne uhyre formative periode i byens historie.

NOTER

- ¹ Bynavnet optræder dog også på mønter fra Knud den Stores regeringstid slået i Roskilde i 1020'erne.
- ² Ahrnung 1937, s. 3
- ³ Lindbæk 1914.
- ⁴ Andersen 1999.
- ⁵ Jørgensen 1913.
- ⁶ Salzman 1948.
- ⁷ *Liber Eliensis*, Introduction, Fairweather 2005;; Keynes 1992.
- ⁸ Bøger af denne art kendes også fra middelalderens Danmark, som for eksempel Sorø klostres gavebog fra 1400-tallet, der rummer en afskrift af en ældre grundlæggelsehistorie fra 1200-tallet samt afskrifter af breve på overdragelser af ejendom til klostret. Et andet eksempel er Århusbogen (*Liber Capituli Arhusiensis*) fra 1300-1400-tallet, der rummer breve, privilegier, jordebøger m.m. for domkapitlet ved Århus domkirke.
- ⁹ <https://mss-cat.trin.cam.ac.uk>. I kataloget søges på 'Liber Eliensis'.
- ¹⁰ Keynes 1992.
- ¹¹ *Danmarks Riges Breve* 1.1.411.
- ¹² Mageskiftets tekst er oversat til dansk efter den trykte latinske udgave (Blake 1962) af Peter Zeeberg, for hvilket ROMU skylder ham stor tak.
- ¹³ Det første danske kongelige brev eller diplom er Knud den Helliges gavebrev til kirken i Lund fra 1085, se *Danmarks Riges Breve* 1.2.21.
- ¹⁴ Rumble 1994.
- ¹⁵ Parker 2018.
- ¹⁶ Missuno 2018.

NOTER

¹⁷ Keynes 1994.

¹⁸ Se f.eks. <https://denstoredanske.lex.dk/thegn>.

¹⁹ Efter Lund 1994.

²⁰ Missuno 2017.

²¹ Larsson 2000.

²² Bertelsen 2016.

²³ Lund 1994.

²⁴ Ulriksen & Nielsen 2021.

LITTERATUR

Andersen, M. 1999. Skrivebly fra Roskildes Middelalder – Et bidrag til bogkunstens arkæologi. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 1998, 29-40.

Ahrnung, J.O. 1937. *Roskilde Domkapitels Historie, I. Tiden indtil 1416*. Roskilde.

Bertelsen, T. 2016. Kirker af træ, kirker af sten – Arkitektur og daterings-problemer på Svend Estridsens tid. I: L.C.A. Sonne & S. Croix (red.): *Svend Estridsen*, 109-132. Viborg.

Liber Eliensis. E.O. Blake (red.), London 1962.

Danmarks Riges Breve, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af F. Blatt, 1938-1972.

Liber Eliensis: A History of the Isle of Ely from the Seventh Century to the Twelfth, compiled by a Monk of Ely in the Twelfth Century. J. Fairweather (red.), Woodbridge 2005.

Jørgensen, E. 1913. Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger. *Historisk Tidsskrift* 8. række, bd. IV, II, 1-67.

Keynes, S. 1992. *Anglo-Saxon manuscripts and other items of related interest in the library of Trinity College, Cambridge*. Binghamton.

Keynes, S. 1994. Cnut's earls. I: A.R. Rumble (red.): *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*, 43-88. London.

Larsson, S. 2000. Från Lincolnshire til Östdanmark. En krukmakare i Knut den stores tid. I: A. Högborg (red.): *Artefakter - arkeologiska ting. En bok om föremål ur ett arkeologiskt perspektiv*, 69-86. Malmö.

Lindbæk, J. 1914. *De danske franciskanerklostre*. København.

Lund, N. 1994. Ville Knud den Store gøre Roskilde til ærkesæde? *Historisk årbog for Roskilde Amt 1994*, 3-12.

Missuno, M.B. 2017. Forbindelsen mellem Odense og England i vikingetiden. I: M. Runge & J. Hansen (red.): *Knuds Odense - vikingernes by*. Odense.

Missuno, M.B. 2018. Emma: Knud den Stores engelske dronning. I: J.B. Netterstrøm & K.H. Andersen (red.): *Dronningemagt i middelalderen. Festskrift til Anders Bøgh*, 83-112. Gylling.

Parker, E. 2018. 'Merry sang the monks': Cnuts poetry and the Liber Eliensis. *Scandinavia*, vol. 57, no. 1, 14-38.

Rumble, A.R. 1994. Introduction: Cnut in context. I: A.R. Rumble (red.): *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*, 1-9. London.

Salzman, L.F. 1948. Houses of Benedictine monks: Abbey and cathedral priory of Ely. I: L.F. Salzman (red.): *A History of the County of Cambridge and the Isle of Ely*, Vol. 2, 199-210. London.

Ulriksen, J. & J. Nielsen 2021. En by bliver til. Stenlagsbelægninger og skel i 1000-tallets Roskilde. *Gefjon 6 - arkæologiske studier og rapporter*, 176-209.

Roskilde set gennem et cykelhjul

Jakob Caspersen

Millioner af tv-seere, 215.000 tilskuere og 218 cykelryttere.¹

Roskilde stod på den anden ende, da Tour de France-feltet lagde fra start d. 2. juli 2022. Blandt de talrige markeringer var en lille fotoudstilling på Lützhøfts Købmandsgaard, skabt i samarbejde med Roskilde Lokalhistoriske Arkiv. Her kunne man finde historier om stjerneløb og sammenhold, opfindelser og originaler, bøffer og bananer, overlæssede budcykler og kvinder i kamp.

Tilsammen gav de en række glimt af Roskildes cykelhistorie fra tiden omkring 1870 til 1950. Her gik cyklen fra at være et legetøj forbeholdt de færreste til at være et dominerende transportmiddel for de fleste. Den udvikling satte også sine spor i Roskilde. Gadebilledet ændrede sig med cykler i alle afskygninger fra buddrenge svajende på tungtlæssede long-johner, over turister på søndagstur til tjenende piger og karle, der pludselig kunne komme omkring på en helt anden måde.

”Kører min Herre ikke selv paa Cykle?
spurgte Clausen skælmsk. – Jo han gør,
nikkede Knagsted rolig – men han kører
med Delikatesse og Anstand!”

- Gustav Wied²

Cyklen forandrede Roskilde. Men Roskilde har også været med til at forandre cyklen med en sindrig konstruktion fra et af byens store genier.

Artiklen her er ligesom udstillingen ikke et forsøg på at skrive en samlet historie om cyklisme i Roskilde. Meget snarere er ambitionen at komme med nogle historier om de cykler, og i særdeleshed de cyklister, der har befolket byen. De fleste er i kortform, mens et par stykker er udfoldet lidt mere.

Alt sammen små glimt af Roskilde set gennem et cykelhjul.

↑ Fig. 1. Mikael Pedersen poserer på sin Pedersen-cykel til forsiden af et katalog fra fabrikken. Fotograf: Ukendt.

FORFATTEREN OG CYKELGENIET

Musiker, opfinder, rigmand, fattiglem: Mikael Pedersens (1855-1929) liv var omskifteligt og begivenhedsrigt. Med sit karakteristiske store skæg og sin udadvendte væremåde var han en original og en excentriker. Allerede i sin barndom fik han smag for mekanikkens verden hos smeden i Marbjerg, hvor han også begyndte at lave nogle småopfindelser.

Det arbejdede han videre på i sin læretid som smed på Maglekilde Maskinfabrik. Her var han med til at udvikle Maglekilde-centrifugen: en radikal nyskabelse til de mange mejerier, der skød op i slutningen af 1800-tallet. Med denne kontinuerlige centrifuge kunne man separere fløden fra mælken i én arbejdsgang.

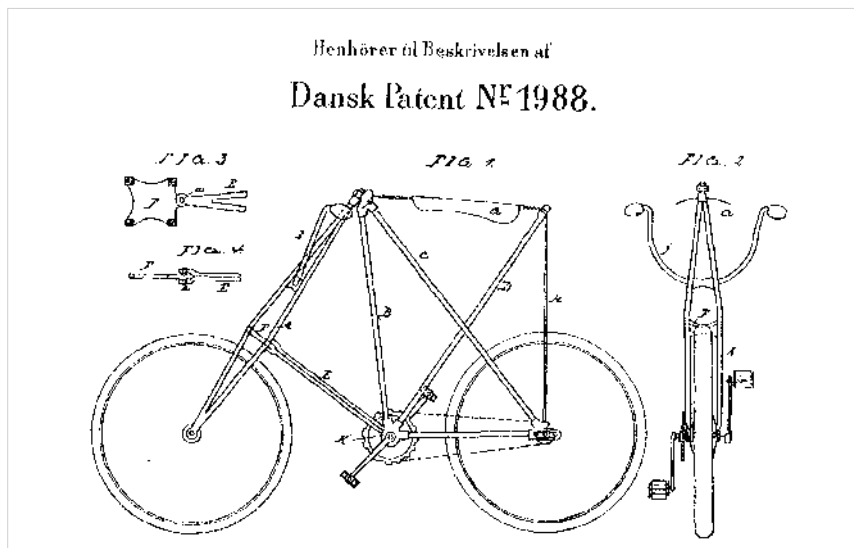
Centrifugen blev han dog aldrig krediteret for, og det er uklart, hvor stor en del han havde i den. Han arbejdede dog videre på talrige andre opfindelser og fik over 50 patenter i en række lande.³ Og her skal vi fokusere på en opfindelse, der bærer hans navn: Dursley-Pedersen-cyklen, eller simpelthen bare Pedersen-cyklen.

Som ivrig cyklist fra cyklens barndom i 1870'erne⁴ må han have oplevet nogle temmelig bumlende ture på tidens skærveknusere med jernbeslåede træhjul. Det blev bedre med luftgummiringe og safety-cykler, men det blev ikke godt nok til Mikael Pedersen.

Da han tog til Dursley i England i 1893, var det med en stak tegninger af en ny cykel i bagagen. Og her var komforten i højsædet.

Med Pedersens nye cykelkonstruktion ville cyklisten opleve "en overordentligt bekvem sadel". For i modsætning til andre cykler var denne hængt op i stellet med to læderremme, så rystelser og stød i meget ringere grad blev overført til cyklistens arme bagdel.⁵

↓ Fig. 2. Tegning af cyklen fra det danske patent. Espacenet.com.

Hængekøjesadlen krævede en helt anderledes stelkonstruktion, som man kan se på billederne af cyklen. Det var inspireret af den amerikanske bygningsingeniør Squire Whipples gitterbro, der med sine mange trekanter skabte en stor styrke med relativt få materialer.⁶ Det gjorde til gengæld konstruktionen noget mere besværlig. Mens cyklen kun vejede 9 kg, under det halve af en almindelig cykel for tiden, så havde den hele 54 samlinger.⁷

Den komplekse konstruktion ville det danske patentvæsen ikke udstede patent på i sin helhed, kun sadlen kunne Mikael Pedersen få eneret på. Det gjorde ham så rasende, at han stoppede enhver ambition om at eksportere cyklen til sit føde-land, dog med en enkelt undtagelse: en gave til vennen Gustav Wied.

VENSKABET MED GUSTAV WIED

Forfatteren og levemanden Gustav Wied (1858-1914) blev gode venner med Pedersen på nogle af hans besøg i Danmark. De to var glade for fester og et godt glas. I Pedersens hus i Marbjerg gik det for sig på førstesalen, der ledte ud til en stor fransk altan, der aldrig var blevet færdiggjort. Det gjorde den til gengæld anvendelig til at lade vandet ud fra døren. Her blev uheldige mandspersoner udsat for en af Pedersens mange practical jokes: et skub i ryggen, så de landede i det velgødede blomsterbed under altanen.

Pedersen dannede formentlig inspiration til en af Gustav Wieds karakterer, nemlig den vrantne toldkontrollør Knagsted.⁸ I romanen af samme navn dedikerer han et helt lille afsnit til en cykeltur gennem Roskilde, der for en gangs skyld optræder under sit eget navn og ikke under pseudonymet Gammelkøbing.

”Paa Pladsen foran Stationsbygningen besteg Knagsted sine Hjul og rullede ”med Delikatesse og Anstand” ned gennem Byen. Efter nogen Flakken rundt i Gader og Stræder (Ekstolderen havde, blandt mange andre uheldige fikse Idéer, ogsaa den, at han aldrig spurgte Folk om Vej, men partout vilde finde den ved egen Hjælp) kom han ud paa en Gade, der kaldte sig ”Frederikssundsvejen”. Den gik meget stejlt nedad, saa han fór som en besat forbi Huse og Haver [...] Inde over en Eng saa’ han Domkirken rage stolt og imponerende med sine to slanke Spir lige lukt ind i Himlen. – Nede ved Havnen ligger paa en høj Bakke en temmelig stor Landsby, som man kalder ”Bjærget”. Men saa højt føler Roskilde sig hævet over sine Omgivelser, at man overalt i Byen siger: ned paa Bjærget. [...]”⁹

Pedersen var ligesom Wied en ivrig cyklist og havde på en enkelt sæson tilbagelagt over 8.000 km på sin tohjulede.¹⁰ Forfatteren var glad for cyklen. Han fik den efter sigende foræret med den klausul, at cyklen også skulle begraves, når han selv gik bort.¹¹

SYGDOM, DØD OG GENOPDAGELSE

Tiden var dog ikke god ved Mikael Pedersen. Med alderen blev han i stigende grad alkoholiseret, og under Første Verdenskrig gik den komplicerede cykelproduktion ind. Hvad han havde til overflod i mekanisk sans, savnede han helt som forretningsmand, og en dag forsvandt han fra sit store hus i Dursley. Konen forlod ham sammen med børnene, der blev forbudt nogensinde at nævne hans navn.

År senere, i 1920, så en gammel ven en usoigneret skikkelse i Londons gader, hvor han solgte tændstikker. Her havde geniet fra Marbjerg ramt bunden.

Vennen fik arrangeret hans transport hjem til Danmark og installerede ham i første ombæring hos Pedersens bror, der var præst i Randers. Det går ikke så glat, da

← Fig. 10. Lise Nørgaard og William Zentio. Det var næsten for godt til at være sandt. Cyklen var som skabt til Lise Nørgaards udklædning: kvindelig sportscyklist anno 1910. Hun kom lidt sent til temafesten, da hun var til bestyrelsesmøde - naturligvis i fuldt kostume. Cyklen havde festarrangørerne lånt fra Roskilde Museum. Med dateringen ca. 1870 hører den såkaldte velocipede til blandt landets ældste cykler. Den blev meget populær, og man talte ligefrem om en velocipede-feber. Modedillen ebbede dog snart ud. 75 år senere var velocipeden et fortidslevn til en udklædningsfest. Cyklen havde til gengæld indtaget og omformet landet. Og denne gang døde dillen ikke ud. Fotograf: sandsynligvis Bent Flensborg. Jul i Roskilde. 1947.²¹

↗ Fig. 5. Klog kvindesagsforkæmper på to hjul. Anna Hude voksede op i Roskilde med "en umættelig Kundskabstørst". Den fik hun stillet på universitetet med en kandidatgrad, en guldmedalje og en doktorgrad - alt sammen som den første kvinde i landet. Hun tog også cyklen til sig, et køretøj, som mange mente ikke egnede sig til kvinder. Det var farligt, usmageligt og ikke mindst uklædeligt. Men Anna cyklede videre. Fotograf: Kristian Hude, ca. 1900. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.¹⁷

→ Fig. 6. Cyklister ved Jernbanehotellet på Hestetorvet. Cyklen gjorde verden mindre. Søndagsturen og sommerferien gik afsted på to hjul, og nye afkroge af det flade, lille land blev udforsket. Cyklen blev billigere og billigere, og den krævede hverken kusk eller hest. I 1910 var der cykler i ca. 40 % af arbejder- og håndværkerfamilier. I 1930 var det snart sagt alle. På den måde gjorde cyklen transporten demokratisk: tilgængelig for alle. Fotograf: Kristian Hude, ca. 1900. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.¹⁸

→ Fig. 9. Carl Viggo Petersen på cykel i Lützhøfts Købmandsgaard. Fin i tøjet, vandkæmmet hår: Carl Viggo poserer med sin konfirmationsgave. Da han senere hen overtog gården sammen med sin bror, fik de godt gang i cykelbudene, som til deres store utilfredshed måtte cykle byen tynd med store sække fuglefoder. Fotograf: ukendt. Ca. 1925. ROMU.

↓ Fig. 3. Gustav Wied med på tour med sin hustru Alice og sin Pedersen-cykel. Fotograf: Ukendt. Roskilde Museum.

”Det var lørdag aften, og jeg længtes bare efter at klokken skulle blive 23, så jeg kunne komme hjem til Ejby, ud at cykle 22 km.”²⁰

- Købmandslærling, Lejf Pagh Knudsen

← Fig. 4. Bananen (tv.) og Bøffen (th.) i billedcollage foran Roskilde Slagtermesterforening, der er mødt op med foreningens fane. Fotograf(er): ukendt. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

↑ Roskilde Private Cykleforening. Da cyklen blev udbredt i slutningen af 1800-tallet samlede mange cyklister sig i foreninger. I Roskilde kom den første i 1894. Fotograf: ukendt. Ca. 1895. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Pedersen sidder i kirken og højlødt kommenterer broderens prædikener. En overgang vender han tilbage til Marbjerg, men kommer snart til De Gamles By i København, plaget af sygdom. Her døde han i 1929. Og her kunne historien være endt: med en ydmyg grav på Bispebjerg Kirkegård.

Men i løbet af 1970'erne fik cykelentusiaster øjnene op for Mikael Pedersens cykel igen. I 1978 blev den sat i produktion på Christiania, og der blev skrevet en bog om manden og cyklen. Den danske cykelsamler Finn Wodschow fik også fat på et af Pedersens børn og lavede et interview, der dannede baggrunden for hans artikler om Pedersen.

Prikken over i'et var en genbegravelse af Mikael Pedersen i 1995. Hans jordiske rester blev ekshumeret og bragt til Dursley. Her deltog over 300 gæster, bl.a. biskoppen fra Gloucestershire, byens borgmester og flere af Pedersens børnebørn.

En værdig begravelse til geniet fra Marbjerg, der hviler under en gravsten med en indgravning af den helt særlige cykel, han opfandt.

”Spis bare Bananer, men efter Bøf.”¹³

BØFFEN OG BANANEN

Kød eller ej? Det spørgsmål kunne også få bølgerne til at gå højt i starten af 1931. Her skulle striden afgøres én gang for alle: Bøffen mod Bananen i cykelløb fra København til Roskilde og retur. Det blev et tilløbsstykke af rang med ”to tætte mure af mennesker”, der heppede langs Roskilde Landevej.

På de kødspisendes side stod slagtermester Walter Randrup, der ud over at bestyre en slagterbutik på Amagerbrogade havde optrådt med et radioforedrag, hvor han fremdrog, at mennesker måtte have kød, fordi det gav styrke.¹⁴

Den påstand ville Mikkel Hindhede (1862-1945) ikke sidde overhørig. Som læge og laboratorieforsker undersøgte han i ernæring med særligt fokus på proteiner – og navnlig, hvor få af dem mennesket havde behov for. Han gik imod de dominerende teorier og var både omstridt og anerkendt.

Hans arbejde fik en stor fjer i hatten under Første Verdenskrig. Med den kraftige rationering efter indførelsen af den uindskrænkede ubådskrig i 1917 måtte man se på, hvordan man fordelte landets korn. Hindhede var med til at skære kraftigt ned på antallet af produktionsdyr, så der blev mere korn tilovers for befolkningen; en befolkning, der var i en overordentlig god sundhedstilstand efter krigen.

Laboratorieforskeren mente dog ikke, at han selv var den rigtige til at udfordre slagtermesteren, men han havde den helt rigtige stedfortræder klar: Frederik Madsen (1885-1947).

Madsen var egentlig gartner, men arbejdede som en slags levende forsøgsperson for Hindhede. Her blev han sat på mange strikse diæter og observeret. Eksempelvis måtte han leve udelukkende af brød og margarine i en længere periode. For Hindhede var Madsen det levende bevis på, at tidligere ernæringsteorier var fejlagtige, da han ellers "burde være død snese af gange".¹⁵

I tiden op til løbet fik Madsen leveret rigelige mængder af bananer fra en københavnsk grosserer, mens Randrup opgav både alkohol og tobak for at forberede sig.

Bøffen og Bananen var klar til kamp.

"DET MEST SPÆNDENDE CYKELLØB, DER ER KØRT I DANMARK"

Politikeren sparede ikke på superlativerne i omtalen af duellen, som de vurderede blev fulgt af samfulde 50.000 tilskuere langs ruten. Selv ikke et regnvejr fordrev de mange cykelløbsentusiaster.

Der var da også masser af drama til det næsten karnevaleske løb. Talrige slagtersvende havde taget opstilling langs ruten med både bannere og faner. Bag de to cyklister fulgte en større motorkortege af snart sagt samtlige automobiliserede sjællandske slagtermestre. Blandt dem en bil med københavnske slagtermestre, der agerede følgebil for Bøffen, mens Hindhede fulgte Bananen i en anden bil.

De to kombattanter kørte på livet løs. Først med vinden i ryggen og fuld fart mod Roskilde. Bananen førte noget af vejen, men ikke meget. De ankom samtidigt til Hestetorvet i Roskilde.

Her tog Roskilde Slagtermesterforening kærligt imod Bøffen, der i øvrigt blev trakteret med depoter af hakkedrenge langs ruten. Bananen blev på den anden side mødt af Hindhedes barnebarn, der stod klar med et glas kærnemælk og selvfølgelig en banan.

Et rask stop, og så op på jernhestene igen. Turen retur var mere barsk i modvinden. Bananen tog igen føringen, men mod slutningen blev han kørt op af Bøffen – og så startede det virkelige kaos.

Ikke langt før mål blev Bøffen omringet af stærke slagtersvende, som løftede ham op i en guldstol og bar ham først over stregen. Alt imens blev Bananen sat ud af spillet – han blev bakket ned af en af de mange biler. Om det var et uheld eller en ondsindet handling fra en slagter, melder historien ikke noget om.

Enden blev et tab til vegetarismen. Bananen tabte med symbolske 2 sekunder.¹⁶

NOTER

- ¹ Kosmopol d. 9. dec. 2022.
- ² Wied 1902, 17.
- ³ Espacenet.
- ⁴ Wodschow 1997, 107 ff.; u.å.
- ⁵ Kaiserliches Patentamt, Patentschrift Nr. 79288, 1894.
Forfatterens egen oversættelse.
- ⁶ Griggs.
- ⁷ Rasmussen, u.å.
- ⁸ Wodschow 1997, 118.
- ⁹ Wied 1902, 27.
- ¹⁰ Wodschow u.å.
- ¹¹ Wodschow 1997, 114.¹²
- ¹² Ibid., 118 ff.
- ¹³ Rømer, 90.
- ¹⁴ Heisz; Aftenbladet d. 21. maj 1931, 1.
- ¹⁵ Borgbjærg.
- ¹⁶ Heisz; Rømer, 90.
- ¹⁷ Zerlang 2018, 94 ff.
- ¹⁸ Ibid., 50.
- ¹⁹ Ibid., 18.
- ²⁰ Rung 1986, 23.
- ²¹ Flensborg 1992.

LITTERATUR

Aftenbladet 21. maj 1931.

Borgbjærg, A. Mikkel Hindhede. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. bind. https://biografiskleksikon.lex.dk/Mikkel_Hindhede (besøgt d. 30. januar 2023).

Espacenet, ingen titel. Søgning på "Mikael Pedersen" <https://worldwide.espacenet.com/patent/search/family/000480031/publication/DE218844C?q=mikael%20pedersen> (besøgt d. 29. januar 2023).

Flensborg, B. 1992. Für Elise. *Jul i Roskilde* 1992. 5-10 Roskilde.

Griggs, F.: *Whipple Double Intersection Cast and Wrought Iron Truss*. <https://www.structuremag.org/?p=8470> (besøgt d. 29. januar 2023).

Heisz, T.: *Da Bøffen mosedede Bananen – løbeduellen på de sjællandske landeveje i 1908*. <https://pov.international/da-boffen-mosedede-bananen/> (besøgt d. 29. januar 2023).

Kaiserliches Patentamt, *Patentschrift* Nr. 79288, 1894. Berlin.

Rung, G. *Interview med Lejf Pagh Knudsen*, 14/1-1986. Roskilde Museums arkiv.

Rømer, H. 1989. Bøffen og Bananen. Hindhede-Christiansen debatten i mellemkrigstiden. *Den Jyske Historiker* nr. 48. Sex og sundhed, 89-106 Aarhus.

Therkildsen, C. S.N. & Ankerstjerne, M.: *Tour-start tiltrak 855.000 tilskuere i København og Roskilde - men økonomisk gevinst er usikker*. <https://www.tv2kosmopol.dk/koebenhavn/tour-start-tiltrak-855000-tilskuere-i-koebenhavn-og-roskilde-men-oekonomisk-gevinst-er-usikker> (besøgt d. 1. februar 2023).

Wied, G. 1967 (1902). *Romaner Noveller Skuespil, Bind 8: KNAGSTED Billeder fra Ind- og Udland*. København.

Wodschow, F. 1997. Mikael Pedersen fra Marbjerg. *ROMU* 1996 Årsskrift fra Roskilde Museum 1996 107-120, Roskilde.

Wodschow, F. https://www.dursley-pedersen.net/mp_bio.html

Rasmussen, M.: *Pedersen Bicycles History*: https://www.dursley-pedersen.net/dp_history.html (besøgt d. 29. januar 2023).

Zerlang, M. 2018. *Danmark set gennem et cykelhjul*. København.

Verdenskultur på vandet

Lars Kjølhede Christensen

På Hornsherreds østkyst, lige over for Jyllinge på den modsatte bred af Roskilde Fjord, ligger Østby havn. Det er ikke et sted, man lige falder over, hvis man ikke er lokalkendt. Men for enden af en lang, smal vej finder man den hyggelige lille havn, som i dag er hjemsted for et par håndfulde småbåde.

I weekenden d. 19.-21. august 2022 var der imidlertid flere både på vandet i og omkring Østby havn end normalt. Den weekend var havnen nemlig hjemsted for årets træf for fjordens træbåde. Træffet er en tradition med mere end 20 års historie. Som med så meget andet havde coronapandemien sat træffet på pause et par år, men i 2022 skulle det altså være igen. Ud over 32 træbåde med deres besætninger fandt også mange almindeligt interesserede vej til træffet, som alt i alt samlede mere end 500 mennesker i løbet af weekenden.

→ Jollen "Arne og Jørgen" i Østby havn.

Ansvar for at arrangere træffet går på skift mellem bådelag og foreninger langs Roskilde Fjord og Isefjorden. Denne gang var det bådelaget "Arne og Jørgen", som med stor succes løftede opgaven. Bådelaget har navn efter jollen "Arne og Jørgen", som netop er hjemmehørende i Østby havn.

"Arne og Jørgen" er en motorjolle af træ, bygget på Jyllinge Bådebyggeri i 1966. Det var en tid, hvor det nye materiale glasfiber vandt frem, og "Arne og Jørgen" skulle blive den sidste træbåd fra værftet, bygget til fiskeri på Roskilde Fjord. Jollen er 18 fod lang og forsynet med en encylindret dieselmotor på 15 hk, fremstillet af firmaet Bukh i Kalundborg.

Som stort set alle de joller, der fiskede på fjorden, er "Arne og Jørgen" klinkbygget. Det vil sige, at skrogets beklædning består af langsgående planker, hvor hver planke fra oven overlapper den næste i rækken. At klinke er et gammelt udtryk, som egentlig betyder at sætte sammen. Klinkbygning adskiller sig fra kraelbygning, hvor plankerne i skroget står kant mod kant.

Der er ikke helt enighed i forskningen om, hvordan og hvornår klinkbyggede både først optræder i historien. Men vi kan med rimelighed sige, at teknikken i hvert fald kendes fra jernalderen.¹ Og den blev forfinet og perfektioneret af vikingerne, ikke blot i de berømte langskibe, men også i mere ydmyge handelsfartøjer og småbåde. Derfra har den spillet en hovedrolle i bådebygning over hele Norden, frem til at glasfiber og andre moderne materialer gradvist afløste træ i bådebygningen fra omkring 1960 og fremefter. Derimod kendes den ikke længere sydpå og omkring Middelhavet, hvor man har brugt kraelbygning.

Klinkbyggede joller, og hele kulturen omkring dem med fiskeri og anden sejlads, har spillet så stor en rolle for kystlivet i Norden gennem århundreder, at klinkbådstraditionen i 2021 blev erklæret for en del af verdens umistelige kulturarv.

Det er UNESCO, FN's organisation for kultur, uddannelse og videnskab, som har kompetencen til at udnævne verdenskulturarv. Det har man som bekendt tidligere gjort i Roskilde, i form af Roskilde Domkirke, som siden 1100-tallet har stået

som et håndgribeligt og imponerende monument, til stede og synligt i byen. Men der findes jo også mange former for kulturarv, som ikke nødvendigvis kommer til udtryk i bygninger eller monumenter, men som alligevel kan have stor betydning. Derfor besluttede man i UNESCO for snart 20 år siden, at man også ville tage vare på det, som man kalder den ikke-materielle kulturarv. Den kulturarv, som ikke har en konkret, fysisk form, men som kommer til udtryk gennem måder at leve på, færdigheder og forestillinger, som overføres fra generation til generation, og som er vigtige for et samfunds identitet og kultur. Tidligere har UNESCO for eksempel optaget brasiliansk samba, japansk kabuki-teater og belgisk ølbrygning på listen over immateriel verdenskultur.

Når klinkbådstraditionen er udnævnt til verdenskulturarv, så er det altså ikke én eller flere bestemte både, det handler om. Det er derimod den viden, de kundskaber og det daglige liv, der knytter sig til at bygge, vedligeholde og sejle med de klinkbyggede både.²

”At klinke er et gammelt udtryk,
som egentlig betyder at sætte sammen.”

Men for at bevare en ikke-materiel kulturarv må man nødvendigvis tage vare på dens konkrete udtryk. Eksempelvis en jolle som ”Arne og Jørgen”. Og ”Arne og Jørgen” er ikke bare et fint stykke håndværk med meget gamle rødder. Den var også del af en livsform, som for få generationer siden var udbredt langs med hele Roskilde Fjord. Ser man i dag en båd på fjorden, så er det sandsynligvis et lystfartøj eller måske en fritidsfisker. Men for ikke så længe siden var det mere sandsynligt, at det, man så, var en fiskerjolle, som gav mad og indkomst til en familie.

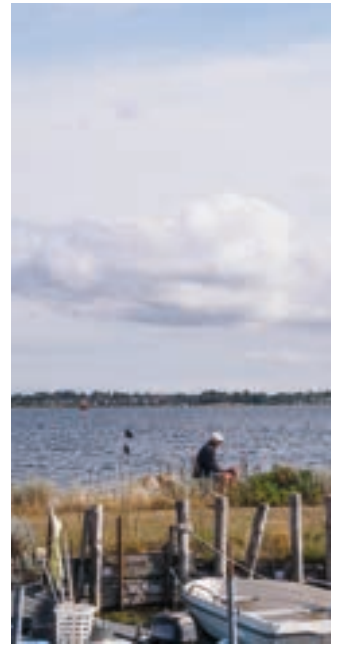
Alene i den inderste del af Roskilde Fjord, fra Jyllinge og sydpå, kunne man i 1861 tælle 114 fiskere med tilsammen 75 både.³ Kun en mindre del af de 114 havde fiskeri som hovederhverv. Mange af dem var husmænd, som supplerede et beskeden landbrug med f.eks. at stange ål på fjorden. Men selv om fiskeriet var et bierhverv, kunne det være nok så vigtig en del af en fattig families indtægt.

Fiskeriet på fjorden var mangesidigt. I den sydlige del af Roskilde Fjord udgjorde ålene langt den største del af fangsten. Men også sild og rejer kunne det blive til. Længere nordpå i fjorden, hvor vandets saltindhold er højere, blev der også fanget torsk og fladfisk. I en periode blev der desuden fanget ret store mængder af marsvin, små hvaler, af hvis fedtlag der kunne udvindes tran, som blandt andet kunne bruges i lamper. Fiskeriet efter marsvin ebbede dog ud efter 1. verdenskrig.

Til gengæld voksede fiskeriet på andre områder. Mere effektive typer af garn og ruser kom til, og nogle fiskere anskaffede større både, herunder egentlige kuttere. Fra tidlig tid havde fiskerne etableret deres egne små stenmøller og fortøjningssteder, kaldet broer. Ud fra stranden ved Jyllinge lå en hel række sådanne broer, med navne som ”Lars Pæsens Bro”, ”Per Hermans Bro” og ”Oluf

Kulturarv kommer til udtryk gennem måder at leve på, færdigheder og forestillinger, som overføres fra generation til generation.

Efter et par års ufrivillig pause, blev årets træf for fjordens træbåde 2022 holdt i og omkring Østby havn. Her kunne de mange deltagere blandt andet beundre den traditionelle fiskerjolle "Arne og Jørgen", som var kommet tilbage på vandet efter en gennemgribende restaurering. Foto: Lars K. Christensen, ROMU

Skomagere Bro". Resterne af nogle af disse broer findes stadig.⁴ Men snart blev der brug for egentlige havne. Jyllinge fiskerihavn voksede således ud af to små broer, som sidst i 1800-tallet blev forlænget og samlet til en primitiv havn. I 1926 var landingerne af især ål blevet så store, at der var basis for at etablere andelsforeningen "Jyllinge Fiskeexport" med det formål at eksportere ålene direkte til England, uden at fiskerne skulle dele indtægten med mellemmand. Et andet eksempel er Gershøj fiskerihavn, som blev etableret i 1932 af 12 fiskere i fællesskab.⁵

I 1943 starter Jørgen Andersen med at fiske på Roskilde Fjord. Han fisker sammen med sin far, Lars, der havde været fisker siden sin ungdom. Familien hørte til i Skovgårderet, et lille fiskerleje i den nordlige udkant af Østskoven i Hornsherred. Lejet var grundlagt af Jørgens bedstefar, Vilhelm, som i 1895 havde gravet den rende ud, som skulle blive anløbssted for familiens joller. Da Lars dør i 1956, kommer Jørgens bror Arne hjem for at hjælpe med fiskeriet, og siden fiskede de to brødre sammen.⁶ I 1966 får de så leveret den jolle, som de selv blot kaldte "motorjollen", men som siden skulle få deres navne.

I 1960'erne var det allerede så småt begyndt at gå tilbage for fiskeriet på Roskilde Fjord. I 1971 blev der for eksempel registreret 21 erhvervsfiskere i Jyllinge, hvilket var en halvering over de foregående 10-15 år. Tyve år senere, i 1990, var der under fem tilbage.⁷ Arne og Jørgen selv fortsatte med at fiske, til de var langt oppe i årene, men da de stoppede, var der ingen i den næste generation, som følte sig fristede til et liv som erhvervsfiskere.

Arne og Jørgen havde imidlertid solgt deres træjolle allerede i 1984 for at købe en mere moderne båd. I 1999 bliver Fjordmuseet i Jyllinge opmærksomme på den på det tidspunkt stærkt medtagne jolle og køber den. Med økonomisk hjælp fra blandt andre Skibsbevaringsfonden, som erklærer jollen for bevaringsværdig, bliver den gennemgribende restaureret og istandsat. Det er også ved den lejlighed, at jollen får sit nuværende navn efter de to oprindelige ejere. Selvom jollen var blevet en museumsgenstand, så var det ikke tanken, at den skulle på land. Derfor blev der dannet et lag af frivillige, som kunne stå for den daglige pasning af jollen, sejle med den og i det hele taget vise den frem i sit rette element.

"Arne og Jørgen" er nu en del af ROMUs samling. Og som museumsgenstand er den et eksempel på en mere end 2000-årig nordisk bådebygningstradition, som i dag er erklæret for verdensarv. Men den er i lige så høj grad et bidrag til fortællingen om de mange familier, som igennem flere generationer fandt deres udkomme som fiskere på Roskilde Fjord. Heldigvis lever bådelaget i bedste velgående. For det er netop lagets store og engagerede indsats, som i praksis gør det muligt at holde "Arne og Jørgen" sejlede og dermed kulturarven levende.

Men det slider naturligvis på en gammel træbåd, når den bliver brugt efter sit formål og er på vandet i al slags vejr. I 2022 var det kommet dertil, at "Arne og Jørgen" atter havde brug for en omfattende restaurering. Heldigvis lykkedes det at skaffe midler fra Skibsbevaringsfonden, Augustinus Fonden og Aage og Johanne Louis-Hansens Fond til formålet. Istandsættelsen blev udført af Gøthches Bådebyggeri i Roskilde med stor håndværksmæssig dygtighed og respekt for jollens historie.

Nu er "Arne og Jørgen" så tilbage i sit rette element i Østby havn, hvor den kan besøges og ses i sommerhalvåret - når den da ikke lige er ude at sejle på Roskilde Fjord - som et stykke verdenskultur på vandet.

NOTER

- ¹ Kastholm 2008, 171, 173.
- ² Nielsen & Sørensen 2022, 18.
- ³ Rasmussen 2018, 61.
- ⁴ Rasmussen 2004b, 114-115.
- ⁵ Rasmussen 2018, 83.
- ⁶ Munkvad.
- ⁷ Rasmussen 2018, 78.

LITTERATUR

Kastholm, O.T. 2008. Skibsteknologi i bronzealder og jernalder. *Fornvännen* 2008, 3, 165-175.

Munkvad, K. u.d. *Arne og Jørgen's historie*. www.arneogjorgen.dk/fiskelejts-historie (Besøgt d. 8. februar 2023)

Nielsen, S. & T. Sørensen 2022. Status på nordiske klinkbådstraditioner. *Arkæologisk Forum* 2022, 46, 16-28.

Rasmussen, A.H. 2004a. Fiskeri og andre fjorderhverv. I: A.H. Rasmussen (ed.): *Levende fortid - glimt af Gundsøs kulturhistorie*. Jyllinge, 131-150.

Rasmussen, A.H. 2004b. Landsby, bro og havn. I: A.H. Rasmussen (red.): *Levende fortid - glimt af Gundsøs kulturhistorie*. Jyllinge, 112-121.

Rasmussen, A.H. 2018. Maritimt erhvervsliv i Gl. Roskilde Amt. *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2018, 61-100.

Rieck, F. & M. Vinner 1989. *Fisker og båd på Roskilde Fjord*. Roskilde.

Lune Mølle i Lejre Ådal

Ole Thirup Kastholm

Når man bevæger sig vestover fra Roskilde, mødes man af – efter danske forhold – dramatiske landskabsændringer. Fra den frugtbare Hedeboegn med sit jævnt bølgede, åbne landskab til det urolige mere skovklædte, kuperede dødislandskab, som præger egnen omkring Lejre og Hvalsø. Bakkelandskabet gennemskæres her flere steder af ådale, som afvander dets vådområder og kildespring – således Kornerup og Lejre Åer samt Helligrende, der alle udmunder i bunden af Roskilde Fjord, og Elverdamsåen, som ender i Isefjord.

Ådalene har fra gammel tid dannet barrierer i landskabet, som definerede, hvor menneskene bevægede sig og bosatte sig. Men de var også ressourceområder, hvor tørv til brændsel kunne skæres, og hvor vandets evige tilstrømning kunne opdæmmes og den derved oplagrede energi udnyttedes til mølledrift.

Derfor har vandmøllerne været mange i disse ådale. Den bevarede museumsvandmølle ved Tadre står som et ikon for dette. Den kan spores tilbage til 1300-tallet og har været én ud af hele 13 møller i Elverdamsådalen. Dertil kommer yderligere fem vandmøller på Møllebækken ved Vintre Møller, lige ved siden af.¹ Den ældste vandmølle, som vi kender til på egnen, udgøres af de møllerester, der i 1994 blev fundet ved Gl. Lejre, lige øst for Lejre Museum.² Den dateres til midten af 1100-tallet.

I denne artikel skal berettes om et nyt fund af en vandmølle i Lejre Ådal, som er næsten lige så gammel.³

→ Kornerup og Lejre Ådale set fra nord. I midten ligger Gl. Lejre landsby. Flyfoto: Ole Kastholm, ROMU

↑ Fig. 1. Udgravningen i Lejre Ådal foregik i november-december 2021 under yderst vanskelige vilkår: Dykpumpen er placeret midt i den gamle møllekanal, og de nedrammede egepæle er markeret med gule pinde. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

FUNDET

Det er næppe gået hen over hovedet på den, der jævnligt færdes i området ved Lejre Ådal, at der i størstedelen af 2021 foregik et større ledningsarbejde langs åen. Det var HOFOR A/S, der var i gang, og som lagde vandledninger ned mellem vandværket ved Lejre og det nye værk, der snart står færdigbygget ved Gevninge.

Ådale er spændende steder, set med arkæologiske øjne, ikke mindst i nærheden af Lejre. ROMUs arkæologer tilså derfor gravearbejdet løbende i samarbejde med bygherre: Det meste af tiden blev der ikke gjort de store arkæologiske fund, men i november 2021 stødte gravemaskinen på et stykke kraftigt egetømmer, en tilspidset pæl, der var rammet ned i tørven. Det skete på strækningen lidt syd for motorvejen.

UNDERSØGELSEN

Vi iværksatte en akut arkæologisk forundersøgelse på stedet, som afslørede flere nedrammede pæle samt et lag af meget store sten. Der var ingen tvivl om, at stedet skulle undersøges nærmere, før HOFORs entreprenør kunne arbejde videre her. Heldigvis kunne entreprenøren arbejde andre steder i ådalen, mens den arkæologiske udgravning stod på i et par uger i slutningen af november og starten af december (fig. 1). Det var ikke det mest gunstige tidspunkt for en udgravning i ådalens våde omgivelser, men det lykkedes alligevel at komme i mål med gode resultater.

RESTERNE AF EN MØLLEKANAL

Udgravningen viste, at egepælene stod i to parallelle rækker med ca. to meter imellem (fig. 2). Rækkerne forløb omtrent nord-syd og fulgte på den måde ådalens forløb. Vi var fra udgravningens begyndelse ret sikre på, at pælerækkerne har udgjort siderne i et kunstigt åløb, en kanal, hvor man ville undgå, at siderne skred sammen. Det var oplagt, at der var tale om en kanal, som havde været knyttet til en vandmølle.

Pælene, der flankerede kanalen, var rammet op imod en meter ned i ådalens tørv (fig. 3-4). De fleste var velbevarede nok til, at de kunne trækkes op med hjælp fra gravemaskinen, enkelte var markant dårligere bevarede og smuldrede, og måske har disse været af en anden træsort end majoriteten, der tydeligt var egetræ. Størstedelen af pælene havde en diameter på ca. 15 cm, og de var stort set kun bearbejdet ved selve tilspidsningen.

↑ Fig. 2. Plan over det arkæologiske udgravningsfelt, hvis smalle form skyldes, at det var begrænset af HOFORs arbejdsområde.

↑ Fig. 3. En af de nedrammede egepæle, som flankerede møllekanalen. Foto: Christian Dedenroth-Schou, ROMU.

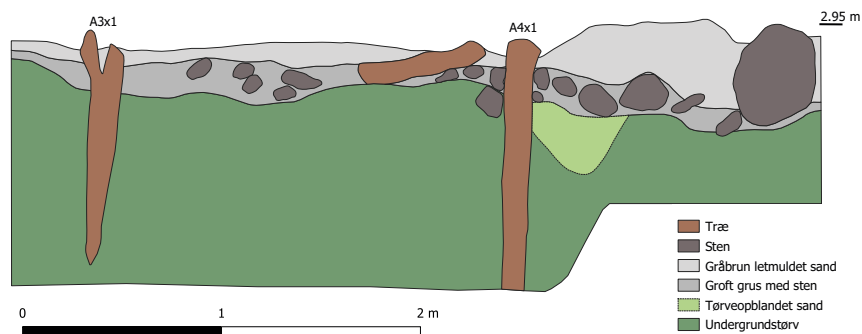
Langs den nordlige del af kanalens østkant lå der to stykker tømmer med en længde på ca. 3,5 m (fig. 5). De var placeret mellem pælerækken og stenfunderingen. Tømmeret omfattede en planke og en bjælke. Planken var et kraftigt stykke plankløvet egetømmer – flækket i to dele på langs, formentlig som følge af jordpres – uden yderligere karakteristika. Bjælken var meget dårligt bevaret, og ikke af eg, men formentlig ask. Den var kendetegnet af tre kvadratiske, gennemgående udsparinger og har en vis lighed med tømmer, som har udgjort bundremmen i rammekonstruktionen i en 1200-tals vandmølle ved Vejerslev. Her har rammen været til ophængning af et vandhjul, ligesom det fremgår af middelalderlige afbildninger (fig. 6).⁴

Umiddelbart opfattede vi det langsgående tømmer som genbrugt tømmer, der var anvendt til forstærkning af møllekanalens sider. Men det kan ikke udelukkes, at bjælken med sine udsparinger faktisk har været en del af møllekonstruktionen på stedet.

Kanalen var bevaret i en dybde på ca. 30 cm, og da udgravningen var ved at nå sin afslutning, gravede vi det hele væk for at se, om der skulle være bevaret nogen interessante arkæologiske fund nede på bunden. Her var dog intet af interesse, kun lå der en lille gruppe af grene, nedfaldne eller smidt ud.

STENFUNDERINGEN

På kanalens ene side – mod vest – rejser dalsiden sig op mod Orehøjvej, og på den anden side – mod øst – ligger dalbunden med åens nuværende løb. På denne side havde man lagt et lag af meget store sten oven på ådalens bløde tørv. Vi må forestille os, at stenene blev lagt her for at skabe en fast bund, hvor der kunne stå en bygning. Funderingen havde en udstrækning i længden på godt 12 m, men det kan ikke udelukkes, at den har strakt sig lidt længere mod nord, hvor entreprenøren indledningsvis havde gravet gennem tørv. Bredden var omkring 4 m, men det var tydeligt, at funderingslaget fortsatte videre østpå, hvor det stadig ligger under HOFORs ingeniørvej i ådalen. Vi kunne dog ikke finde spor efter den bygning, som stenlaget var fundering til.

↑ Fig. 4. Et tværsnit gennem kanalen.

↑ Fig. 5. Det langsgående tømmer, der muligvis kan have udgjort en del af rammekonstruktionen til møllen. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

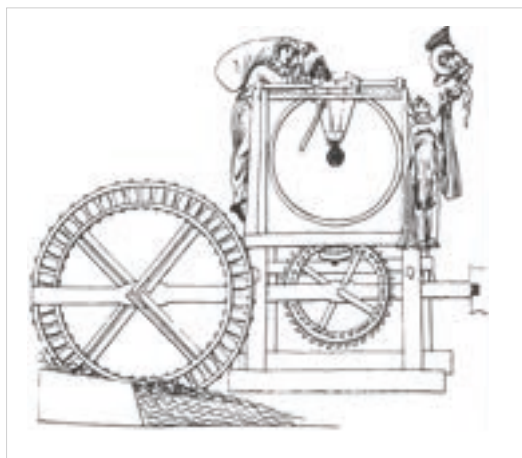
FUND

Når vi ser bort fra alt tømmeret i konstruktionen, så blev der kun gjort ganske få fund. Et enkelt potteskår, som formentlig var fra den tidlige del af middelalderen, blev opsamlet tæt på en af egepælene. I selve kanalen lå der en dyreknogle med bearbejdningsspor. Søgning med metaldetektor resulterede blot i et enkelt fund fra jordbunkerne, et jernsøm eller en -nagle, som vi ikke blev meget klogere af at se på. Vi bemærkede desuden, at der ikke var nogen rest af tegl eller andet nedrivningsaffald i det massive stenfunderingslag. Det bestod udelukkende af natursten, der må være bragt til stedet fra de omkringliggende marker. De fraværende teglsten nærede en mistanke om, at vandmøllen kunne have en høj alder og være fra en tid, hvor tegl endnu ikke var taget i brug eller kun blev anvendt ved helt særlige byggerier. Tegl menes at blive taget i brug i løbet af 1100-tallet.

ANLÆGGETS ALDER

Mistanken om mølleanlæggets høje alder fik vi senere bekræftet. Fundene var som nævnt sporadiske og gav ikke sikkert grundlag for aldersbestemmelsen. Men de velbevarede egepæle lovede derimod godt og ville formentlig kunne dateres ud fra årringene. I alt 11 træskiver blev savet ud og afleveret til en såkaldt dendrokronologisk undersøgelse på Nationalmuseet. Heraf kunne otte aldersbestemmes.⁵ Syv prøver hidrørte fra de nedrammede egepæle langs kanalen, mens den sidste kom fra den del af det langsgående tømmer, som var af eg, og som formodedes at være genbrugstømmer. Bjælken, der kunne være en del af møllens rammekonstruktion, var som nævnt ikke af eg, og kunne ikke dateres.

Aldersbestemmelsen viste to tidshorisonter for mølleanlægget. Den ældste del er fra perioden ca. 1205-1210, mens en yngre del er fra perioden 1241-1247. Dette indikerer, at kanalen er anlagt i begyndelsen af 1200-tallet og repareret eller forstærket hen imod midten af 1200-tallet. Den langsgående planke kunne dateres til ca. 1190, hvilket understøtter tanken om, at der er tale om genbrugstømmer.

← Fig. 6. Vandmølle med vinkelgear i rammekonstruktion, gengivet i abbedissen Herrade af Landsbergs værk *Hortus Delicarium* fra o. 1165. Efter Andersen 2011.

↑ Fig. 7. Original 1-kort over Lejre og Kornerup ejerlav. De to marknavne er understreget. Fundet af møllekanalen er vist med blå stjerne, og den mulige mølledæmning med grøn pil. Baggrundskort © SDFI.

HAR VI FUNDET LUNE MØLLE?

For nu at opsummere, så har vi lokaliseret en kanal, som må antages at have hørt til en vandmølle i ådalen. Hertil var tilknyttet en kraftig stenlægning, som sikkert var funderingen til en møllebygning. Det fundne anlæg har været aktivt i første halvdel af 1200-tallet.

Formentlig har der været tale om en strømmølle eller underfaldsmølle, hvor vandet ledes gennem en kanal under et lodretstående paddelhjul, som drives rundt af strømmen.⁶

Men hvilken mølle er det så, vi har fundet? Her er det højst interessant, at de historiske Original 1-kort fra o. 1800 meddeler os et tankevækkende marknavn, "Lune Møllens Agre" – netop på det sted, hvor møllekanalen blev fundet. Navnet optræder på begge sider af åen, og dermed i både Lejre og Kornerup ejerlav, hvorimellem åen danner skel (fig. 7). En af Lejreegnens lokalhistorikere, Leif Færregaard, har tidligere gjort opmærksom på tilstedeværelsen af Lune Mølle-navnet på de gamle kort, og han mente, at møllen nok havde en betragtelig alder – det vil sige, at den var fra før 1500-tallet, hvorefter møllerne som regel optræder i de historiske mølleregistre.⁷ Nu har vi så fået et håndgribeligt vidnesbyrd om møllens eksistens og nøjagtige placering samt bekræftet Færregaards formodning om møllens høje alder.

Selve navnet "Lune" betyder "rolig" eller "stille" og henviser til et sted, hvor et vandløb breder sig ud og derfor flyder mere stille.⁸ Dette modsvares fint af det omgivende landskab, hvor ådalen opstrøms – mod syd – er bred, for så at snævre ind, netop hvor Lune Mølle har ligget.

LUNE MØLLEDÆMNING?

Dér, hvor ådalen snævrer ind fra det brede, ligger en anden menneskeskabt konstruktion. Det er en stor vold, som strækker sig på tværs af dalen (fig. 8).

Godt 3 m høj, 20 m bred og bevaret i mindst 40 m længde.⁹ Vi kender ikke voldens alder, men ved dog fra borer, at den er menneskeskabt, og at den vestlige ende formentlig er gravet bort, da vandledningen i ådalen blev anlagt i 1930'erne.¹⁰ Med fundet af Lune Mølle er det oplagt at tænke sig, at der er tale om en mølledæmning til opstemning af åens vand. Forhåbentlig får museet i fremtiden lejlighed til at foretage en undersøgelse af volden med henblik på at fastlægge dens alder og opbygning.

TIDLIGE VANDMØLLER I DANMARK

Traditionelt har det set ud til, at vandmøllerne dukker op i Danmark i den tidlige middelalder, og det har derfor også været opfattet som en innovation, der blev bragt hertil af klostervæset. Fra 1100- og 1200-tallet kendes da også en håndfuld sikre fund af vandmøller.¹¹ Imidlertid er der tale om en opfindelse, hvis rødder fortaber sig meget længere tilbage, i århundrederne op til tidsregningens begyndelse i det østlige middelhavsområde. Senere følger vandmølleteknologien med Romerrigets ekspansion, og den befandt sig derfor på det europæiske kontinent og på De Britiske Øer århundreder før middelalderens begyndelse.¹²

Det har derfor været et naturligt diskussionspunkt i dansk arkæologi, hvorvidt vandmølleteknologien også på vore breddegrader kunne spores længere tilbage end middelalderen. Og selv om det stadig ikke har været muligt at afdække en forhistorisk møllekonstruktion i sin helhed, så er der gjort tilpas mange fund til, at vi må konkludere, at vandmøllerne ikke kom med klostervæset, men allerede fandtes i landet før da. Det drejer sig om fund af karakteristiske løsdeler – såsom padleblade fra møllernes skovlhjul, som viser, at der har været tale om møller med lodrette hjul. Indtil videre er de fleste fund fra Vestjylland, men der kendes også spor fra det østdanske, ved Mølleåen i Nordsjælland.¹³ Naturvidenskabelige dateringer af fundene viser, at vandmølleteknologien med sikkerhed kan spores tilbage til 900-tallet, som fundbilledet tegner sig lige nu. Dét billede kan sagtens ændre sig, hvis arkæologerne mere systematisk begynder at eftersøge møllerne, som i sagens natur ligger i de våde omgivelser, hvor der traditionelt ikke finder så mange arkæologiske undersøgelser sted.

↓ Fig. 8. Volden syd for den nyfundne Lune Mølle gemmer sig i buskadset. Formentlig er der tale om Lune Mølledæmning. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

↑ Fig. 9. Oversigtskort med de to middelaldermøller i Lejre Ådal. Baggrundskort: Reliefkort og ortofoto, © SDFI.

Vandmølle drift er et komplekst fænomen. Ikke alene kræver teknologien ved selve møllen særlig indsigt, hvor eksempelvis det vertikalt stillede hjul kræver vinkelgearing, for at kraften kan omsættes til den horisontale kværn. Driften griber også ind i det omgivende landskab og kræver adgang til velegnede vandløb samt etablering af sluser og dæmninger, hvilket i historisk tid har bevirket, at området blev reguleret gennem lovgivning og underlagt skat.¹⁴ På grund af denne kompleksitet er det oplagt, at der har været en forbindelse mellem vandmølle driftens opdukken og de øverste lag i samfundet, der dels har haft netværket til at importere de nødvendige specialkompetencer, dels må formodes at have haft råderetten over de nødvendige landskaber.

VANDMØLLERNE VED LEJRE

Som indledningsvis nævnt er egnen rig på vandmøller. På åerne lige omkring Lejre har der ligget adskillige, som vi har historiske optegnelser om: Hule Mølle og Dellinge Mølle på Ledreborg Å, Langvad Mølle og Assers Mølle på Langvad Å, Kornerup Store og Lille Møller på Kornerup Å samt Lejre Mølle på Snogskilden.¹⁵ Marknavnet "Møller Eng" ved Lillebro kunne indikere, at der også her har ligget en vandmølle, måske drevet af vandløbet, der kommer fra Herthadal.¹⁶

Kun to vandmøller i området er hidtil arkæologisk undersøgt, Gl. Lejre Mølle¹⁷ og Lune Mølle (fig. 9-10). Begge har en høj alder og kendes ikke fra de historiske kilder, når marknavnet ved Lune Mølle undtages. Der findes ganske givet flere vandmøller i området, helt ukendte såvel som ældre faser af dem, vi allerede kender. Spørgsmålet er, hvor langt tilbage i tid vandmølle driften kan spores ved Lejre. Gemmer der sig spor af forhistoriske møller i ådalene? Det er et spørgsmål, som det er værd at efterforske, da det betydningsfulde jernalderkongesæde, som prægede Lejreegnen fra ca. 500 til 1000 e.Kr., må have været det helt rette sted et etablere sådanne innovative og komplekse teknologier. Vi har endnu til gode at finde dem, men hvis det sker, så vil det være et vigtigt bidrag ikke alene til molinologien - videnskaben om møller og møllebygning¹⁸ - men også til møllernes samspil med samfundet og dets magthavere.¹⁹

← Fig. 10. Udgravningen af Gl. Lejre Mølle i 1994 bragte kraftige egepæle for dagen, ganske lig dem fra Lune Mølle. Gl. Lejre Mølle er dateret til midten af 1100-tallet. Foto: Tom Christensen, ROMU.

NOTER

- ¹ Moses 1997.
- ² Christensen 2015, 276-277.
- ³ Kastholm 2022a.
- ⁴ Fischer 2004, 57-59.
- ⁵ Hylleberg Eriksen 2022.
- ⁶ Se Andersen 2011, 16-18 for yderligere oplysninger.
- ⁷ Færregaard 2004.
- ⁸ Ibid. og opslag "Lune(l)" i Ordbog over det danske Sprog:
<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=lune>
- ⁹ Se Kastholm 2022b, 104-107.
- ¹⁰ Niels Schrøder, Roskilde Universitet, personlig meddelelse d. 1. dec. 2021; Færregaard 2004.
- ¹¹ Se f.eks. Fischer 2004.
- ¹² Jessen 2017, 134-135 m. ref.; Eriksen & Egebjerg 2018.
- ¹³ Eriksen et al. 2009, 79-85; Fischer 2004, 89-90.
- ¹⁴ Jessen 2017.
- ¹⁵ Frandsen 2011.
- ¹⁶ Søren Moses har gjort forfatteren opmærksom på marknavnets eksistens, personlig meddelelse d. 17. nov. 2022.
- ¹⁷ Møllen i ådalen øst for Lejre Museum, ikke at forveksle med Lejre Mølle nord for Gl. Lejre landsby.
- ¹⁸ Andersen 2011, 9-14.
- ¹⁹ Tak til Søren Moses, fhv. museumsinspektør ved Tadre Mølle, for drøftelse af Lune Mølle-fundet såvel som Lejreegnens vandmøller.

LITTERATUR

Andersen, L. 2011. *Træk af dansk møllebyggeris historie*. Nordjyllands Historiske Museum. Aalborg.

Christensen, T. 1982. Beretning for arkæologisk undersøgelse af dæmningen ved Gl. Lejre, Allerslev sogn. Udgravningsberetning i ROMUs arkiv, j.nr. ROM 522/82.

Christensen, T. 2015. *Lejre bag myten. De arkæologiske udgravninger*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 87. Højbjerg.

Eriksen, P. & T. Egebjerg 2018. Vikingetidens vandmøller. *Skalk* 2018:1, 17-19.

Eriksen, P., T. Egebjerg, L.H. Olesen & H. Rostholm 2009. *Vikinger i Vest - vikingetiden i Vestjylland*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 70. Højbjerg.

Fischer, C. 2004. *Tidlige Danske Vandmøller. To middelalderlige vandmøller ved Tovstrup og Vejerslev*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 50. Højbjerg.

Frandsen, K. 2011. Vandmøller i Lejre. *Lethrica*, nr. 12, 12-17.

Færregaard, L. 2004. *Lune Mølle. Notat ved Leif Færregaard, 20/2 2004*. Lejre Arkiv, nr. A760.

Hylleberg Eriksen, O. 2022. Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fundet ved Lune Mølle Agre. NNU rapport nr. 32:2022. Nationalmuseet.

Jessen, M.D. 2017. Early watermills – an archaeological indication of taxation? *Danish Journal of Archaeology* vol. 6:2, 133-148.

Kastholm, O.T. 2022a. Beretning for arkæologisk undersøgelser af Lune Mølle Agre, Allerslev sogn. Udgravningsberetning i ROMUs arkiv, j.nr. ROM 3842.

Kastholm, O.T. 2022b. Spøgelseskibet i Lejre Ådal. *Festival og Flintsegl. Årsskrift for Museumsorganisationen ROMU 2021*, 86-112.

Moses, S. 1997. Tadre Mølle – møllegård og naturcenter. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1996, 7-14.

Vigtige værkstedsfund fra vikingetiden

Lars Grundvad og Julie Nielsen

- om fire detektorfundne patricer fra Lillebro ved Lejre

Det er ingen hemmelighed, at de danske metaldetektorførere nærmest ugentligt leverer små arkæologiske sensationsfund. Alle, fagarkæologer som ikke-arkæologer, gammel som ung, kan forholde sig til de spektakulære genstande i guld, sølv og bronze, og derfor er de vigtige elementer i museernes fortællinger. Således er det bemærkelsesværdigt, hvor mange gæster der strømmer til ved museernes midlertidige særudstillinger af f.eks. skattefund. Dette gælder ikke kun for ROMU, men også for alle landets øvrige arkæologisk formidlende museer.

Men i ny og næ dukker der andre genstandstyper op, som er mindst lige så spændende som de skinnende ædelmetaller; fund, som ovenikøbet kan fortælle lige så meget som f.eks. smykker og mønter, men som ved første øjekast virker langt mindre interessante. Denne artikel handler om en lille klynge bronzegenstande, som er opdaget af nogle de dygtige detektorister, der regelmæssigt kommer ind med nye fund, og som får landets arkæologer til at gnide sig i hænderne af ren begejstring. Der er tale om såkaldte patricer hjemtaget fra lokaliteten Lillebro på Ledreborgs jorder ved Lejre. Et område, der altid er i museets fokus pga. sin betydning for forskningen i rigets dannelse.

Patricerne vidner om smykkeproduktion i vikingetid, da de har fungeret som selve formene, som man udbankede tynde sølv- eller guldplader over i forbindelse med vikingetidens mest udsøgte smykkeprofession, nemlig det håndværk, som involverede filigran og granulering. Takket være det motiv, der ses på patricerne, kunne guld- og søvsmede nemlig rejse et næsten identisk motiv i sit ædelmetal. Motivet blev sidenhen forfinet og tydeliggjort ved sirligt placerede fine tråde og små kugler i det givne metal, og slutproduktet blev nogle af de smykker, der er mest velkendte fra vikingetiden. Men patricerne fortæller også om det netværk af magt, som blev dannet under kong Gorm og dronning Thorvi,¹ et netværk, der sandsynligvis var en base for Jellingdynastiets opståen. Dette vil vi berette om i det følgende.

→ Fig. 0. Omgjort del af skivefibelpatrice i Borrestil. Hovedet ses ovenfra, hvor snuden vender opad. Derunder ses kroppen i form af fletværk. Stykket måler 26 x 22 x 3 mm. Foto: Roberto Fortuna.

↑ Fig. 1. Den røde cirkel omkranser fundlokaliteten Lillebro, mens selve overgangen Lillebro på kortet figurerer umiddelbart øst for cirklen (høje målebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet). På kortet ses også, at der over markområdet ved Lillebro har gået et nu nedlagt stiforløb over en mindre dæmning, fra Ledreborg Slot til Gl. Lejre landsby. Illustration: Julie Nielsen.

FUNDSTEDET

Fundstedet for patricerne har fået kaldenavnet Lillebro² efter ældre kortmateriale, og det dækker over et fra vest mod øst jævnt faldende område, der i dag består af en ca. 40 hektar stor dyrket mark, og som findes omkring 500 meter sydvest for landsbyen Gl. Lejre. Lillebro er beliggende nord for Ledreborg Allé, dvs. selve vejen, der fører til 1700-tals slotsbygningen Ledreborg Gods. Placeringen skal ses i nær relation til det rige residens- og bopladsområde Mysselhøjgård umiddelbart vest for Gl. Lejre, der fungerede som et centralt magtcenter i yngre jernalder og vikingetid fra ca. 650 til 1000. Området er dog geografisk adskilt fra selve eliteresidensen af Herthadalen – en smeltevandsdal formet under sidste istid, der udmunder ved Lillebro. Området øst for marken består i dag derfor også af et større eng- og vådområde, der på ældre kortmateriale betegnes ”Enghave”, og navnet Lillebro må derfor udspringe af selve vadestedet eller overgangen over det sumpede område og selve Kornerup Å fra alleen og nordpå til det der i dag er selve Gl. Lejre landsby (se fig. 1).

DE NYFUNDNE GENSTANDE

Fra arkæologisk side startede nærværende projekt en lørdag aften i oktober 2022, da der tikkede en serie fotos ind på mobilen. Billederne blev sendt fra et hold detektorførere, som havde træf på Ledreborgs marker. Det første fund fungerede måske som et lokkemiddel, for der var tale om en lettere ramponeret trefliget fibel³ fra vikingetid (fig. 2). Fibler af den type er efterhånden relativt normale i

det danske fundmateriale, men lige denne skilte sig ud, da den umiddelbart er udfærdiget i to lag sølv. Dertil er den elegant prydet med filigran- og granuleringsarbejde på forsiden. Det vil sige, at der på selve fibelbasen var fastlodet tynde sølvtråde og små fine sølvkugler, der sammen dannede eller forstærkede de akantuslignende motiver, der ses på de tre flige. Akantussen er dog ikke helt vanlig, for den udgøres faktisk af et simpelt fletværk, som mødes ved midten i et rejst centrum. Mellem de tre flige ses stiliserede ansigter, som mest af alt minder om Borrestilsansigter, hvorved smykket skal placeres i første halvdel af 900-tallet og faktisk fremstår helt unikt. Én flig var foldet bagover og dækkede derved en del af bagsiden af motivpladen. Den egentlige bagplade blev fundet liggende alene, og derved mangler smykket ikke meget for at kunne studeres i hel stand. Kun mindre dele af randen samt nålen må endnu ligge tilbage i mulden. Fibler af denne håndværksmæssige kaliber er ekstremt sjældne, men ikke ukendte i vikingernes verden.

Set i lyset af de øvrige fund, der blev sendt fotos af samme aften, var det dog særdeles sigende, at sølvfiblen var klædt med filigran og granulering. Det er disse følgefund, vi ønsker at fremlægge, for det er dem, som blev anvendt til produktionen af netop smykker klædt med filigran og granulering – dog af en anden type end sølvfiblen.

↓ Fig. 2. Den fornemt udførte trefligede fibel. At den er lavet i sølv, er i sig selv bemærkelsesværdigt, men at den er ornamenteret med sølvtråde og -kugler, gør den kun endnu mere spektakulær. Bemærk ansigtet nær centrum på fotoet til højre. Foto: Tobias Bondesson, redigeret ved Silja Arnfridardottir Christensen.

↑ Fig. 4. Omgjort del af skivefibelpatrice i Borrestil. Hovedet ses ovenfra, hvor snuden vender opad. Derunder ses kroppen i form af fletværk. Stykket måler 26 x 22 x 3 mm. Fotos: Tobias Bondesson.

→ Fig. 3. Skiveformet patrice udført i Jellingstil. Bemærk de tre centrale dyrehoveder, som er blandt de træk, der afslører stilarten. Foto: Roberto Fortuna.

← Fig. 6. Formen til de karakteristiske hammersmykker fra vikingetiden. Foto: Tobias Bondesson, digitalt samlet ved Silja Arnfrídadóttir Christensen.

At der findes én patrice, regnes for sjældent, at der findes to ved samme begivenhed, som opsigtsvækkende, men at der skulle komme endnu et værkstedsfund, er nærmest uhørt

↑ Fig. 5. Patrice til hængesmykke i Borrestilsvariant. Skivens diameter er 27 mm, mens øskenen er yderligere 7 mm høj og 12 mm bred. Foto: Tobias Bondesson.

Det første patricefund er en massiv og velbevaret svagt hvælvet bronzeskive⁴ (fig. 3). Bagsiden er flad, og foruden fire indtrykkede zoner regelmæssigt placeret langs skivens rand afslører den ikke meget. Trykkene er dog ikke uden betydning, for de har formentlig været brugt til at fæste skiven til et underlag, således at den ikke kunne flytte sig, når patricen var i brug. Forsiden derimod er spændende, meget spændende. Det trænedede øje ser nemlig hurtigt tre lidt groft udførte dyr med kroppe, der snor sig sirligt og regelret ind og ud mellem hinanden i et mønster, hvor lemmerne skiftevis bevæger sig hhv. under og over hinanden. Som det er normen i vikingetidens kunst, er over-under-reglen den herskende, om end fejl dog opdages på nogle smykker. Mod skivens centrum mødes de tre dyr snude mod snude mod snude. Særligt denne detalje på skiven afslører, at der er tale om en patrice til smykker, der skulle udføres i den såkaldte Jellingstil, som var den primære nordiske dyrestil ved midten af 900-tallet, og som sandsynligvis blev udviklet i Gorm og Thorvis kongelige værksteder. De særligt afslørende elementer fremstår f.eks. ved ansigter, som ses i profil, samt ved den bagover-rullede overlæbe/snude, som krøller så kraftigt, at den meget karakteristisk fortsætter ned igennem dyrets mund parti.

”Set i Lejreperspektiv er det vigtige spørgsmål,
hvad patricerne, men også de øvrige
detektorfund fra Lillebro, repræsenterer.”

Det næste fund, der blev præsenteret af detektorholdet, var en patrice⁵ i en lidt anden vikingetidsdyrestil (fig. 4), nemlig i Borrestil, hvorved der er tale om et fund, som er en generation ældre end ovenfor beskrevne skivefibelpatrice. Hvad der gør denne patrice særdeles interessant, er, at der faktisk er tale om et omgjort stykke, hvor det er helt entydigt, at det oprindeligt har udgjort endnu en hvælvet skivefibelpatrice blot udført i den lidt ældre stil. Om end der kan siges lidt mindre om det samlede motiv, så står det klart, at der øverst på det omgjorte stykke ses et dyrehoved ovenfra. På begge sider af hovedet ses to ørelignende bånd, og netop et Mickey Mouse-agtigt hoved set fra oven eller en face er et definerende træk ved Borrestilen. Under hovedet indledes et over-under-slyng, som udgør dyrets krop, der i første omgang slynger især mod højre for derefter i et nærmest kringleagtigt slyng at dreje mod venstre, hvorved en symmetri opstår. Der er tale om et ganske vægtigt lille fund, idet fundet, trods sin lille størrelse, vejer næsten 7 g. Baseret på lignende fund foreslås det her, at den oprindelige patrice viste i alt fire lignende dyr. Patricerne har sandsynligvis lidt under de konstante hammerslag, når smykkesmeden bankede sit metal ud over formen og derved dannede sin smykkebase. Hammerslagene kan over tid have skabt brud i patricen, hvorefter den kan være ændret, så nye typer og mindre smykker i Borrestil kunne laves over dem. Det er således ikke uset fra landets øvrige patricefund, at ændringer er lavet på lignende fund.

At der findes én patrice, regnes for sjældent, at der findes to ved samme begivenhed, som opsigtsvækkende, men at der skulle komme endnu et værkstedsfund, er nærmest uhørt. Men det skete, da holdet kunne fremvise en tredje patrice⁶ (fig. 5). Der er tale om formen til et skiveformet vedhæng med tøndeformet øsken. Foruden at vise to små ca. 1 mm høje tapper viser bagsiden ikke meget, men der er igen tale om en bastant lille sag med en vægt på 8,90 g, en diameter på 27 mm og en 12 x 7 mm stor øsken samt en tykkelse på den runde del på 2,5 mm. Motivet skal ses som et nærmest tredelt, gentagende og symmetrisk dannet knudemønster, som synes at kunne knyttes til Borrestilens knudevariationer. Øskentypen er typisk nordisk og hjemmehørende i tiden omkring brugen af både Borre- og Jellingstil.

Det sidste fund, der skal præsenteres i denne ombæring, er faktisk et ældre fund, som detektorholdet havde gjort i 2014, hvorved nærområdet er kendetegnet ved hele fire umiddelbart samtidige værkstedsfund. Der er således tale om en patrice til et Mjølnerformet vedhæng⁷ (fig. 6). Formen er ganske normal set med det korte skaft i forhold til det store hammerhoved, hvilket knytter sig til fortællingerne om dværgenes smedning af Thors hammer. Skaftet afsluttes fortykket, og på sin vis får patricen et næsten fallisk udseende. Som vedhæng er brugen af Mjølnerformede vedhæng relativt bred, men en stor andel af de daterbare hammervedhæng skal placeres i 800-tallet og ind i 900-årene.

LEJRE OG HEDEBY

Set i Lejreperspektiv er det vigtige spørgsmål, hvad patricerne, men også de øvrige detektorfund fra Lillebro, repræsenterer. Der er indtil nu fundet fire patricer på Lillebrolokaliteten (fig. 7). Yderligere patricefund kendes faktisk fra nærområdet

↓ Fig. 7. Fundstedet for de fire patricefund set i forhold til de to elitesidensområder Fredshøj (grøn markering) og Mysselhøjgård (blå markering) fra 500-900-tallets Lejre. Illustration: Julie Nielsen. © Styrelsen for Data og Infrastruktur.

ved f.eks. Kornerup⁸ ca. 3 km nord for Lillebro samt i og umiddelbart omkring selve Lejreresidensområdet,⁹ hvorfor det samlede billede af området som husende et organiseret værkstedsmiljø kun yderligere forstærkes. Det må anses som særdeles ekstraordinært at lokalisere så mange smykkeformgivende fund fra en enkelt lokalitet. Måske der er tale om spor efter ét decideret værksted ved Lillebro, selvom det ikke er muligt at bevise uden yderligere undersøgelser.

Lokalitetsområdet ved Lillebro er beliggende langs et vejforløb, der har været i brug gennem Lejres lange historie. Der kan således argumenteres for, at det middelalderlige overgangssted over vandløbene, der stort set svarer til vore dages vejbroer over åerne på Ledreborg Allé, har rødder i jernalderens og vikingetidens vejforløb, og at hovedadgangen til kongsgården i Lejre var en vejføring fra syd over det område, hvor fundene er gjort.¹⁰ Arkæologiske undersøgelser, og især undersøgelserne af flere større halbygninger, gennem de sidste tre årtier har bevist, at magtfulde politiske aktører har regeret fra Lejre gennem flere århundreder fra den sidste del af jernalderen og op i vikingetid. Lejre var således hjemsted for et kongeligt dynasti og fungerede som et vigtigt omdrejningspunkt for social og politisk magt samt den førkristne religion. Repræsenterer patricefundene en ny Lejrebebyggelse, der vel og mærke er samtidig med kongsgården ved selve landsbyen, så skal bebyggelsesmønstret og sikkert flere andre aspekter af Lejrekomplekset nødvendigvis omtænkes.

Der findes kun ét sammenligneligt værkstedsfund i Norden, nemlig fra Hedeby havn, hvor der er fundet 42 patricer i en klynge. For Hedebyfundet gælder, at der nok er tale om et helt værktøjsæt, som er mistet af en uheldig kongelig håndværker. Trods den store antalsmæssige forskel giver det mening at sammenligne de to opdagelser, for begge sæt rummer fund, der kan knyttes til både Borre- og Jellingstil. Dette viser, at sættene blev brugt over en længere periode, ligesom metalhåndværkeren havde et nært kendskab til begge stile. Begge sæt rummer tilmed patricer til skivefibler i begge stile – faktisk skivefibler så identiske, at de

↓ Fig. 8. Guldskiven fra Fæsteds-katten ses til venstre, mens det mulige forlæg, Lillebro-patricen, ses til højre. Fotos: hhv. Nick Schaadt og Roberto Fortuna. Digitalt samlet ved Silja Arnfridardottir Christensen.

← Fig. 9. Den samlede mængde skivefibler fra det foreslåede rige under kong Gorm og dronning Thorvi. Illustration: Luciano Pezzoli i samarbejde med Lars Grundvad.

bør være lavet under samme værksted. Ydermere er begge sæt kendetegnet ved at kunne være brugt til produktionen af gensidigt lignende vedhæng. Idet der synes at være tale om produktionssæt udviklet under samme værksted, synes det også rimeligt at foreslå, at værkstedet fungerede i både det kongeligt administrerede Hedeby og ved den kongelige residens ved Lejre og derved i de kongelige sfærer, hvilket synes at bekræfte ideerne om, at visse dele af vikingetidens smykkehåndværk var knyttet til kongemagt og aristokrati.

Hvor rejste smykkerne hen?

Trods de store mængder genstande, som er frembragt arkæologisk igennem de sidste mange århundreder, er det desværre ikke altid muligt at udrede "sikre" sammenhænge mellem smykker og patricer. Nogle smykker må være hyppigere produceret end andre, og nogle smykker er måske slet ikke opdaget endnu, ligesom vi helt sikkert ikke kender den fulde palet af patricer og modeller. Dertil skal det understreges, at alle smykker lavet over en patrice regnes som unikke, for ingen hammerslag lægges ens, og derfor vil hvert motiv, som er banket ud over en given patrice, ende med små forskelle i forhold til det næste smykke. At der så ovenikøbet synes at være flere patricemuligheder for et aktuelt smykke, som vi skal se i det følgende, gør ikke koblingerne lettere. Men som vi vil vise, er det især for den intakte Lillebropatrice muligt at vise en spredning – om end baseret på et ganske beskedent antal genstande. Således kan patricen stilmæssigt udgøre forlægget for den nyligt fundne guldskeivefibel, der blev opdaget i 2016 i Fæstedskatten (fig. 8). Under bearbejdningen af Fæstedskatten blev det foreslået, at den var produceret i Hedeby over den nævnte patrice fundet i havnen dér. Med fundet

fra Lejre skal det nu også anses som muligt, at Lejre-komplekset udgør produktionsstedet. Men der findes derved reelt også flere skivefibler, som kan knyttes til fortællingen. Således er der fundet udgaver i sølv ved Aars i Himmerland, en fra Tråen i det vestlige bagland til Oslofjorden og en fra Lundområdet i Skåne, som desværre har lidt uvisse fundomstændigheder (fig. 9).

Uanset hvilken patrice der udgør forlægget, så er det interessante genstande og egne at binde sammen i ét stort fortællende billede. For som nævnt knyttes Jellingstilen til Gorm og Thorvi og derved til Jellingdynastiet. Det er foreslået, at eksempelvis netop skivefiblerne indgik i alliancegaver mellem tidens største slægter, og sandsynligvis fra dynastiet til ledende slægter i de riger, som Harald senere beskrev som samlet under ham. Er dette gældende, er det således kun mere interessant, at det kan konkluderes, at disse smykker tilsyneladende blev produceret ved eliteresidenser og kongeligt administrerede byer. Tillige er det interessant at iagttage, hvor smykkerne blev deponeret; således både ved kongsgården i Fæsted samt i de egne, hvor den tidlige danske kongemagt vides at have haft interesser. Måske der ligefrem skal dannes et begreb a la "magtens smykker", dækkende over netop de smykker, der blev udvekslet mellem samfundets ledende slægter i vikingetiden.

EN LILLE TAK TIL SLUT

Som det ses, kan ganske få fund berette ganske stort, når bare de sættes i det rigtige lys, såfremt de tildeles både tid og opmærksomhed. Ligeledes kan det konstateres, at amatørarkæologien og fagarkæologien har enormt stor gavn af hinanden. I denne ligning skal det bemærkes, at også Fæsteds-katten blev fundet af detektorførere, hvilket netop understreger den store gevinst, vores kulturarv har af denne hobby. For både forståelsen af Lejre- og Fæstedkomplekset er det således gældende, at vores viden havde været meget mere fattig, hvis det ikke havde været for detektorfolket, ligesom det er helt sikkert, at det aldrig var lykkedes at binde to eliteresidenser sammen uden disse genstandsfund. At det tilmed også er lykkedes at danne en lignende relation mellem Tissø og Fæsted, er nærmest ufatteligt, for stille og rolig bindes residenserne og de kongelige besiddelser sammen.

En stor tak skal hermed slutteligt lyde fra forfatterne til holdet af metaldetektorførere, som underrettede arkæologerne og delte al viden så hurtigt, at opdagelsen allerede nu kan præsenteres. Takket være så gunstige samarbejder kan der forskes ganske hurtigt og grundigt i de danske metalfund, og det er netop et aspekt, som vidner om blot én af de mange fordele, den danske kulturarv vinder takket være den såkaldte "danske model", som bl.a. er baseret på gensidig tillid og et til tider ganske tæt mellem amatørarkæologer og de museumsansatte fagligheder.

En særlig tak skal lyde til Tommy Holmgaard Olesen, som arrangerede træffet, samt Tobias Bondesson, Louise Stahlschmidt og Allan Krogh, der har opdaget de fund, som er præsenteret her i artiklen.

Noter

- ¹ Grundvad og Knudsen 2017.
- ² Sagdokumentation opbevares hos museumsorganisationen ROMU Under journalnr. ROM3209 Lillebro.
- ³ Inv.nr. ROM3209x43.
- ⁴ Inv.nr. ROM 3209x42.
- ⁵ Inv.nr. ROM 3209x44.
- ⁶ Inv.nr. ROM 3209x45.
- ⁷ Inv.nr. ROM3209x19.
- ⁸ SB-nr. 020409-34.
- ⁹ F.eks. Christensen 2015, 551.
- ¹⁰ Christensen, Ljungkvist & Price 2023 *in prep.*
- ¹¹ Christensen 2015.
- ¹² Kleingärtner 2007.
- ¹³ Grundvad, Schaadt & Ejstrud 2017; Grundvad & Poulsen 2019.
- ¹⁴ Grundvad 2023 *in prep.*
- ¹⁵ Fabriciusen-Nielsen, Grundvad & Holst 2023.

LITTERATUR

Christensen, T. 2015. *Lejre bag myten. De arkæologiske udgravninger*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 87. Gylling.

Christensen, T., J. Ljungkvist & N. Price (eds.) *in prep. Viking Dynasties – Lejre and Uppsala between text and archaeology*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg, ukendt sidetal.

Fabriciusen-Nielsen, F., L. Grundvad & S. Holst 2023. Bindeleddet mellem øst og vest. *Skalk* 1, 13-15.

Grundvad, L. 2023. Fæstedskatten – oprindelsen. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 19. Kiel, ukendt sidetal.

Grundvad, L. & M. Knudsen 2017. Fæstedskatten – dynastisk guldsmedekunst i 900-årenes Danmark. *By, marsk og geest* 29, 30-49.

Grundvad, L. & M.E. Poulsen 2021. Fæstedskatten – et skattefund fra Danmarks vikingetid. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2017, 9-42.

Grundvad, L., N. Schaadt & B. Ejstrud 2017. *Fæstedskatten – Danmarks største guldskat fra vikingetiden*. Letland.

Kleingärtner, S. 2007. *Der Pressmodelfund aus dem Hafen von Haithabu*. Die Ausgrabungen in Haithabu 12. Neumünster.

Musicons vilde sjæl

Cille Krause og Maria Panum Baastrup

- Historien om Hal 12

Dette er fortællingen om, hvordan ungdomskultur, frivilligheds- og for- eningsarbejde førte til noget større og som en drivende kraft påvirkede en ny bydels udvikling og identitet. Byrådets beslutning om at renovere og udvide Hal 12 for mange millioner kroner understreger, at det er lykkedes de lokale ildsjæle at skabe en succes på de 16 år, hvor Hal 12 har eksisteret som skatehal.¹

INDUSTRIGRUNDEN

I 2004 fraflyttede betonfabrikken Unicon industrigrunden syd for Roskilde. For en grundig artikel om Unicon, som startede med Betonvarefabrikken Sjælland, se Bülow 2005. Industriarealet, der gik fra Havsteensvej i nord til motorvejen i syd, og som havde en bredde på ca. 600 meter, havde været benyttet af jord- og betonindustrien fra omkring år 1900. Store dele af arealet var oplagrings- og tørreplads for betondelene, hvilket tydeligt ses, når de forskellige serier af ældre luftfotografier bladres igennem. Fabrikken havde opdelt betonproduktionen, således at store trappeelementer, rør, pæle og eksempelvis bloksten blev lavet i hver deres hal. Ved fraflytningen af området stod hallerne tilbage. De var ikke alle i lige god stand. Maskinerne var fjernet, og hallerne stod nu tomme, bortset fra snavs og støv, som produktionen havde efterladt.

I 2003 købte Roskilde Kommune hele industrigrunden med overtagelse året efter. Det store areal skulle udvikles til en levende, kreativ bydel med det musiske som omdrejningspunkt. En beslutning som byrådet tog i 2006.³ Det var en af grundene til, at Danmarks Rockmuseum, som dengang var på tegnebrættet, kom til at ligge her. Ragnarock - museet for pop, rock og ungdomskultur åbnede i 2016, men allerede 10 år tidligere flyttede ungdomskulturen ind i en af hallerne på den forladte industrigrund. Det var frivillige⁴ i den lokale forening BRS-Roskilde (BRS stod for: BMX, Rulleskøjter og Skateboard), som fik lavet en aftale med kommunen om, at de fik lov til at låne Hal 12 i to måneder. Beretningen om Hal 12 i denne artikel bygger især på interview med en af foregangsmændene for foreningen og skatehallen, Bo Ejstrup.

↑ Fig. 1. Hal 12 fotograferet i 2003. Bemærk det karakteristiske tårn på nordgavlen, hvor de frivillige brød ind og fik adgang til toiletforhold. Foto: Roskilde Kommune.²

DRØMMEN OM EN HAL

Foreningen havde haft udendørs skateområde i Æblehaven, hvor de havde arrangeret aktiviteter og konkurrencer for både BMX-, rulleskøjte- og skateboardkørere (betegnelsen "skate-" og "skatere" dækker, i denne artikel, både over sportsgrenene BMX, rulleskøjter (blade), skateboard (skate) og løbehjul (scoot)).

Fra boligforeningens side havde der været et ønske om at få udendørsfaciliteter på stedet, og BRS-Roskilde fik derfor stillet en container til rådighed til værktøj og materialer. BRF-kredit var blandt de første til at bevillige penge til foreningen, så de kunne indkøbe materialer til at bygge træramper. Over mange arbejdsweekender fik frivillige bygget det udendørs skateareal op. Et samlingspunkt var skabt, og med det frivillige fællesarbejde omkring rampebyggeriet var der også skabt en base af skatere, der blev grundlaget for den senere Foreningen Hal 12. Det var før kommunesammenlægningerne, og der var meget kontakt og arbejde på tværs af amtet. Derfor var BRS-Roskilde også med til at arrangere Amts-cup, en konkurrence hvor skatere fra hele amtet mødtes. Grundlæggende var der meget arbejde på tværs af miljøet, og allerede dengang var der et stort netværk og fællesskab de frivillige imellem. Skatearealet i Æblehaven var et offentligt tilgængeligt areal, og det blev derfor flittigt benyttet af gæster fra nær og fjern.

BRS-Roskilde blev stiftet i 2001. Ideen var at starte en forening, hvor man slog sig sammen inden for de forskellige grene af skatemiljøet (dette var før, trickløbehjulene blev "opfundet" og udbredt, og de var således ikke med; i dag er det dog en sportsgren i kraftig vækst). Man var bevidst om, at hvis man skulle

gøre sig håb om en dag at få stillet et sted eller en hal til rådighed, så var man nødt til at arbejde sammen og forene sig. Foreningslivet var dog svært at få til at vokse. Selv om det var BRS-Roskilde, der stod bag de mange ansøgninger med at få penge til ramper, kom der ikke flere medlemmer til foreningen. Der var ingen grund til at melde sig ind og betale kontingent. De, der ville skate, kunne bare tage ud i Æblehaven og benytte anlægget, der var åbent for alle. Der kom således ikke penge i foreningskassen, og efterhånden som ramperne i Æblehaven blev slidt, var der ingen mulighed for at holde dem ved lige. Fonde og puljer giver ikke til vedligeholdelse af ting, og da foreningen ikke selv havde midler, blev ramperne misligholdt. En rampe bygget af træ, der står udenfor, har en betydeligt kortere levetid end samme rampe indendørs. Da en vaks kulturmedarbejder i kommunen hjalp de lokale ildsjæle med at skaffe en midlertidig brugsret på to måneder til Hal 12, blev alle sejl sat til for at bevise, at det var en god ide at etablere et skate-ungdomshus der.

HAL 12 TAGES I BRUG, IGEN

Halbygningen, på ca. 1.400 m², havde stået tom i et par år, og alt, der kunne smadres, var blevet det. Der måtte sættes nye døre i for at kunne lukke stedet af. Der var hverken strøm eller vand i hallen, og det var derfor nødvendigt som det første at indkøbe en generator for at få adgang til strøm. Stedet var ryddet for maskiner, da foreningen overtog hallen, men der lå et tykt lag af betonstøv over hele gulvet, og for at undgå, at det blev hvirvlet op, fik man trukket en vand-slange fra en nabobygning, hvorefter støvet blev vandet, så det kunne skovles op og køres ud i en container. Der var niveauforskelle i betongulvet, og der stod fastmonterede betonklodser flere steder i rummet, ligesom der var monteret kraftige jernskinner i gulvet. Man kunne således ikke umiddelbart skabe et fladt gulvareal, som på skate-sprog kaldes en street.

↓ Fig. 2. Den tomme Hal 12 efter oprydning, januar 2007. Foto: Bo Ejstrup.

Oprydningsarbejdet var enormt, og den store arbejdsindsats blev udført af 20-30 unge, der engagerede sig i projektet. Mange var unge drenge mellem 13 og 15 år, der kom derud efter skoletid og brugte al deres fritid på projektet. Der var også skaterpiger med, men den gruppe var slet ikke lige så stor, som den er i dag. Heldigvis førte de to måneders intensive oprydningsindsats til, at kommunen lavede en aftale med de frivillige om, at de måtte låne hallen et helt år. En af dem, der var med fra starten, fortæller, at der ikke var meget skatesjov til at starte med, mens de prøvede at få hallen til at fungere som sted. På et tidspunkt brød de ind i tårnet på Hal 12's nordgavl (fig. 1). Her var der heller ikke noget vand, men der var et toilet samt en gammel tryktank. Tryktanken kunne benyttes som beholder for skyllevand til toilettet, og ved at fylde den op via vandslangen fra nabobygningen, fik de adgang til toiletet, og således blev forholdene derude lidt bedre.

De frivillige startede med at indrette hallen med flere af de gamle ramper fra Æblehaven, og så snart de kunne, blev hallen åbnet som skatehal. Men forinden skulle der indlægges strøm og etableres flugtvejsskilte og -belysning, så hallen kunne overholde sikkerhedskravene for forsamlingslokaler; dette blev bekostet af kommunen. Selv om det kun var en mindre del af hallen, der var i brug på det tidspunkt, betød det entreindtægter i foreningskassen, og det var begyndelsen på en mere stabil forening (BRS-Roskilde). Som i dag var det også dengang et korps af frivillige, der skiftedes til at tage vagter, når hallen var åben. Som engageret frivillig var det et stort gode – ud over det vigtige fællesskab – at få udleveret en nøgle til hallen og muligheden for at benytte den på stort set alle tidspunkter. Da der aldrig har været varme i bygningen, var det dog ikke alle tidspunkter, der var lige egnede.

↓ Fig. 3. Det frivillige arbejde er i fuld sving, januar 2007. Foto: Bo Ejstrup.

Noget af det, der også kom ud af det frivillige arbejde i hallen, var, at mange af de unge, der deltog, via arbejdet fandt "deres rette hylde". Mange kom i kontakt med håndværksmæssigt, økonomisk og socialt arbejde, og det har hjulpet de unge med at forme deres vej – de har simpelthen prøvet nogle ting af undervejs og er blevet klogere på sig selv. Dette gjorde sig især gældende i de første par år, hvor aktiviteten var stor og byggedagene mange.

EN NY FORENING OPSTÅR

Holdet af frivillige ønskede ikke bare et skatemiljø, men også et kulturmiljø, som tilsammen kunne udgøre et multikulturelt ungdomshus i hallen, og som kunne rumme alt det, ungdomsmiljøet ville. Den første henvendelse til kommunen havde således været et forslag om et ungdomskulturhus i Hal 10, fordelt med både skateareal, forsamlingslokaler, værksted og spillested. Det forslag blev dog hurtigt afvist med begrundelsen, at der allerede både var spillestederne Gimle og Paramount/Råstof Roskilde i byen. Det næste forslag var derfor udelukkende et ønske om at flytte skatemiljøet ind i Hal 12, en hal som var i betydelig ringere stand end Hal 10. Kommunens svar var, at de måtte vente to år, indtil kommunesammenlægningen var overstået. Først derefter ville man tage stilling til, hvad der skulle ske. I 2006, da skaterne flyttede ind, eksisterede tankerne om et multikulturelt ungdomshus stadig. Musik er også en del af skatemiljøet, og mange af de frivillige havde netværk og kontakter til musikmiljøet, blandt andet til undergrundsspillemiljøet Paramount, som lå, og stadig ligger, på Eriksvej lidt nord for Musicon. Da Paramount på et tidspunkt blev ramt af skimmelsvamp og pludselig manglede et sted at holde deres festival, blev der lavet et samarbejde med deres punkmiljø om, at de kunne låne Hal 12 i en weekend, hvor festivalen blev afholdt. Samarbejdet førte til, at frivillige fra Paramount kom med i Hal 12-miljøet og var med til at etablere Foreningen Hal 12. Arbejdet med at skabe formålsgrundlaget for foreningen, der både skulle rumme skatemiljøet og kulturmiljøet, tog lang tid. De var meget bevidste om, at der skulle skabes et multikulturelt ungdomshus. Et hus, der skulle kunne udvikle sig efter, hvad ungdommen ville, og hvor man kunne få lov til at lave events og arrangementer på et mere frit grundlag. På den måde blev det konceptet Hal 12, der blev skabt, med plads til at ungdomsmiljøet kunne vokse, og hvor tingene kunne forandre og udvikle sig. En anden god grund til at rumme de to miljøer i samme hus var, at jo flere der var inde over, og som brugte huset til forskellige formål, jo større grundlag var der for, at de kunne bevare bygningen som deres. Eventdelen fyldte meget, og der var årligt op til 30 koncerter og events. En yderligere fordel ved at kombinere kultur- og skatemiljø var, at der ville komme flere piger med, så det ikke kun blev en "drengeklub".

Med de to miljøer i samme forening var der åbnet for, at der både kunne søges midler i kultur- og idrætspuljer. Og samme kobling har formentlig været årsagen til, at kommunen senere valgte at støtte foreningen med et driftstilskud, da de søgte om det. Der var tale om toårige bevillinger, hvorefter der skulle søges igen. Det blev en banebrydende ændring for og konsolidering af projektet, mindes den daværende formand, Bo Ejstrup.

Arbejdet med ansøgninger til forskellige fonde og puljer er dog ikke stoppet af den grund. Ramperne og indretningen i hallen har undervejs været udskiftet, ombygget og indrettet på ny, i takt med at nye bevillinger og støtte kom i hus. Det mest karakteristiske element i Hal 12 i dag er bowlen, der er bygget i træ.

”Vi havde jo det mantra, at hvis vi gør det godt nok, så bliver vi ikke smidt ud.”

↑ Fig. 5. Fra et af de mange events, der blev afholdt i Hal 12, september 2010. Foto: Bo Ejstrup.

← Fig. 4. Et øjeblikbillede af rampebyggeriet i hallen i november 2008. Meget har ændret sig sidenhen, og hallen fremstår meget anderledes nu. Foto: Bo Ejstrup.

↓ Fig. 6. Bo Ejstrup, daværende formand for Hal 12, og andre frivillige i baggrunden, marts 2014. Foto: Sofie Ekerdine.

Et mesterværk både håndværks- og skatemæssigt, og den kan betragtes som kronen på værket i Hal 12. At bowlen kunne bygges, skyldes en stor bevilling fra Roskilde Festival,⁵ hvor man valgte at bruge hele beløbet på at prioritere byggeriet af bowlen. Man var bevidst om, at den ville være det absolut sværeste at bygge, og at man formentlig aldrig ville få så stor en donation til rampe-byggeri igen. Derfor blev det professionelle rampefirma Ramp Riders valgt til at bygge den, efter at foreningen var blevet enige om designet af den. En diskussion og beslutning der blev brugt lang tid på, da formen skulle efterkomme de forskellige brugeres ønske.

↓ Fig. 7. En tak til Roskilde Festival, hvis donation i sin tid betød, at der kunne bygges en bowle. Fotograferet i januar 2023. Foto: Cille Krause.

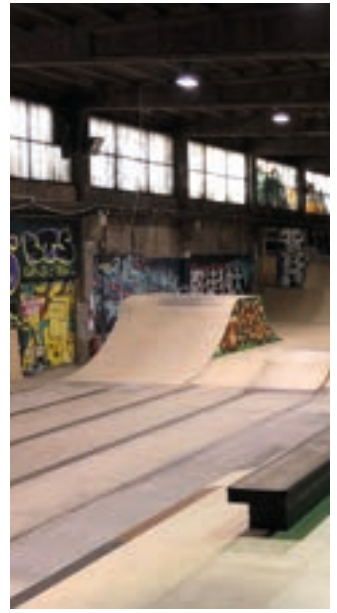
Den store bevilling fra Roskilde Festival afstedkom, at foreningen valgte at tænke helt nyt i hallen. Der blev derfor planlagt og designet en samlet masterplan for hele hallen, også selv om der i første omgang ikke var midler til at få realiseret det hele. Man ændrede således syn, tilgang og fokus på udviklingen af hallens indretning, fordi man begyndte at tænke i større linjer. Der kom en anledning til at "starte forfra" og bygge alt i hallen om for at sikre et samlet og gennemarbejdet areal, der både var bedre, men også mere overskueligt at bruge. Denne øvelse sikrede også publikumsarealer og en sikker gangsti rundt i hallen. Man valgte firmaet Ramp Riders til at stå for byggeriet frem for frivilligt byggeri, da hallen måtte lukke ned i byggeperioden. Derved var der ikke noget indtægtsgrundlag for foreningen i byggeperioden, og derfor mente foreningen, at det ville være for usikkert at binde an med så stort et byggeri, hvis det udelukkende blev baseret på frivillig arbejdskraft. Både bowlens design og indretningen af hallen er resultatet af en større beslutningsproces, hvor alle grupperne inden for skate-miljøet har været med til at definere det endelige design og layout.

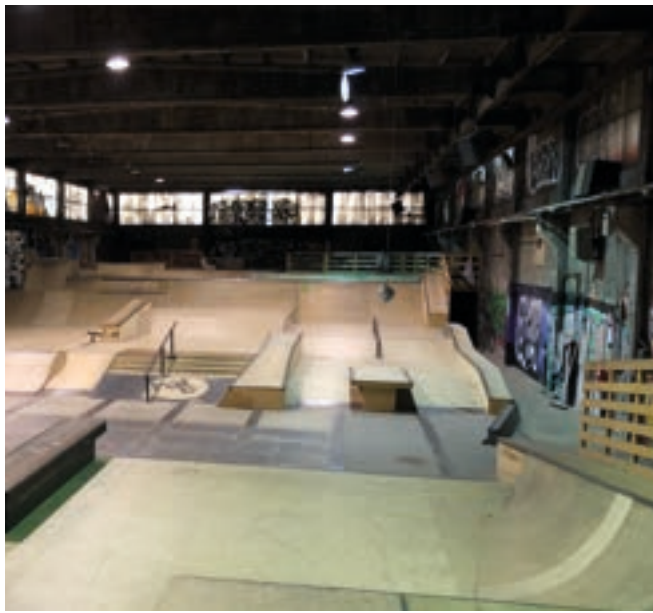
SAMSPILLET MED MUSICON – SIKRING AF HAL 12 SOM SKATEHAL

I 2007 skiftede den gamle Unicongrund navn til Musicon, og året efter flyttede Aaben Dans og sekretariatet for Danmarks Rockmuseum ind på området. I 2009 opstod foreningen Kunst på Musicon, som i dag holder til i den tidligere smedje og både indeholder kunstværksted, kunstneratelier, galleri og scene for musik og performance. Råstof Roskilde flyttede øvelokaler til Musicon i 2011, og året efter blev Rabalderparken indviet – det er stedets regnvandshåndteringssystem, der kombinerer vandkanaler og regnvandsbassiner med et udendørs skateareal,⁶ hvor der også er hængekøjer, minitrampoliner og grillpladser. Således var der allerede meget liv, stemning og aktivitet i området, da de første containere i 2014 ankom til bydelens handelsstrøg, "Containerstriben". På det tidspunkt var det udelukkende ungdomsboligerne, i den nordlige ende af Musicon, der var bygget. Det større boligbyggeri gik først i gang, efter at Ragnarock – museet for pop, rock og ungdomskultur samt Roskilde Festival Højskole var åbnet på Musicon. Selv om den indendørs skatehal, driftstilskuddet og fondsbevillinger fra kultur- og idrætspuljer har været ønskescenariet for de frivillige, har der sideløbende været utryghed for projektet Hal 12. Usikkerheden skyldes, at selve grunden, som Hal 12 ligger på, måske skulle omdannes til boliger. Stifter af foreningen Bo Ejstrup beretter: "Vi havde jo det mantra, at hvis vi gør det godt nok, så bliver vi ikke smidt ud." Derfor handlede det fra foreningens side også om at skabe så mange gode historier som muligt (for at undgå at blive smidt ud af hallen) og at skabe værdi for Musicon i håb om, at Musicon ville føle, at Hal 12 var en del af området, og at skaterne og deres hal ville blive husket i en fremtidig planlægning. Dette var en afgørende årsag til, at de frivillige gjorde alt for at præge og involvere sig i udviklingen af Musiconområdet. En dialog og et samspil med Musicon og kommunen, der resulterede i skabelsen af den førnævnte Rabalderpark, et permanent udendørs skateanlæg, der om noget må siges at binde Hal 12 og omgivelserne sammen, og måske var det dét, der viste sig at være det afgørende argument for Hal 12's overlevelse?⁷

Boligbyggeriet på Musicon er således først påbegyndt, efter at et kreativt og kulturelt byliv er etableret.⁸ Man har fra kommunens side valgt at lave etapevis byudvikling på de områder, der skulle huse boliger. Nogle steder endog med forholdsvis små udstykninger. Resultatet er blevet forskelligartede bygninger med små og store lejligheder til både unge, familier og ældre. Den sidste etape,

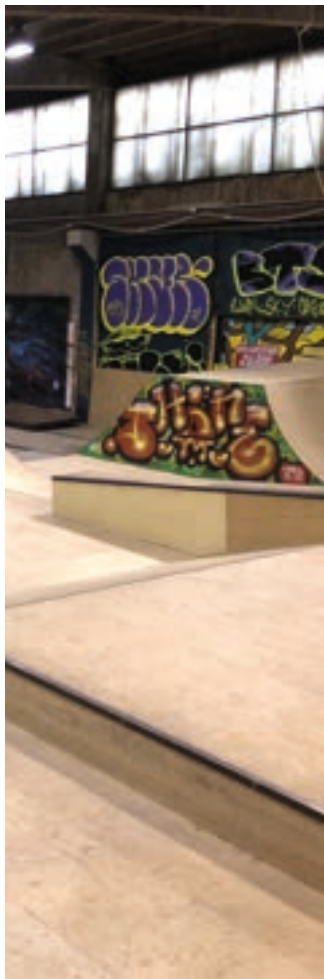

← Fig. 8. Bowlen i Hal 12, fotograferet i oktober 2022.
Foto: Cille Krause.

↘ Fig. 9. U-rampen, i hallens ene hjørne, fotograferet i januar 2023 Foto: Cille Krause.

← Fig. 10. Hallen set fra nord, fotograferet i januar 2023.
Foto: Cille Krause.

↙ Fig. 11. Hallen set fra syd, fotograferet i januar 2023.
Foto: Cille Krause.

”Hallen er kun en realitet
på grund af det frivillige arbejde.”

↑ Fig. 12. Frivillige stiller op til hovedrengøring af hallen uden for åbningstid (november 2022).
Foto: Maria Panum Baastrup, Hal 12.

↑ Fig. 13. Mens skatelivet er sæsonbestemt i Rabalderparken, fortsætter "den vilde sjæl" indendørs i vinterhalvåret. Fotocollage: Cille Krause

der nu mangler, er kvarteret omkring Hal 12. Da Unicon forlod industrigrunden, var det området omkring Hal 12, der først blev taget i brug af de nye aktører, herunder skaterne. Med den vedtagne lokalplan og det fremtidige byggeri på industrigrunden bliver dette areal det sidste, der står færdigudviklet og bebygget.⁹

Med baggrund i de frivillige fra Hal 12 og deres arbejde og engagement i udviklingen af både skatehallen og Musicon som område har byrådet besluttet at støtte skatemiljøet på Musicon. Det betyder, at den nedslidte Hal 12 vil blive ombygget, og i kombination med nybyggeri vil man skabe et miljø, der kan tiltrække brugere på alle niveauer.¹⁰

FORENINGEN HAL 12 I DAG

Foreningen Hal 12 er i dag anderledes end dengang, den blev skabt. Nye generationer er kommet til, og de helt unge er naturligt ikke så bevidste om den fortid, der ligger til grund for hallen. Også rullerportsmæssigt er der sket en ændring, idet en ny "gren" er kommet til – det drejer sig om løbehjul, der nu deltager på lige fod med de andre "hjul" i hallen.

Én ting har dog ikke ændret sig. Hallen er kun en realitet på grund af det frivillige arbejde. Det er frivillige, der sørger for, at der kan holdes åbent og tages imod gæster, det er frivillige, der planlægger og bygger ramperne, sørger for den daglige drift og står for det administrative arbejde. I hallen er der ansat en daglig leder på deltid, og alt andet sker ved frivilligt arbejde – både en trup af overvejende unge frivillige og en trup af overvejende lidt ældre bestyrelsesmedlemmer.

↑ Fig. 14. Hallens vægge er nu både ude og inde dekoreret med graffiti, der ofte ændrer sig. Sådan har det ikke altid været. Da de frivillige i starten fik lov at låne hallen, skulle den leveres tilbage i oprindelig stand, og graffiti var derfor bandlyst og blev ofte renset af. Fotograferet i oktober 2022. Foto: Cille Krause.

↓ Fig. 15. Ældre ramper udenfor hallen. Planen er, at der skal bygges parkeringshus her. Foto: Cille Krause.

En anden ting, der heller ikke har ændret sig, er, at hallen repræsenterer et fristed for de unge.¹¹ Der er højt til loftet og få regler. Man kan komme og være med, i det omfang man har tid og overskud. I modsætning til andre "sportsklubber", hvor træningstider og beklædning (eksempelvis klubbetøj) er fastlagt på forhånd, kan man tage i hallen og skate, når man har lyst, og man kan gå i det tøj, man har lyst til. Det appellerer til mange unge, der ellers ikke ville deltage i sportsklubber eller i frivilligt arbejde. Hallen rummer utrolig mange unge på tværs af alle de skel, der nu engang kan være i et samfund, og her er bl.a. også fokus på at tilbyde pige-skate. Det er et populært og vigtigt tilbud for at sikre en stor bredde blandt brugerne af hallen. Kulturen i hallen er meget anerkendende. Hvis der er nogle tricks, man gerne vil arbejde med og lære, hjælper man hinanden, og der ses ikke skævt til begyndere.

"hallen repræsenterer et fristed for de unge. Der er højt til loftet og få regler. Man kan komme og være med, i det omfang man har tid og overskud."

Det ligger i Hal 12's DNA, at stedet skal have meget brede rammer og rumme alle, der har lyst til at være en del af et fællesskab, der baserer sig på skate, musik, kultur, frivillighed og nærvær. Et af udgangspunkterne for hallens opståen er lige præcis, at den skulle kunne rumme både BMX, rulleskøjter og skateboards - hvortil senere er kommet løbehjul - og det adskiller sig fra andre foreninger, der fokuserer på en enkelt sportsgren. Foreningens egenskab, at den favner bredt og tilpasser sig brugernes behov, er en stor del af årsagen til, at den har været så succesfuld, og at det for mange er det helt naturlige sted at søge hen, både når man skal dyrke sin rullersport og sine fællesskaber. Endvidere er hallen et utroligt godt eksempel på, hvordan ungdomskulturen får en afgørende ide, griber en mulighed og arbejder behårdt for at realisere den.

→ Fig. 16. Graffiti er foranderlig og væggene skifter ofte udseende. Sådan så der ud på vestsiden af hallen i februar 2020. Foto: Cille Krause.

NOTER

¹ https://www.roskilde.dk/media/kcalh1in/handleplan_musicon_2023-2026_dec21_jpk.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022); <https://www.sn.dk/roskilde-kommune/skaterne-jubler-udvidelse-af-hal-12-aabner-for-vilde-ideer/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

² Roskilde Kommune, Planlægningsafdelingen, oktober 2003: Sønderport arealet i billeder.

³ <https://musicon-bydelsforening.dk/tidslinje/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

⁴ Tak til Bo Ejstrup for at ville lade sig interviewe om Hal 12's baggrund samt give et værdifuldt indblik i kulturen omkring hallen.

⁵ <https://www.sn.dk/roskilde-kommune/skaterne-har-faaet-deres-paradis/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

⁶ Kasper Brøndum Andersen: Et rekreativt lag på regnvandsanlægget – skate og leg i Rabalderparken https://www.musicon.dk/media/dfmnoask/geografisk-orientering_rabalderparken_artikel_go3_2022-7.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

⁷ Blandet By Prisen. Gry Koefoed: »Vi kunne ikke have planlagt for tre år siden, hvad vi har behov for i dag« https://issuu.com/monitormedierdocs/blandet_by_prisen?fr=sZDUyMDU1NDI3NDI (besøgt d. 29. dec. 2022).

⁸ Musicon Erfaringskatalog 2022. MUSICON FRA BETONFABRIK TIL LEVENDE BYDEL ERFARINGER FRA 20 ÅRS BYUDVIKLING https://www.roskilde.dk/media/32lhsmba/musicon_erfaringskatalog_2022_web.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

⁹ Lokalplan 713. P-HUS I HAL12-KVARTERET https://dokument.plandata.dk/20_10839669_1649324653001.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022); Lokalplan 540. Ramme- og lokalplan for Musicon https://dokument.plandata.dk/20_1165820_1515000172504.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

¹⁰ MUSICON – DEN KREATIVE BYDEL NOVEMBER 2022 Handleplan 2023-2026 https://www.roskilde.dk/media/kcalh1in/handleplan_musicon_2023-2026_dec21_jpk.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

¹¹ Realdania Årsmagasin 2022. Stine Munk Rasmussen: Skatehal i nedlagt fabrik får sammenholdet til at rulle <https://realdania.dk/publikationer/%C3%A5rsmagasiner/realdania-aarsmagasin-2022> (besøgt d. 29. dec. 2022); Lokale og Anlægsfonden. Faciliteters betydning for unges idræts-deltagelse og oplevelser i idrætten <https://www.loa-fonden.dk/media/14215/final-sep2022-unge-og-faciliteter.pdf> (besøgt d. 29. dec. 2022).

LITTERATUR

Andersen, K.B. *Et rekreativt lag på regnvandsanlægget – skate og leg i Rabalderparken*. https://www.musicon.dk/media/dfmnoask/geografisk-orientering_rabalderparken_artikel_go3_2022-7.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

Bülow, H. 2005. Unicon Valley. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 2005, 107-122.

Center for Ungdomsstudier 2022. *Faciliteters betydning for unges idrætsdeltagelse og oplevelser i idrætten*. <https://www.loa-fonden.dk/viden/2022/faciliteters-betydning-for-unges-idraetsdeltagelse-og-oplevelser-i-idraetten/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

Ejstrup, B. 2022. Interview d. 13. dec. 2022. Bo Ejstrup var med i den daværende forening BRS-Roskilde og var initiativtager til og medstifter af Foreningen Hal 12.

Google Maps. <https://www.google.com/maps/place/Hal+12/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

Koefoed, G. 2022. Vi kunne ikke have planlagt for tre år siden, hvad vi har behov for i dag. *Blandet By Prisen*. https://issuu.com/monitormedier/docs/blandet_by_prisen?fr=sZDUyMDU1NDI3NDI (besøgt d. 29. dec. 2022).

Lokalplan 713. P-HUS I HAL12-KVARTERET. https://dokument.plandata.dk/20_10839669_1649324653001.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

Lokalplan 540. Ramme- og lokalplan for Musicon. https://dokument.plandata.dk/20_1165820_1515000172504.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

MUSICON – DEN KREATIVE BYDEL NOVEMBER 2022 Handleplan 2023-2026. https://www.roskilde.dk/media/kcalh1in/handleplan_musicon_2023-2026_dec21_jpk.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

Musicon Erfaringskatalog 2022. MUSICON FRA BETONFABRIK TIL LEVENDE BYDEL ERFARINGER FRA 20 ÅRS BYUDVIKLING. https://www.roskilde.dk/media/32lshsmba/musicon_erfaringskatalog_2022_web.pdf (besøgt d. 29. dec. 2022).

Musicons tidslinje: <https://musicon-bydelsforening.dk/tidslinje/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

Rasmussen, S.M. 2022. Skatehal i nedlagt fabrik får sammenholdet til at rulle. *Realdania Årsmagasin* 2022. <https://realdania.dk/publikationer/%C3%A5rsmagasiner/realdania-aarsmagasin-2022> (besøgt d. 29. dec. 2022).

Roskilde Kommune, Planlægningsafdelingen 2003. *Sønderport arealet i billeder*.

Sjællandske Medier 2013. *Skaterne har fået deres paradys*. <https://www.sn.dk/roskilde-kommune/skaterne-har-faaet-deres-paradis/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

Sjællandske Medier 2021. *Skatere jubler: Udvidelse af Hal 12 åbner for vilde idéer*. <https://www.sn.dk/roskilde-kommune/skatere-jubler-udvidelse-af-hal-12-aabner-for-vilde-ideer/> (besøgt d. 29. dec. 2022).

Egedals mest ikoniske oldtidsfund fylder rundt

Emil Winther Struve

- et gensyn med Viksø-hjelmene i anledning af 80-året for fundet

2022 markerede 80-året for fundet af et af landets mest kendte og karakteristiske oldtidsfund. Et fund så imponerende og gådefuldt, at vi 80 år efter, at tørvegravere den 15. september 1942 bragte de imponerende bronzehjelme op fra dybet i Brøns Mose ved Veksø, stadig kan lade os fascinere og forundre.

Viksø er med tiden blevet til Veksø, men kendte oldtidsfund ændrer ikke bare sådan navn. Derfor må borgerne i Veksø finde sig i, at hjelmenes navn peger mod fortiden – meget passende for et oldtidsfund, kunne man mene.

Hjelmene daterer sig stilistisk til den yngre bronzealders perioder IV og V. Det er tiden fra 1100 til 750 f.Kr. De har altså både 80-års jubilæum og samtidig ca. 3.000 år på bagen. På trods af de mange år siden både ofring og fund vedbliver de imponerende og udtryksfulde hjelme med at fremstå som tydelige billeder af bronzealderens rige kultur og omfattende rituelle traditioner. De er blevet et symbol på Danmarks oldtid – både på nationalt plan og som vartegn for først Veksø og nu hele Egedal Kommune.

→ Fig. 1. Viksø-hjelmene er i dag en del af Nationalmuseets udstilling.
Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet.

☛ Fig. 2. Den daværende borgmester i Stenløse, Lone Lunding, beundrer de to hjelme sammen med Alfred Thomsen, der var med til at grave hjelmene op den 15. september 1942. Hjelmene blev i anledning af 50-året for fundet i september 1992 udlånt fra Nationalmuseet til en udstilling på Veksø Skole. Foto: Finn Lustrup.

☛ Fig. 3. Forslag til rekonstruktion af Viksø-hjelmens oprindelige design. Tegning: Thomas Bredsdorff, Nationalmuseet. Efter Kaul 2010.

EN MYSTISK OG DRAGENDE FORMGIVNING

Ved første øjekast er det de store snoede horn, der dominerer hjelmenes udtryk. Hornenes form giver indtryk af, at hjelmene skulle give deres bærere en tyrelignende fremtoning. Men ser man nærmere på hjelmene, bliver det tydeligt, at også elementer af andre dyr er inkorporeret i formgivningen. Centralt over hjelmenes isse er placeret en kam med en dyb rille i midten. Her har sandsynligvis været isat hår eller fjer, der har imiteret en hestemanke. Forrest på kammene ses krogede fuglenæb. Huller i hornenes ender fyldt med en organisk substans antyder, at der også her har været påsat hår eller fjer.¹

De skinnende hjelme har altså i bronzealderen givet deres bærere et prægtigt og farverigt dyreudtryk, men målet med at bære hjelmene har ikke kun været at pynte sig med lånte fjer (eller hår). Forrest på begge hjelme ses store menneskelignende øjne og øjenbryn. Gennem kombinationen af forstørrede menneskelige træk og karakteristiske dyrelignende elementer bliver hjelmene til en slags masker båret oven på hovedet – masker, der har givet beskueren et billede af et væsen højere og mere imponerende end et normalt menneske og et væsen, der har fremstået som en fusion mellem menneske og dyr eller et mægtigt menneske med kvaliteter og egenskaber fra flere forskellige dyr.

HJELMENES SKABERE OG EJERE

Beskrivelsen lyder eksotisk. Den sender tanker i retning af fremmede egne – mod trommer og stammedans i en fjern jungle, men i realiteten skal vi nok på en langt kortere rejse for at finde hjelmenes skabere og ejere.

Vi forbinder bronzealderen med et rigt samfund domineret af en elite af konger eller høvdinge, som baseret på en rigdom bygget på et effektivt landbrug etablerede et aristokrati, der styrede handelsforbindelser mod syd, kontrollerede import af ædelmetaller og manifesterede sin magt gennem produktion og brug af for nemme metalgenstande, som i særlig grad blev benyttet ved afholdelse af rituelle

ceremonier, der nok både skulle demonstrere elitens rolle som varetagere af religiøse ceremonier og forbindelsen til den guddommelige verden og samtidig skulle tydeliggøre elitens magt og rigdom.

I bronzealderen har Brøns Mose været en del af den nærvæd liggende Løged Sø, der igen har været sammenhængende med vandløbene i den store Værebros Ådal. Værebros Å har som et af de største åløb på Sjælland været en hovedfærdselsåre i områdets kontaktnetværk og skabt forbindelse til Roskilde Fjord og sejlruiter til fjerne destinationer.

For bronzealderens befolkning bosat på den frugtbare landbrugsjord omkring ådalen har vådområdets bredder ved f.eks. den nuværende Brøns Mose været både udgangs- og ankomstpunkt for de betydningsfulde handelsrejser ud i verden.

Inden for få kilometers afstand af Brøns Mose findes flere tydelige eksempler på tilstedeværelsen af bronzealderens elite i området omkring Værebros Ådal. Ca. 4 km øst for Viksø-hjelmenes fundsted ligger den monumentale gravhøj Kong Svends Høj placeret med udsigt over hele ådalen. Selve højen er aldrig blevet undersøgt, men dens størrelse indikerer, at der her hviler et medlem af bronzealderens elite. På arealerne omkring højen har man ad flere omgange udgravet en stor forsamlingsplads med spor efter både rituelle fester og produktion af prestigøse bronzegenstande. Aktiviteterne er foregået i perioden umiddelbart efter Viksø-hjelmenes placering i Brøns Mose, men understreger tilstedeværelsen af en magtfuld elite i området, som kontrollerer både vigtige ritualer og produktionen af metalgenstande.²

I selve Værebros Ådal finder vi også landets største depotfund eller offerfund fra bronzealderen. Det såkaldte Smørumvrededepot, der dateres til per. II (1500-1300 f.Kr.) i den tidlige del af bronzealderen, består af hele 43 kg bronze for-

↓ Fig. 4. Oversigtskort med lokaliteter nævnt i teksten: 1. Viksø-hjelmenes fundsted i Brøns Mose. 2. Kong Svends Høj. 3. Smørumvrededepotet. 4. Rigdomscenter ved Hvedstrup. Baggrundskort: Høje maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet. © SDFI.

delt på bl.a. spydspidser og pålstave – en art økser. Desuden indeholder depotet meget ensartede genstande, ufærdige genstande samt en del metalkrot, der samlet giver et indtryk af, at der er tale om en meget værdifuld ofring af metal fra en omfattende lokal produktion.³

Det tydeligste eksempel på tilstedeværelsen af en elite i området omkring ådalen med rigdom og indflydelse til at have forestået ofringen af de prægtige hjelme på præcis den tid, de blev nedsat i mosen, kan ses gennem udgravninger foretaget i en samling meget store bronzealderhøje ved landsbyen Hvedstrup 6,5 km syd for Brøns Mose. Fra landsbyen og mod øst ses en samling kæmpehøje, der ved deres opførelse har markeret, at området var kontrolleret af et magtfuldt og rigt dynasti. Udgravninger i flere af de store gravhøje har afsløret rige gravfund med genstande i bronze og guld dateret til den yngre bronzealders periode IV (1100-900 f.Kr.) og dermed samtidigt med Viksø-hjelmene. Den samlede mængde af guldgenstande fra Hvedstrup-området demonstrerer, at området målt på guldfund var det næstrigeste på hele Sjælland i perioden.⁴

”I selve Værebros Ådal finder vi også landets største depotfund eller offerfund fra bronzealderen”

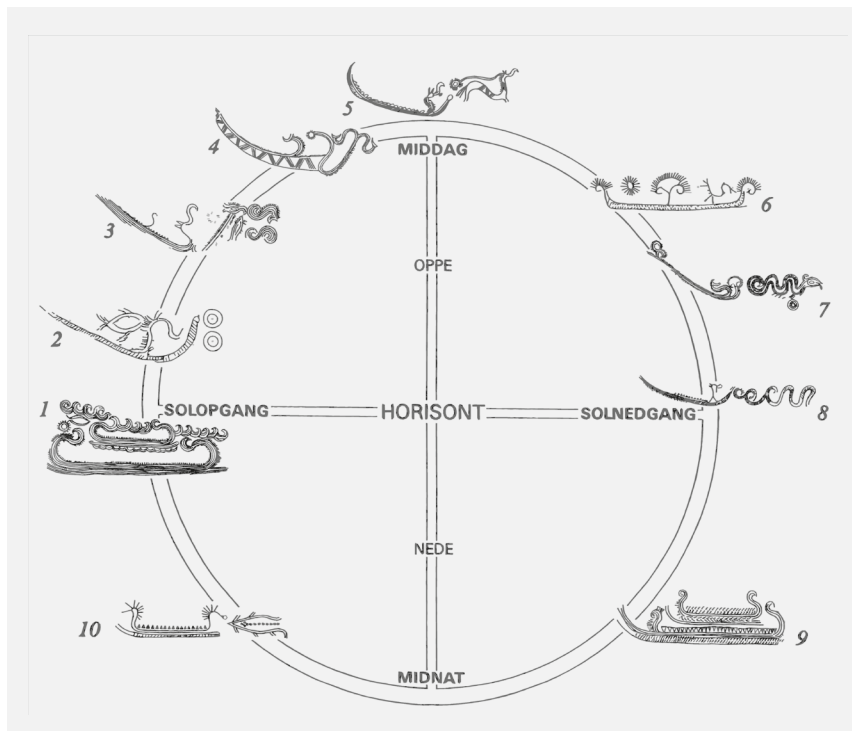
INSPIRATION UDEFRA?

Der mangler altså hverken kandidater til titlerne som skaber eller ejer af hjelmene i nærområdet omkring Veksø, men de kan også være kommet til området langvejsfra. Man kunne formgive bronzeobjekter lokalt gennem kendskab til bronzestøbning, men selve råmaterialet måtte man handle sig til gennem kontakter til tilsvarende elitemiljøer i Central- eller Sydeuropa, hvor metallerne til bronzestøbning kunne udvindes.

Paralleller til bronzehjelme findes både i den centraleuropæiske Urnfield kultur og i særlig grad blandt bronzealderkulturer i Middelhavsområdet på Den Iberiske Halvø og Sardinien, hvorfra der kendes både figuriner og billedsten afbildende krigerfigurer med hornede hjelme meget lig Viksø-hjelmene.⁵ Parallellerne viser, at mere end bare metallet cirkulerede mellem de europæiske eliter. Formgivning på baggrund af et delt tankesæt om verdensbillede, religion og muligvis fælles myter og historiefortælling har også rejst med elitens skibe på tværs af kontinentet.

REKVISITTER, OFFERGAVER OG BILLEDER PÅ BRONZEALDERENS KOSMOS

Flemming Kaul er forsker ved Nationalmuseet og ekspert i bronzealderens religion og ritualer. Kauls forskning i bronzealderens billedverden danner rammen om vores forståelse af bronzealdermenneskenes opfattelse af det kosmos, de levede i. Helt centralt i forestillingsverdenen stod en fortælling om solens rejse i en evig cyklus over himlen om dagen og under vandet – gennem underverdenen

↑ Fig. 5. Schematisk model for solens rejse. Efter Kaul 2010.

eller dødsriget – om natten. Solen foretog sin rejse på et skib af samme type som de skibe, datidens elite udrustede til deres lange rejser ned gennem Europa. Over himlen blev solen trukket af en hest, mens nattens rejse gennem underverdenen foregik med hjælp fra en slange. På overgangen mellem verdenerne assisterede en fisk (fig. 5).⁶

Det er let at se lighederne mellem på den ene side fortællingen om solens rejse assisteret af dyr og på den anden side inkorporeringen af dyreelementer i Viksø-hjelmenes formgivning, og man kan også forestille sig fuglens rolle i solens rejse over himlen. Hjelmenes formodede funktion i forbindelse med ritualer knyttet til dyrkelsen af solens rejse bestyrkes også gennem helleristninger fundet i særligt Vestsverige, hvor mænd med hornede hjelme kan ses, i hvad der tolkes som rituelle processioner frembærende store pragtøkser eller blæsende i lurer.

Solens rejse har været den dominerende myte i bronzealderens kosmologi, og det er meget nærliggende på baggrund af både helleristninger og hjelmenes inkorporering af dyreelementer fra myten om solens rejse at tolke hjelmenes rekvisitter til udførelsen af ritualer knyttet hertil.

Men hvorfor blev rekvisitterne til offerritualets udførelse så gjort til selve offergaven, som skulle ende under vandet i dødsriget?

↑ Fig. 6. De to identiske bronzefiguriner med hornede hjelme fra Grevensvænge. Tegning: Christian Brandt i 1779 eller 1780. Efter Kaul 2010.

TVILLINGEHJELME, HALVGUDER OG HELTE

Helle Vandkilde, professor i arkæologi ved Aarhus Universitet, har i sit arbejde med forståelsen af bronzealderens internationale forbindelser foreslået en alternativ forståelse af hjelmenes funktion, der samtidig tilbyder en forklaring på, hvorfor hjelmene skulle ofres i mosen. Vandkilde fokuserer på dobbeltheden i de to identiske hjelme. De er blevet kaldt tvillingeguderne – motivtypen forestillende to identiske mandspersoner med hornede hjelme lig Viksø-hjelmene, der optræder både på helleristningspaneler og som små figuriner, bedst eksemplificeret ved figurerne fra Grevensvænge (fig. 6).

Spørgsmålet er, hvordan disse tvillingefigurer skal forstås. Var de guddomme, der skulle tilbedes som solen? Var de roller, der skulle spilles i ritualer?

Vandkilde finder de nærmeste samtidige paralleller til mandfigurer med hornede hjelme i middelhavsområdet. Fra den græske mytologi peger hun på heltekvad om unge aristokratiske mænd/krigere, der tager på togter og udfører store gerninger ved at bryde grænsen mellem den profane og guddommelige sfære – ofte ved hjælp af magiske objekter, som gør dem større og mere mægtige. Vandkilde nævner fortællingen om tvillingehalvguderne Kastor og Polydeukes som en fortælling, der har mange ligheder med vores billede af den nordiske bronzealders religiøse forestillinger og hierarkiske samfundsstruktur.

I Vandkildes tolkning bliver hjelmene magiske objekter, der har givet deres bærere kræfter som helte eller halvguder. Som i de græske myter drager vores lokale aristokrati på farefulde lange rejser og udfører store bedrifter. De opnår magiske hjælpemidler, som gør dem til mere end almindelige mennesker.

Udgangspunktet og slutpunktet for Veksø-egnens bronzealderheltes rejse har været søen, der i dag er Brøns Mose. Vandet, der adskilte livet fra dødsriget i bronzealderens kosmos, blev også start- og slutpunkt for heltens episke rejse ud i verden. I Vandkildes tolkning bliver det derfor naturligt, at de magiske hjelme ved bærerens død også sendes på en rejse til deres retmæssige ejer i underverdenen.⁷ Derfor måtte de tilbage i dybet på stedet med en særlig forbindelse mellem liv og død.

”Selv efter 80 år kan vi altså stadig lære nyt om Viksø-hjelmene og bronzealder-eliten ved Værebros Ådal.”

ENDNU ULØSTE GÅDER

Selvom det i 2022 har været jubilæumsår ikke bare for fundet af Veksø-hjelmene, men også for arkæologernes arbejde med at forstå deres oprindelse og brug, er der endnu viden at hente om det ikoniske fund.

I forbindelse med et forskningsprojekt på Moesgaard Museum i Aarhus har man senest opnået en præcis datering af hjelmene gennem kulstof 14-analyse af bevaret organisk materiale fra den ene helms hornende. Det organiske materiale har sandsynligvis været brugt til at fastgøre fjer eller anden pynt i hornenes ender. Kulstof 14-dateringen indsnævrer den hidtidige datering af hjelmene til perioden omkring år 900 f.Kr.⁸

I forskningsprojektets næste fase vil metalsammensætningen af hjelmenes bronze blive analyseret. Sammen med en analyse af de håndværksmæssige teknikker anvendt til at udforme hjelmene vil de kommende metalanalyser forhåbentlig kaste mere lys over hjelmenes tilblivelse.

Selv efter 80 år kan vi altså stadig lære nyt om Viksø-hjelmene og bronzealder-eliten ved Værebros Ådal.

NOTER

¹ Kaul 2010; Vandkilde 2013.

² Jensen 2023.

³ Johannsen 2015.

⁴ Jensen 1981.

⁵ Vandkilde 2013.

⁶ Kaul 2004; Kaul 2010.

⁷ Vandkilde 2013.

⁸ Vandkilde et al. 2022.

LITTERATUR

Jensen, B. 2023. Bronzestøbning ved Kong Svends Høj. *Årsskrift 2022 Ledøje-Smørum Historiske Forening og Arkiv*, 4-21. Smørum.

Jensen, J. 1981. Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1981*, 48-92. København.

Johannsen, J.W. 2015. Serial Production and Metal Exchange in Early Bronze Age Scandinavia: Smørumovre Revisited. *BAR International Series 2772*, 73-83.

Kaul, F. 2004. *Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealders ikonografi*. Nordiske Fortidsminder Serie B, Bind 22. København.

Kaul, F. 2010. En kultøkse fra Nordsjælland. Kultøkser og hornede hjelme i yngre bronzealder. I: M. Andersen & P.O. Nielsen (red.): *Danefæ. Skatte fra den danske muld. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2.*, 80-89. København.

Vandkilde, H. 2013. Bronze Age Voyaging and Cosmologies in the making: The Helmets from Viksø revisited. *BAR International Series 2508*, 165-177.

Vandkilde, H. et al. 2022. Anthropomorphised warlike beings with horned helmets: Bronze Age Scandinavia, Sardinia, and Iberia compared. *Præhistorische Zeitschrift 97(1)*, 130-158.

Mig og min by - det er for børn!

Louise Dahl Christensen

1-2-3 klip! Med de ord kunne ni børn fra "museumsgruppen" i børnehuset Spirebakken i Trekroner åbne udstillingen 'Mig og min by'. En udstilling, som de selv har været med til at skabe i samarbejde med "museumsdamerne" fra Roskilde Museum. Den festlige åbning var også afslutningen på en intensiv proces over to måneder, hvor "museumsgruppen" med åbenhed og energi jævnligt indtog museet og var med til at vælge, hvilke genstande der skulle udstilles i Roskildes version af 'Mig og min by'.

'MIG OG MIN BY' - EN VANDREUDSTILLING PÅ TVÆRS AF DANMARK

Generelt er museer ofte indrettet med fokus på de voksne. Der er måske et børnehjørne eller en aktivitetsdel, men det meste er for voksne. Og særligt når det kommer til de små børn, går udstillingerne ofte "hen over hovedet på dem" - både på indholdssiden, men også rent fysisk. Der var derfor heller ikke så stor tvivl om, at vi skulle sige ja til at deltage i projektet 'Mig og min by', da udfordringen med at skabe udstillinger, der også henvender sig til de yngste børn, er noget, vi er meget optaget af.

For det er vigtigt, at flere børn skal opleve, at de er en del af et fællesskab på tværs af tid. Ligesom børnene skal opleve og opdage, at de er en værdifuld del af livet i byen, og at museet også er for dem, hvilket hænger godt sammen med ROMUs vision om at udbrede kulturarven til stadig flere borgere. Det er Museum Vestsjælland og Vardemuseerne, der har taget initiativ til projektet 'Mig og min by', hvor Roskilde Museum deltager som lokal partner. Projektet er støttet af Nordeafonden.

→ Fig. 1: "Museumsgruppen" fra børnehuset Spirebakken i Trekroner klipper den røde snor over, og udstillingen 'Mig og min by' er åben. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

↑ Fig. 2: Museumsgruppen fra børnehuset Spirebakken på besøg i udstillingen 'Mig og min by'. Her klædt ud som Skygninger i Skygningernes hjem, som man kan besøge i 'Mig og min by'. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

'Mig og min by' består af to ens vandrestillinger målrettet børn i alderen 4-6 år, der i perioden 2021-2025 vises på ti lokale museer i Danmark – fem museer på Sjælland, herunder Roskilde Museum, og fem museer på Fyn og i Jylland. Det er børn fra Kalundborg og Varde, der har været med til at skabe udstillingen gennem tegneworkshops, samtaler, byvandring med GoPro-kameraer, photovoice¹ og besøg på magasiner. Selvom der var forskel på de to børnegrupper fra Varde og Kalundborg, så var der også en del sammenfald mellem det, der optog børnene fra de to byer. Børnenes eget hjem og familie vægtede højest, i forhold til hvad der betød noget for deres by, men også positive steder som legepladser, svømmehaller, slik- og legetøjsbutikker betød meget og var vigtige elementer i børnenes by. Samtidig havde de også blik for nødvendige steder som brandstationen, fødevarebutikken og kloakken, der leder regnvandet væk, "så vi ikke drukner".² Naturen og alle mulige slags dyr spillede en overraskende stor rolle for børnenes oplevelse af byen. Skatte under jorden var også noget, der optog børnene på tværs af landet. På baggrund af workshops og børnenes input blev der valgt fire temaer til de to vandrestillinger:

Tema: **Hjemme/Hjemmet**

Tema: **Under jorden**

Tema: **Butikken**

Tema: **Torvet**

Med udgangspunkt i disse fire temaer indgår de ti museer i et samarbejde med en lokal børnehave om kuratering og indlån af genstande til to monter i temaerne "Hjemmet" og "Under jorden". På Roskilde Museum valgte vi en anden fordeling af monterne. Vi ønskede at placere montren "Under jorden" i kælderens og anvende det som et formidlingsgreb, at børn og voksne får en kropslig oplevelse af at bevæge sig ned "under jorden". Den anden montre blev placeret i temaet "Torvet", da børnene fra Spirebakken i Trekroner udvalgte en række genstande, der temamæssigt hørte mere ind under byens liv, f.eks. borgmesterkæden, politihjelm, Fætter BR-bamse og skilt og bageform fra Stryhn Gruppen, der startede med at producere leverpostej i Roskilde i 1941.

MØD SKYGNINGERNE

Da målgruppen for udstillingen er de 4-6-årige, er der udarbejdet et læringsmateriale, der kan benyttes af børnehaver før og efter besøg i 'Mig og min by'. Læringsmaterialet består af et eventyr skrevet og tegnet af forfatter og illustratør Rasmus Bregnhøi og af en aktivitetsdel. I *Skygningernes forunderlige rejse gennem byen*. Et eventyr og ideer til at udforske din egen by møder børnene Skygningerne Tone, Samuel og deres far. Skygningerne er meget små og bor i et lille hus i byen. Som hat bruger de et fingerbøl, og en nål anvendes som stok eller sværd. De færdes i byen gennem kloakkerne, da der er mange farlige dyr i byens gader. Og ligesom museerne samler Skygningerne på ting, som menneskene har smidt ud.

↓ Fig. 3: Illustration: 'Mig og min by'. Rasmus Bregnhøi og Museum Vestsjælland 2021

I eventyret om Skygningerne vågner Tone og Samuel en morgen ved, at der mangler de sædvanlige lyde af far i køkkenet, der er i gang med at lave morgenmad. Hvor er far? Tone og Samuel må på en farefuld rejse gennem byens gader, stræder, kloakker og butikker for at finde far. Heldigvis finder de ham til sidst i genbrugsbutikken, hvor han er blevet spærret inde i en musefælde. I fortællingen om Skygningerne ser og hører børnene om de steder, de også kan opleve i udstillingen. Eventyret om Skygningerne sendes til børnehaverne, når de booker et forløb i 'Mig og min by', og dermed har pædagogerne mulighed for at forberede børnene på den historie, som udstillingen er bygget op omkring.

Den anden del af hæftet består af aktiviteter og ideer til, hvordan børnene kan opleve byen med nye øjne. De foreslåede aktiviteter kan man lave i børnehaven, i skolen eller derhjemme. Børn og voksne kan tage på fotosafari og opdage deres by ved at tage billeder af flotte og spændende steder i byen. De kan zoome ind på detaljer i byen, og når de kommer hjem prøve at gætte, hvor detaljerne stammer fra. Børnene kan også skabe deres egen drømmeby ud fra mælkekartoner, mælkekasser, byggeklodser, toiletruller og lignende. Eller som børnene fra Spirebakken gjorde, bygge en by eller et hjem til frøerne, der bor på legepladsen. Da alle dagtilbud i Danmark arbejder ud fra den styrkede pædagogiske læreplan, er det for hver enkelt aktivitet angivet, hvilke læreplanstemaer der arbejdes med.

DEN STYRKEDE PÆDAGOGISKE LÆREPLAN

Siden 2004 har alle dagtilbud i Danmark skullet arbejde med børns læring med udgangspunkt i en pædagogisk læreplan. I 2018 vedtog Folketinget en ny dagtilbudslov, der styrkede arbejdet med læring i børnehaver og vuggestuer.³ I henhold til dagtilbudsloven er formålet, at "Dagtilbud skal fremme børns trivsel, læring, udvikling og dannelse gennem trygge og pædagogiske læringsmiljøer, hvor legen er grundlæggende, og hvor der tages udgangspunkt i et børneperspektiv."⁴

For at sikre, at den pædagogiske praksis understøtter et bredt læringsmiljø, er der formuleret seks læreplanstemaer: "Det skal fremgå af den pædagogiske læreplan, hvordan det pædagogiske læringsmiljø understøtter børns brede læring, herunder nysgerrighed, gåpåmod, selvværd og bevægelse, inden for og på tværs af følgende seks læreplanstemaer:⁵

1. Alsidig personlig udvikling
2. Social udvikling
3. Kommunikation og sprog
4. Krop, sanser og bevægelse
5. Natur, udeliv og science
6. Kultur, æstetik og fællesskab.

Både leg og børneperspektivet er tænkt ind i udviklingen af udstillingen og indgår naturligt i både eventyret om Skygningerne og i de aktiviteter, som pædagogerne kan sætte i gang. Når børnene besøger udstillingen, er det med legen som udgangspunkt for børnenes oplevelse af udstillingen og genstandene. Dermed får de yngste børn mulighed for at møde deres lokale museum og kan stifte bekendtskab med lokalhistorien gennem leg og ud fra et børneperspektiv.

I de forløb, der er udviklet til børnehaver, indgår leg i mange af aktiviteterne, der er indeholdt i forløbene. Læringsmaterialet hænger sammen med udstillingen og giver pædagogerne mulighed for at arbejde med 'Mig og min by' både før og efter et besøg i udstillingen, og de kan dermed inspirere børnene inden besøget på museet og fastholde, uddybe og bearbejde børnenes oplevelser gennem aktiviteterne i hæftet.

KULTURELT MEDBORGERSKAB

Et af målene med projektet 'Mig og min by' er at bidrage til udviklingen af børnenes kulturelle medborgerskab, hvor flere børn skal opleve, at de er en del af et fællesskab på tværs af tid, og at de er en værdifuld del af livet i byen. Kulturelt medborgerskab handler netop om menneskers forhold til og indflydelse på fællesskaber. Centralt står, at folk kan skabe betydning sammen med andre, så de bedre forstår sig selv og omverdenen og kan handle i forhold til det omgivende samfund.⁶

”... flere børn skal opleve, at de er en del af et fællesskab på tværs af tid, og at de er en værdifuld del af livet i byen.”

På mange museer har man i en årrække benyttet dialog som et redskab til at fremme kulturelt medborgerskab, og på ROMU benyttes dialogbaseret undervisning i museets undervisningstilbud. Dialogbaseret undervisning er udviklet af den norske professor emeritus i pædagogik Olga Dysthe og bygger på dialog, åbne spørgsmål, høj værdsætning og optag af børnenes eller elevernes svar, hvilket betyder, at svaret bliver udgangspunkt for den fortsatte dialog. Målet med den dialogbaserede undervisning er at sikre flerstemmighed, hvor forskellighed og uenighed ikke er en trussel: ”Jeg tænker at man aldrig kan begynde for tidlig med å trene barn i å takle forskjellighet og uenighet. Det et betyr i praksis å aktivt løfte fram ulike stemmer, ulike meninger og ulike løsninger i barnefelleskapet, slik at de tidlig venner seg til å lytte til andre og være åpen for hva de kommer med.”⁷

Flerstemmighed er en ressource, hvor selv små børn kan tale med og dele deres oplevelse og tage del i andres oplevelse af værker og genstande. Ved at stille åbne spørgsmål, hvor der ikke er nogen givne eller rigtige eller forkerte svar, skaber vi rammerne for, at flere kan deltage enten ved at bruge sin stemme eller ved at lytte til og reflektere over det, som andre udtrykker. Det var med udgangspunkt i redskaberne fra den dialogbaserede undervisning og formidlingsmetoden Visual Thinking Strategy, at vi inviterede ti børn fra børnehuset Spirebakken i Trekroner til at bidrage med deres stemmer i udstillingen. Børnenes opgave var i samarbejde med ”museumsdamerne”, som vi hurtigt blev kaldt, at udvælge 10-15 genstande fra museets samling, der skulle vises i udstillingen. Derudover havde børnene mulighed for at komme med en ting, der betyder noget for dem og deres familie

↑ Fig. 4: Hvem kan finde borgmesteren, der bestemmer i byen? I Skygningernes by er der også en borgmester med borgmesterkæde, og det er lidt sjovt, når vi lige har set den fine borgmesterkæde fra Gundsø Kommune med de mange børnetegninger. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

”MUSEUMSBØRNE” MØDER ”MUSEUMSDAMERNE”

Inden vi mødte børnene fra Børnehuset Spirebakken, holdt vi et indledende møde med pædagogisk leder i Spirebakken Helle Jørgensen og de to deltagende pædagoger, Line Bjerregaard og Josefine Drejer. Her blev rammerne for samarbejdet aftalt. Museumsgruppen kom til at bestå af ti børn, fem piger og fem drenge i alderen fire til fem år, der sammen med de to pædagoger skulle deltage i projektet. Fra museets side var det også de samme tre medarbejdere samt museets fotograf, der deltog, hver gang gruppen mødtes, hvilket skabte en stor grad af tryghed for børnene. Derudover sørgede vi for, at vores ugentlige møder forløb efter samme plan, så børnene vidste, hvor de skulle hen, hvad der skulle ske, og hvornår og hvor de kunne lege, sætte deres tasker og spise madpakker. Netop genkendeligheden, de gentagne besøg med aktiviteter, som de kendte fra gang til gang, bevirkede, at børnene hurtigt faldt til på museet og meget hurtigt færdedes hjemmevant i udstillingerne.

Det første møde med børnene fandt sted i børnehaven, hvor det primære fokus var at lære hinanden at kende. Da vi havde valgt at samarbejde med en børnehave fra Trekroner, som er en bydel i udkanten af Roskilde, var vi spændte på, hvilken by børnene havde et forhold til. Det viste sig hurtigt, at deres by var Roskilde, og at de følte sig som en del af denne. På ’Mig og min by’-plakaten, der er en generisk by sammensat af elementer og steder fra de ti byer, som udstillingen besøger, udpegede børnene steder, som de kendte fra deres egen by.

Fra Roskilde var det især Energitårnet ved ARGO, som mange af børnene dagligt kørte forbi, ja, det blev endda påpeget, at der manglede en blå skorsten. Men børnene havde også øje for stationen, nærheden til vandet og ikke mindst kirken, der ligger centralt i byen. Det viste sig, at børnene var rigtig gode til at bruge billeder og overføre disse til aktuelle steder, og derfor lod vi fotos indgå, når vi præsenterede børnene for de genstande, de kunne vælge imellem. Vi vendte også gang på gang tilbage til plakaten over 'Mig og min by' og fortællingen om Skygningerne.

"HVORFOR ER TINGENE PÅ MUSEET I FÆNGSEL?"

Når børnene træder ind ad døren til 'Mig og min by', skal de helst opleve, at tingene i monterne taler til dem, og derfor var vi ved det første besøg på museet interesseret i at observere, hvad børnene blev optaget af, og hvad de interesserede sig for. Det var ved den lejlighed, at et af børnene konstaterede, at vi "sætter tingene på museet i fængsel". Her tænkte han på monterne, hvilket er interessant, for hvordan skaber vi udstillinger, der taler til børn, samtidig med at vi sikrer og bevarer kulturarven? Det stod derfor klart, at det var vigtigt at vælge genstande, der også taler til børn, så de forhåbentlig opdager, at ting godt kan fortælle en historie, selvom de er "i fængsel".

Ved det første besøg kunne vi observere, at børnene var interesseret i især knogler og kranier, men også i alle de forunderlige ting, der findes på museet. Her var det især glassene i udstillingen 'Forvandlinger', der blev studeret nøje, men også Gerdrupgraven og Uroksen vakte børnenes interesse.

↓ Fig. 5. Gerdrupgraven blev studeret og diskuteret. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

Det stemte meget godt overens med de erfaringer, man havde gjort sig i Varde og Kalundborg. Her havde man observeret, at børnene især interesserede sig for følgende genstandskategorier:

- Fortidens væsner (spor fra mennesker og dyr, f.eks. aftryk i munkesten, knogler fra mennesker og dyr)
- Det hemmelige/gådefulde (en låst skatkiste uden nøgle)
- Det uhyggelige (et kranie, et krucifiks, en brandtromme, en gammel trolde-dukke)
- Det funktionelle (en gammeldags telefon, en klokke, der kan ringe)
- Det underlige (en natpotte, et gammelt toilet)
- Det fantasibefordrende (en guldskat, som ifølge børnene måske har tilhørt en pirat)
- Det smukke (et gammelt lommeur i et lyserødt glasæg)
- Legetøj (f.eks. tinsoldater - men langt fra alt legetøj er interessant)
- IKKE HVERDAGSTING (f.eks. redskaber til madlavning og spising, møbler og velkendte ting til personlig hygiejne - børster og tandbørster o.lign.)

Med udgangspunkt i denne liste og ud fra vores observationer af børnene på museet gik vi på jagt i museets samling efter genstande, der både kunne fortælle forskellige sider af byens historie og appellere til børnene. Vi udvalgte ca. 30 genstande, som vi de følgende gange præsenterede børnene for. Det skulle vise sig, at vi nogle gange ramte plet og andre gange skød helt forbi.

↓ Fig. 6. Et par fodlænker undersøges – naturligvis med hvide handsker på. De er godt nok tunge og ikke særlig rare at have på. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

↑ Fig. 7. Tænk sig, at der engang er lavet en film med to rigtige løver på Elleøre i Roskilde Fjord. Det var en spændende historie som børnene fortalte videre hjemme i børnehaven. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

VISUAL THINKING STRATEGY (VTS)

For at sikre, at vi inddrog børnene, og at det var deres stemmer, der kom til udtryk i inddragelsesprocessen, benyttede vi som tidligere nævnt dialogelementer fra dialogbaseret undervisning og Visual Thinking Strategy (VTS). VTS er en demokratisk samtalemetode, hvor der er plads til nysgerrighed og egne fortolkninger af et givent værk eller genstand. Metoden inviterer til åben samtale om alt det, gæsterne ser og oplever.⁸ Og netop denne metode viste sig at være særlig god, da børnene fik mulighed for at tænke frit og udtrykke deres mening om, hvad genstanden kunne være, og hvad den havde været brugt til, inden vi fortalte dens historie. Dermed blev børnene inddraget som stærke ressourcepersoner og oplevede en stor grad af anerkendelse og tillid. Ved at stille spørgsmål som: Hvad tror I, det her er? Hvad har den været brugt til? og Hvem har brugt den? og dernæst "optage" børnenes svar og fortsætte med at stille nye spørgsmål bliver børnenes svar anerkendt, og nye deltagere inviteres hele tiden indenfor i samtalen, og efterhånden bliver et værk eller en genstand tømt for informationer. Med brug af denne metode erfarede vi, at børnene ofte kunne aflæse genstandene og deres funktion.

"MENNESKENE ER DØDE, OG NU HAR VI DERES SKØJTE"

For at børnene skulle få en fornemmelse for museets arbejde med at passe på tingene og bevare kulturarven for eftertiden, fik alle børn hvide handsker på, så man forsigtigt kunne føle og mærke genstandene. En af de genstande, der blev valgt til udstillingen, er en islægger (en skøjte lavet af en dyreknogle), der viser, at børnene havde en god forståelse af, at museets samling består af genstande fra mennesker, der engang har levet i og omkring Roskilde, og at disse ting kan være tusind år gamle.

En anden genstand, som vi troede, børnene kunne relatere sig til, var en faldhat – en foret hue, som små børn kunne bruge, når de var ved at lære at gå. Faldhatten kunne sikre, at børnene ikke slog hovedet, når de faldt. Det var en af ”museumsdamernes” yndlingsgenstande, men børnene syntes ikke, den var spændende, for det var jo ligesom en cykelhjem og måske netop for hverdagsagtigt. Og da det var børnenes vurderinger, vi prioriterede som de vigtigste, måtte faldhatten tilbage på magasinet.

”NÅR DER IKKE VAR GAMLE DAGE MERE, SÅ KAN MAN KØBE LEGETØJ HVER DAG”

Museernes magasiner bugner ikke ligefrem af genstande fra slikbutikker, pølsevogne og legetøjsbutikker, men da legetøjskæden BR startede i Roskilde som Børge Rasmussen, så har vi i samlingen genstande, der kan fortælle om legetøjsbutikker og deres historie. Børnene syntes, det var helt vildt, at man engang kun kunne købe legetøj op til jul, og derfor skulle Fætter BR selvfølgelig med i udstillingen. Museets allerførste genstand har også fået en plads i udstillingen, ikke blot fordi det er den første genstand, men også fordi børnene meget hurtigt aflæste genstandens funktion som en drikkedunk (ølbimpel). Den er godt nok meget større end deres egen drikkedunk, men det var spændende, at man også dengang havde vand eller øl med sig.

↙ Fig. 8. Marthas oldemor havde denne fine kjole, men en dag kunne hun ikke passe den længere. Heldigvis kunne dukken arve oldemors fine kjole. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

↘ Fig. 9. Det er oplevelsen af at have lavet flyvemaskinen sammen med sin far, der var det vigtigste for Ludvig, som lånte os LEGO flyveren. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

◀ Fig. 10. Borgmesterkæden skal placeres helt rigtigt. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

➤ Fig. 11. Captain America er sej og kan passe på montrenen, hvor børnenes udvalgte ting ligger side om side med genstande fra museets samling. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

I udvælgelsen af genstande havde vi mange overvejelser omkring, hvor mange genstande vi gerne ville have plads til i de to monterer, der er til rådighed i udstillingen. Selvom børnene syntes, at skatkisten og bytrommen var spændende, så valgte vi, at vi gerne ville have flere genstande med på bekostning af de største genstande. Ikke mindst fordi børnene fik mulighed for at medbringe en genstand hjemmefra, der betyder noget for dem, deres historie og børneliv i byen. Der var seks børn, som medbragte en genstand hjemmefra, og disse genstande valgte vi at prioritere, at der skulle være plads til i udstillingen.

”JEG TROR OGSÅ, ANDRE BØRN VIL SYNES, HAN ER SEJ”

Ligesom vi håndterer museets genstande med varsomhed og passer godt på dem, så tog vi naturligvis lige så varsomt vare på de genstande, børnene lånte os. Det var børnene, der fortalte om deres genstande, og hvorfor de skulle med i udstillingen. Derudover var det vigtigt, at vi sikrede os, at børnene var klar til, at deres ting skulle udstilles i seks måneder. Det var især vigtigt, at vi ikke kom til at tage imod yndlingsbamsen. Børnene har haft et godt øje for, hvad andre børn synes kunne være sjovt at se i udstillingen, og den feedback, vi får fra de besøgende, er, at børnene kan spejle sig i udstillingens genstande, hvor Captain America står side om side med Fætter BR og passer på de andre sammen med politiassistent Hagemanns hjelm, fløjte og førerkæde.

Inden vi åbnede udstillingen, afsluttede vi inddragelsen af børnene med et besøg, hvor de fik mulighed for at placere genstandene i montererne og dermed være med til at færdiggøre udstillingen og se det endelige resultat inden alle andre.

1-2-3 KLIP - UDS STILLINGEN ER ÅBEN

Den røde løber var rullet ud, og museumsgruppen ankom sammen med de øvrige børn fra Spirebakken, og det var tydeligt at se, at børnene var stolte over at vise deres udstilling frem for deres venner og kammerater. Nysgerrigheden var også stor, da de endelig kunne få lov til at gå på opdagelse i udstillingen, og ikke mindst mødet med to af museets arkæologer vakte stor interesse.

Med åbningen er inddragelsesprocessen med børnene slut, og vi har lært, at de yngste børn er stærke ressourcepersoner, der med åbenhed gerne vil og kan aflæse genstande, hvis de får mulighed for det i en faciliteret proces, hvor der lægges vægt på en åben dialog. Nu, hvor udstillingen er åben, er børnene helt med på, at glasset rundt om montererne ikke er et fængsel. De har forstået, at det skyldes, at tingene har en historie, som vi skal passe godt på. Efter åbningen har vi observeret, at andre børn synes, det er sjovt, at det er børn, der har valgt, hvilke genstande der skal udstilles. Vi håber, at andre besøgende vil tage udstillingen til sig og tale videre om udstillingen enten hjemme eller i børneinstitutionen. Processen med at inddrage børnene har givet os "blod på tanden" til fortsat at høre og lytte til de yngste børn, men også til at inddrage andre grupper ved fremtidige udstillings- og formidlingsprojekter på museet. Målet er, at flere grupper oplever og opdager museet og sammen kan tale om, hvor de kommer fra.

↓ Fig. 12. Isabella Fuglø trådte til som arkæolog på åbningsdagen, og var sammen med arkæolog Emil Struve med til at gøre åbningen til en stor oplevelse, hvor gravekassens indhold blev studeret nøje. Foto: Kristian Grøndahl, ROMU.

↑ Fig. 13. "Mig og min by" er åben og klar til leg og oplevelser. Foto Kristian Grøndahl, ROMU.

NOTER

¹ GoPro-kameraer er en kameratype, der kan sættes på en hjelm, en cykel eller en jakke. Bruges især til ekstrem sport, men i dette tilfælde kunne man følge det, der optog børnene, når de bevægede sig rundt i byen. Photovoice er en kvalitativ metode, der især har været brugt til at dokumentere særlige gruppers sociale vilkår. Grupper, som det kan være svært at få i tale. Metoden er særlig brugbar, da det er deltagerne selv, der tager billeder og deler dem med de øvrige deltagere, ligesom metoden også kan anvendes af små børn, der endnu ikke kan læse eller skrive.

² Kramm & Hansen 2021, 31.

³ Børne- og Undervisningsministeriet 2018, 3

⁴ Børne- og Undervisningsministeriet 2018, 7.

⁵ Børne- og Undervisningsministeriet 2018, 32.

⁶ Vores Museum 2020, 4.

⁷ Dysthe 2017, 7.

⁸ Goddixen 2021, 11..

LITTERATUR

Austring, B.D. (red.) 2018. *Det blev en sommerfugl! Inspiration til dagtilbudsbørns møde med kunst, kultur og kulturarv*. København.

Austring, B.D., C.S. Thers, M. Hoffmann & N.F. Hansen 2019. Kunstformidling i småbørnshøjde – et favntag med uforudsigeligheden. *Radar - Historiedidaktisk tidsskrift*. <https://historielab.dk/kunstformidling-smaaboernshoejde-favntag-uforudsigeligheden/> d. 9. jan. 2019 (besøgt d. 31. okt. 2022).

Boritz, M. 2018. *Museumsundervisning. Med sanser og materialitet på kulturhistoriske museer*. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences, vol. 557. Odense.

Bregnhøi, R. & Museum Vestsjælland 2021. Skygningernes forunderlige rejse gennem byen. Et eventyr og ideer til at udforske din egen by.

Børne- og Undervisningsministeriet 2018. *Den styrkede pædagogiske læreplan. Rammer og indhold*. https://emu.dk/sites/default/files/2021-03/7044%20SPL%20Den_styrkede_paedagogiske_laereplan_21_WEB%20FINAL-a.pdf. København. (besøgt d. 21. dec. 2022)

Christensen, L.G. 2022. Roskilde Museum skaber udstilling til børn sammen med børnehavebørn. <https://roskildemuseum.dk/roskilde-museum-skaber-ud->

stilling-til-born-sammen-med-bornehaveborn-2/ d. 31. aug. 2022 (besøgt d. 21. dec. 2022).

Christensen, L.G. 2022. Børnene har talt: her er et udpluk af de genstande, de har valgt til ny udstilling. <https://roskildemuseum.dk/boernene-har-talt-her-er-et-udpluk-af-de-genstande-de-har-valgt-til-ny-udstilling/> d. 3. okt. 2022 (besøgt d. 21. dec. 2022).

Christensen, L.G. 2022. Roskilde Museum åbner udstilling skabt for og af børn. <https://roskildemuseum.dk/roskilde-museum-aabner-udstilling-skabt-for-og-af-boern/> d. 13. okt. 2022 (besøgt d. 21. dec. 2022).

Dysthe, Olga 2017. Flerstemmighed – når børn taler med på museet. I: B. Pécseli (red.): *Børn, kulturarv og museer*. https://historielab.dk/wp-content/uploads/2017/06/HistorieLab-Antologi-A4_lowres.pdf, Jelling. 5-18. (besøgt d. 31. okt. 2022)

Dysthe, O., N. Bernhardt & L. Esbjørn 2012. *Dialogbaseret undervisning. Kunstmuseet som læringsrum*. København.

Goddiksen, M.K. 2021. Her leges kunsten ind. *MID* nr. 43, 10-12.

Kramm, M.R.H. & T.J. Hansen 2021. Mig og min by – kulturelt medborgerskab i børnehavehøjde. *MID* nr. 43, 31-34.

Lykke, L.Aa. & M.F. Sommer 2017. Med pædagogen på tidsrejse. *RADAR – Historiedidaktisk Tidsskrift* 4(1), <https://historielab.dk/paedagogen-paa-tidsrejse/>, Jelling. 68-76. (besøgt d. 31. okt. 2022)

Pécseli, B. 2017. Børns museer. I: B. Pécseli (red.): *Børn, kulturarv og museer*. https://historielab.dk/wp-content/uploads/2017/06/HistorieLab-Antologi-A4_lowres.pdf, Jelling, 31-46. (besøgt d. 31. okt. 2022)

Vores Museum 2020. Sådan styrker museer kulturelt medborgerskab. https://voresmuseum.dk/wp-content/uploads/2021/03/Vores-Museum_Brochure_WEB.pdf (besøgt d. 31. okt. 2022).

TEMA

- Jagten på den fede lyd

Rasmus Rosenørn & Tine Moberg

Lyd: Et spørgsmål om produktion

Uanset om den musik, vi lytter til, bliver opført live eller strømmer ud af en højttaler, er bevidstheden om, at nogen spiller musikken, altid tilstedeværende. Lyden af de forskellige instrumenter og sangstemmer definerer den lyd, vi hører. Ikke to stemmer er ens, og selv om et klaver oftest lyder som et klaver, har alle klaverspillere deres eget personlige anslag og sans for rytme, der adskiller dem fra alle andre klaverspillere. Derfor er lyden af musikken defineret af både instrumentering, og hvem der spiller på instrumenterne.

For de fleste står det også klart, at nogen har fået idéen til et konkret stykke musik. Uanset om der er tale om en fri improvisation eller en gennemarrangeret komposition med fuldt udskrevne stemmer for samtlige instrumenter, baserer al musik sig på en idé, som nogen har fået. Melodik, harmonik, tempo og taktart er udtryk for valg, som nogen har truffet, og det er alt sammen definerende for musikkens udtryk.

Bevidstheden om både musikers og komponisters betydning for musikken er altså en del af den musikalske oplevelse. Musiklyttere vælger musik efter, hvem der spiller og har skrevet den. Vi kan genkende stemmer, lyd og spillestil fra bestemte musikere. Det er musikere og komponister, der bliver krediteret som ophavsmænd, og det er i deres navn, musikken bliver udgivet. Det store fokus på musikerne og komponisterne har også haft betydning for, at det er omkring dem, der er opstået fankultur og idoldyrkelse. Og fordi fokus ofte er på stjernerne og deres betydning for musikken, er det let at komme til at overse den store gruppe af mennesker og den store teknologiske udvikling, der er mindst lige så ansvarlige for, hvordan musikken lyder. Bag ved musikerne og komponisterne står producerne og teknikerne. Med deres specialviden om lydstudiets komplicerede teknik og uendelige muligheder er de også med til at skabe musikken.

← Fig. 1. Det legendariske Sun Studio i Memphis er stadig et aktivt lydstudie. Når Turisterne ikke flokkes i det lille indspilningsrum på Union Avenue, rykker musikere med hang til autentisk rock'n'roll mojo ind i de trange lokaler. Blandt andet har U2 indspillet flere numre til albummet *Rattle and Hum* (1988) i Sam Phillips magiske lydværksted. Foto: Rasmus Rosenørn

Lyden af den indspillede musik er afhængig af langt mere end komposition, instrumenter og musikere. Når musik indspilles, handler det ikke kun om at indfange så troværdig en gengivelse af det, musikerne spiller, som muligt. Efterhånden som mulighederne for at optage musik blev stadig mere raffinerede op gennem det tyvende århundrede, fandt teknikere i lydstudier rundt om i verden ud af, at optagelse af lyd ikke blot handler om at gøre noget rigtigt eller forkert. Optagelse og gengivelse af lyd er ikke objektivt. Der står mennesker bag, som træffer konkrete valg, der har betydning for musikkens lydbillede.

I 1950'erne skete der store fremskridt inden for både optageteknologi og afspilning. De elektriske indspilningsformer, der blev introduceret i 1930'erne, var blevet forfinet gennem et par årtier, og de gamle lakplader blev afløst af vinylplader, der ikke blot kunne indeholde meget mere lyd, men også lagre lyd af meget højere kvalitet end tidligere. Når lyden kunne optages og afvikles med større præcision end tidligere, betød det også, at lydproducere kunne træffe langt flere og hørbare valg i forhold til at definere musikkens lyd.

Nogle af de mest bemærkelsesværdige udviklinger fandt sted hos mindre produktionsselskaber, og de skulle få stor betydning for, hvordan man kom til at arbejde med lydproduktion og producerens betydning fremover. Indehaveren og produceren for Memphis Recording Service, Sam Phillips, er mest kendt for at have opdaget kunstnere som Elvis Presley, Johnny Cash og Jerry Lee Lewis og udgivet dem på sit eget selskab, Sun Records. Men han nøjedes ikke blot med at udgive de første rock 'n' roll-plader. Han var aktiv medskaber af den lyd, der den dag i dag kendetegner al rockmusik, og som både musikere og producere verden over lige siden har videreudviklet. Phillips' vision var at indfange den musikalske energi, han oplevede i særligt den sorte bluesmusik i sin hjemby, Memphis. Det gjorde han ved at skabe nogle – dengang – temmelig ukonventionelle lydbilleder, som i dag er helt almindelige valg. Han optog således verdens første forvrængede elguitar, da han insisterede på, at Ike Turner skulle spille over en defekt guitarforstærker på nummeret *Rocket 88* i 1952. Phillips skabte sin egen ekkomaskine, som kan høres på Elvis Presleys vokal på *Blue Moon of Kentucky* fra 1954. Han forsøgte at genskabe den uperfekte lyd fra livesituationer, hvor man ikke har kontrol over lyden, i sit kontrollerede studiemiljø og dermed opfange den spontane energi. Det blev fødslen af rock 'n' roll.

Nogenlunde samtidig med at Sam Phillips lavede sine genredefinerende indspilninger i Memphis, udviklede den unge jazzentusiast og selvlærte lydnerd Rudy Van Gelder fra New Jersey et andet producerideal. Hvor Sam Phillips var produceren, der konstant eksperimenterede med nye opfindelser og måder at optage på, udviklede og perfektionerede Rudy Van Gelder en personlig stil, der altid var genkendelig, uanset, hvem han arbejdede med.

Van Gelder optog primært musik for mindre pladeselskaber som Blue Note og Prestige, der var specialiserede i jazz. Nogle af de mest ikoniske optagelser foretog han under primitive forhold i sine forældres dagligstue i forstadvillaen i Hackensack, New Jersey. Det var her, Miles Davis, Sonny Rollins, Horace Silver blandt mange, mange andre lavede de indspilninger, der skulle gøre dem til verdensstjerner. Van Gelders lyd fra 1950'erne og -60'erne er karakteriseret ved en utrolig varm og fortættet lyd, som giver en følelse af nærvær. Det er ikke den mest rene og detaljerige lyd, men som lytter får man en oplevelse af at stå lige ved siden af musikerne i et lillebitte rum. Ofte fungerede Van Gelder som tekniker på de klassiske optagelser, mens en anden blev krediteret som producer. Men fordi han altid insisterede på at optage på samme måde og ikke tillod, at nogen blandede sig, er Van Gelder-lyden stadig umiskendelig på de nu klassiske Blue Note-udgivelser.

Med Sam Phillips og Rudy Van Gelder ser vi altså to forskellige typer af producere og lydteknikere, der på meget forskellig vis satte deres personlige præg på en genre og fik betydning for, hvordan nogle af de største stilskabere inden for moderne populærmusik kom til at lyde. Med den teknologiske, genremæssige og stilistiske udvikling inden for populærmusikken er producernes og teknikernes betydning ikke blevet mindre siden 1950'erne.

Studiet – musikkens professionelle produktionsmiljø – er altså ikke blot en nødvendig teknisk foranstaltning, der skal til for at kunne optage og distribuere færdige musikalske visioner. Studierne og særligt de mennesker, der arbejder i dem, er en levende og vigtig del af den kunstneriske proces. Selv om mange studier er indrettet ud fra de samme principper og indeholder nogenlunde det samme udstyr, er det teknikernes og producernes fantasi og kreativitet, der skaber unikke og nye lydoplevelser.

”Studierne og særligt de mennesker, der arbejder i dem, er en levende og vigtig del af den kunstneriske proces.”

På RAGNAROCK beskæftiger vi os med de kulturelle kontekster, som musikken er indgået i. Musikkens betydning for både individ og samfund er omdrejningspunkt for en stor del af RAGNAROCKs arbejde med musikkens kulturarv. Men musikken og dens udøvere er også en del af denne proces og bliver omvendt også påvirket af verden omkring dem. For at forstå de komplekse kulturelle forhandlinger, der løbende foregår mellem musik, musiker, samfund og individ, er det også vigtigt at undersøge og formidle, hvordan musikken bliver skabt. Derfor er lydstudier, indspilningsteknologi og særligt de mennesker, som har arbejdet i studierne – sammen med musikere, komponister og arrangører – også vigtige for et museum for pop, rock og ungdomskultur.

Udstillingen *Jagten på den fede lyd* har været en del af RAGNAROCKs basisudstilling, siden museet åbnede i 2016. Ambitionen var dengang som nu at vise, hvordan produktionsforhold har udviklet sig for pop og rock fra 1950'erne til nu, og hvordan kreative musikere og producere har udfordret og udviklet de kreative muligheder, som teknologisk og kulturelt har været tilgængelige. Udstillingen har haft tre nedslagspunkter: tiden før pop og rock blev indspillet i rigtige pladestudier, studiernes storhedstid fra 1970'erne til 1990'erne samt tiden fra årtusindskiftet til nu, hvor billig og betjeningsvenlig teknologi har flyttet en stor del af musikproduktionen hjem i soveværelset eller øvelokalet for både upcoming og etablerede musikere.

Udstillingen om studiernes storhedstid har desværre været præget af mangel på både gode genstande og stærke formidlingsgreb. Derfor var muligheden for at få lov til at udstille bandet TV-2's gamle pladestudie en gave for RAGNAROCK, som samtidig har givet mulighed for at gentænke, hvordan vi ønsker at formidle de mange forskellige lag af studiernes betydning. Udstillingen åbnede den 9. september 2022.

Have a Cigar: Med TV-2 i studiet

De fire bandmedlemmer med rødder i Aarhus Steffen Brandt (vokal og keyboard), Sven Gaul (trommer), Georg Olesen (bas) og Hans Erik Lerchenfeld (guitar) begyndte at spille musik sammen i slutningen af 1970'erne under bandnavnet Taurus. Inspirationen til deres musik kom i høj grad fra tiden, de var rundet af. Og at Taurus sugede til sig fra hele 1970'ernes genrerige rockscene, viste sig tydeligt i deres musik. De spillede, hvad de havde lyst til, men manglede en musikalsk retning. I begyndelsen af 1980'erne skete der en ændring på den musikalske scene. Fra punken og nyrocken kom et mere enkelt og stramt udtryk. I det skifte fandt bandet en klar retning for deres musik defineret ved en tydelig minimalistisk lyd med korte, præcise sange og en stram og selvironisk lyrik. Som følge af det fornyede fokus ændrede Taurus ved årsskiftet 1980/1981 navn til TV-2, som er en forkortelse af Taurus version 2.

I 1983 fik TV-2 sit egentlige gennembrud med pladen *Beat*. De efterfølgende plader op gennem 80'erne blev taget godt imod af både publikum og anmeldere. Efter succesudgivelsen *Nærmest lykkelig* fra 1988 var det, som om deres musikalske rejse atter savnede en retning, og de efterfølgende to plader blev ikke nogen videre succes.

I 1991 stod TV-2 over for at skulle indspille deres niende studiealbum. På det tidspunkt var de godt klar over, at der måtte ske noget helt nyt. Deres foregående plade, *Vi blir alligevel aldrig voksne*, opnåede aldrig den store succes. I stedet for at indspille i traditionelle studier, som de havde god erfaring med, besluttede de derfor at prøve noget for dem helt nyt. De lejede et mobilstudie og indrettede sig i en luksusvilla i Toscana, hvor de indspillede størstedelen af lp'en *Slaraffenland*. For TV-2 var dette et forsøg på at bryde med deres komfortzone og udfordre sig selv og deres kreativitet i helt nye rammer for at genfinde den musikalske retning, der havde været grunden til deres succes. Deres plan slog fejl. *Slaraffenland* endte med at sælge endnu dårligere end *Vi blir alligevel aldrig voksne*.

← Fig. 2. Siden 1985 har TV-2 haft et fast samarbejde med den britiske producer Greg Walsh, der også har arbejdet sammen med Tina Turner, Pink Floyd og Kate Bush. Her ses bandet sammen med Greg Walsh, genforenet bag Have a Cigar-studiets mixer-pult, i udstillingen på RAGNAROCK. Foto: Kristian Grøndahl

↑ Fig. 3. Studie, pulterkammer og man cave i samme rum. Have A Cigar-studiet som det så ud hjemme hos Steffen Brandt. Teknik- og indspilningsrum var kun adskilt af en tynd glasvæg. I alt har det oprindelige studie ikke fyldt mere end 30 m². Foto: Rasmus Rosenørn

Det handlede altså ikke kun om rammer, men også om en kunstnerisk træthed. TV-2's gammelkendte formel med stramme og enkle sangstrukturer og et nøgent lydbillede var ved at være slidt og tjente ikke længere som en inspiration for bandet. Musikskribenter spekulerede i, om TV-2 var ved at være færdige, og der skulle gå tre år, før TV-2 udgav deres næste album, *Verdens lykkeligste mand*, i 1994. Det første album fra deres eget studie: Have a Cigar.

TV-2 havde brug for at finde tilbage til deres kerne. De fandt ud af, at det krævede nye faste rammer for produktionen af deres musik. Bandet havde på daværende tidspunkt indspillet i mange af de store studier i Danmark, hvilket var både tidskrævende og dyrt. Og i takt med at flere af bandmedlemmerne var blevet familiefædre, var der brug for at tænke i nye baner, hvis både karriere og familieliv skulle hænge sammen. TV-2 valgte derfor at indrette deres eget studie i Steffen Brandts baghus midt i Aarhus, som fik navnet Have a Cigar-studiet. Sang- og lydanlæg og andet grej, som de gennem tiden havde købt, blev solgt til fordel for indkøb af en ny stor mixerpult. Have a Cigar-studiet blev op gennem 1990'erne et kreativt mulighedsrum og fast base for bandet. Et værksted, der gav dem ro til at finde en ny lyd samt en tryghed til at turde eksperimentere med nye måder at skrive og arbejde med sange. Det var også i Have a Cigar-studiet, de udviklede både lysten og evnen til at arbejde med den nyeste teknologi, så både samples og programmerede beats nu fandt vej til TV-2's musik.

Have a Cigar-studiet gav også en ny mulighed for at brede indspilningsperioden ud over en længere periode. Det krævede bare en ledig producer. Studiets analoge udstyr blev nøje udvalgt og bestod af den store Amek mixerpult, en Lyrec 24-sporsbåndoptager og et par rackskabe med effekter, hvoraf nogle var bygget

specielt til TV-2 af det danske firma TUBE-TECH. Selv da digitalt udstyr til lydindspilninger i løbet af 1990'erne blev normen i de fleste studier, valgte TV-2 fortsat at gøre brug af deres analoge grej. Ifølge Steffen Brandt var deres udstyr i høj grad med til at gøre processen skarpere, da det i modsætning til digitale produktioner er meget besværligt at klippe i optagelserne. Det krævede et helt andet nærvær fra bandet, og de var i høj grad afhængige af, at alle bidrog med det bedste, de havde i sig.

”Selv da digitalt udstyr til lydindspilninger i løbet af 1990'erne blev normen i de fleste studier, valgte TV-2 fortsat at gøre brug af deres analoge grej.”

Verdens lykkeligste mand blev et vaskeægte comebackalbum, som både kunstnerisk og kommercielt var på højde med bandets gyldne periode i 1980'erne. De nye, trygge rammer fik kreativiteten til at blomstre, hvilket viste sig i en ny musikalsk retning for bandet. Musikken var nu bygget op over flere lag og havde et mere komplekst lydbillede, end den før havde haft. TV-2 valgte på denne plade også at genoptage samarbejdet med deres tidligere producere Greg Walsh og Michael Bruun. Fremadrettet sad der flere andre producere bag knapperne, som hver især var med til at sætte deres præg på de enkelte numre og plader. De mange forskellige producere gav TV-2 mulighed for at lege lidt ekstra med deres lyd. Hvor en producer som Peter Biker især specialiserede sig inden for r'n'b-lyden, var Nikolaj Steen, som blev deres primære producer på det trettende album, *Amerika*, mere til en massiv rocklyd. Begge dele kommer til udtryk i bandets produktioner.

Arbejdet med de mange forskellige producere resulterede i et meget bredt lydbillede, og ikke bare pladerne men også de enkelte numre begyndte at pege i lidt for mange retninger. Særligt de to sidste albummer indspillet i Have a Cigar-studiet har et ret broget lydbillede.

På kanten af småt brændbart fra 2002 blev det sidste album, som TV-2 indspillede i Have a Cigar-studiet. Formlen, som havde givet bandet ny kreativitet og relevans i 1990'erne, var blevet udslidt i begyndelsen af 00'erne. Der gik tre år, før TV-2 udsendte et nyt studiealbum, og dette skulle vise sig at blive bandets andet comeback. *De første kærester på månen* fra 2005 blev indspillet i Delta Lab-studiet med producer og studieejer Thomas Troelsen ved roret. En ny æra begyndte for TV-2, og der blev ikke indspillet flere albummer i Have a Cigar-studiet. Det fungerede dog stadig som demoværksted og sangskriverhule for Steffen Brandt, når der skulle skrives musik.

Lydstudier på museum: formidling af produktionsmiljøer

De blinkende knapper lyser op og lokker museumsgæsten ind i et fremmedartet univers. En let og luftig sang med en velkendt melodi – *Der går min klasselærer* – byder indenfor. De farverige og grafisk stramme covere fra TV-2's 90'er-produktion er det næste, der fanger blikket. Inde i udstillingen vandrer blikket videre, og nu træder mixerens perfekte symmetri frem. De slidte stole foran mixeren og mærkværdige apparater fortæller, at vi er i et værksted. Det er her, TV-2 har skabt det ene hit efter det andet. Hits, som vi alle kender og har et forhold til. Nu begynder publikums egen jagt på den fede lyd. Gennem leg, lytning og autentiske genstande afdækkes brugen af det professionelle pladestudie. Det rummer muligheder og begrænsninger. Der skal træffes kreative valg, som kvalificeres af professionel teknisk viden.

Den nye udstilling om arbejdet i det professionelle lydstudie tager afsæt i popgruppen TV-2's eget lydstudie, Have a Cigar, og fuldender det permanente udstillingstema *Jagten på den fede lyd*.

TV-2's lydunivers er prismet til fortællingen om det professionelle lydstudie som musikalsk legeplads og kunstnerisk værksted. Og dertil dykker vi ned i fortællingen om det kreative og meget vigtige arbejde, der finder sted i det professionelle lydstudie, når band og producer sammen jager den fede lyd.

Udstillingens budskab og narrativ hænger sammen med den overordnede fortælling i *Jagten på den fede lyd*, hvor vi formidler det kunstneriske og kreative mulighedsrum, der historisk og teknologisk har defineret indspilningsprocessen. I udviklingsarbejdet har vi taget udgangspunkt i fire overordnede budskaber.

1. Den kunstneriske proces i lydstudiet er afgørende for det kreative produkt og dermed kunstnerens identitet og lyd.
2. Producere og teknikere er afgørende for det kunstneriske produkt. De er også kunstneriske medskabere af det færdige produkt.
3. Have a Cigar-studiet er en del af TV-2's historie og musikalske rejse gennem tid og teknik.
4. Den kunstneriske proces er i høj grad bestemt af tid og kontekst.

Men hvordan formidler man fortællingen om et af Danmarks mest anerkendte popbands arbejde i deres eget lydstudie, samtidig med at man også zoomer ud til en mere generel fortælling om arbejdet i det professionelle lydstudie? Og hvordan gør man fortællingen om arbejdet i det professionelle lydstudie håndgribelig, så publikum bliver bevidste om de mange processer, overvejelser og valg, der ligger bag den musik, vi går og lytter til?

Et lydstudie er for mange et ukendt univers. Gennem legende elementer og stærke fortællinger lukker vi op for de mange tekniske og kreative processer, der finder sted i det professionelle lydstudie. Blå og røde farver inddeler udstillingsrummet for at gøre det let for publikum at afkode, hvornår formidlingen omhandler TV-2 og Have a Cigar, og hvornår der zoomes ud til den mere generelle historie om arbejdet i lydstudierne. Fortællingerne hænger dog uløseligt sammen, og hovedformålet med udstillingen er at åbne op for den lukkede verden og dertilhørende processer, der eksisterer i et lydstudie.

KOM MED HELT IND I DET PROFESSIONELLE LYDSTUDIE

Bag et lille hegn har vi indrettet Have a Cigar-studiet. Studiet er bygget op som en interiørudstilling, der skal komme så tæt som muligt på at ligne det lydstudie, som var placeret hjemme i Steffen Brandts baghus fra starten af 1990'erne og frem til, at det blev flyttet til RAGNAROCK. Uden at være adskilt af montreglas får publikum mulighed for at komme med ind i maskinrummet til der, hvor nogle af de største danske pophits er blevet til. Genkendeligheden vækkes i soundscapet, hvor ti TV-2-sange, der alle er indspillet i Have a Cigar-studiet, danner lydtapetet til udstillingsoplevelsen.

Et overvældende antal af knapper og fadere gør det næsten uoverskueligt at se for sig, hvad den store mixerpult, hjertet i Have a Cigar-studiet, egentlig kan. Som et interaktivt lag i formidlingen har vi udviklet en digital mixerpult i otte spor, der giver publikum mulighed for at prøve kræfter med producerrollen i et mere enkelt og overskueligt univers. Den digitale mixer er et forsøg på at simplificere den proces, der finder sted, når et nummer skal færdigmixes.

TV-2's musik gøres altså til en aktiv del af formidlingen gennem hele udstillingen. I ti korte formidlingsfilm fortæller Steffen Brandt om de kreative processer og det hårde arbejde, der fandt sted i Have a Cigar-studiet fra starten af 1990'erne og et årti frem. Publikum får også et indblik i, hvordan og hvorfor bandets arbejde i studiet fadede ud i midten af 00'erne. Dermed bruges TV-2 og deres studie som løftestang til en større fortælling om arbejdet i de professionelle lydstudier i Danmark.

I den modsatte side af udstillingsrummet møder publikum den mere generelle fortælling om arbejdet i de professionelle lydstudier. Der tages udgangspunkt i RAGNAROCKs egen samling, og ligesom i fortællingen om Have a Cigar-studiet lægger vi her stor vægt på digital formidling. Det er et aktivt valg, vi har taget i et forsøg på at levendegøre formidlingen om et produktionsmiljø, der kan virke fremmedartet for mange. Musikproduktion er en teknisk indviklet og lang og

↓ Fig. 4. Lydstudiet er for mange et ukendt univers. Med TV-2s lydunivers som prisme, åbner vi op for fortællingen om det professionelle lydstudie som musikalsk værksted, hvor band og producer sammen jagter den fede lyd. Foto: Tine Moberg.

↑ Fig. 5. Mix dit eget TV-2 nummer. Med et overvældende antal knapper, kan det være svært at se for sig, hvad den store mixerpult i Have a Cigar-studiet, egentlig kan. Den specialdesignede digitale mixerpult giver publikum mulighed for at indtage producerens rolle i et mere enkelt set-up. Foto: Rasmus Rosenørn

← Fig. 6. Kim Hyttels digitale mobilstudie formidler fortællingen om overgangen fra analog til digital musikproduktion. Bag ved ses studietavler fra Sweet Silence Studios i København. Foto: Rasmus Rosenørn.

cirkulær proces, der kræver mange overvejelser fra de arbejdende hænder omkring musikerne. I takt med udviklingen af de professionelle lydstudier op gennem 1960'erne får musikproducenten en helt afgørende rolle i den kunstneriske proces.

I tolv formidlingsfilm giver vi ordet til producer Flemming Rasmussen, der ejer Sweet Silence Studios i København. Siden 1970'erne har han arbejdet med et utal af kunstnere fra Sebastian over Anne Linnet og Gasolin' til Metallica. Formålet med filmene er at give publikum et indblik i arbejdet i det professionelle lydstudie samt give dem en forståelse for producerens rolle som medskabere af det kreative produkt. For at stille de rigtige spørgsmål kræver det en forudgående viden. Derfor har vi udvalgt tolv spørgsmål, som vi på vegne af publikum stiller Flemming Rasmussen.

En installation med et interaktivt Danmarkskort giver publikum mulighed for at få overblik over eller dybere kendskab til nogle af de mest betydningsfulde lydstudier, der har eksisteret i Danmark. Installationen bliver løbende opdateret, og publikum bliver opfordret til at kontakte museet, hvis de selv har et studie i tankerne, som de mener mangler på kortet. Det giver os en ekstra mulighed for at interagere med vores publikum og tilpasse installationen til deres efterspørgsler.

I en specialbygget montre kan dele af produceren Kim Hyttels mobilstudie opleves. Det indkapsler fortællingen om overgangen fra analog til digital lydindspilning, der for alvor gjorde sit indtog op gennem 1990'erne. Det digitale udstyr var på daværende tidspunkt næsten ubetaleligt og krævede et stort kendskab. Den digitale indspilningsteknologi udviklede sig derfra eksplosivt, og det nye udstyr blev på meget kort tid forældet til fordel for noget nyt.

I takt med udviklingen af den digitale indspilningsteknologi var tiden begyndt at løbe fra det analoge udstyr, der bl.a. var med til at forme en stor del af TV-2's musik. Fortællingen om overgangen fra analogt til digitalt leder op til fortællingen om musikproduktion i hjemmestudiet, som findes i den øvrige del af udstillings-temaet *Jagten på den fede lyd*.

Det levende lydstudie

Have a Cigar-studiet er ikke udstillet bag montreglas. Kun en mindre afspærring adskiller museumsgæsten fra den store mixerpult, som er studiets hjerte og motor. Det er fuldt bevidst, at der skal være let adgang til studiet. For selv om TV-2 har taget afsked med studiet, som i mere end ti år var omdrejningspunkt for deres aktiviteter, er det forhåbentlig ikke sidste gang, at der er gået lyd gennem det komplicerede netværk af ledninger, effekter og kanaler.

Selv om studiet bliver udstillet og det formidler en vigtig kulturhistorie, er Have a Cigar-studiet ikke en museumsgenstand i klassisk forstand. Det er nemlig fuldt funktionelt og klar til brug. I princippet kunne man gå i gang med at indspille på det, som det står i RAGNAROCKS udstilling, og producere musik af samme kvalitet, som TV-2 gjorde i 1990'erne. Og for TV-2 er det faktisk en vigtig motivation for overdragelsen af Have a Cigar-studiet til RAGNAROCK, at det atter skal fyldes med ny musik.

”På mange måder er de fleste digitale redigeringsuiter bygget op ud fra de samme logikker, som gør sig gældende i det fysiske og analoge studie”

De fleste unge talenter, som arbejder med indspilning og produktion i dag, gør det digitalt. Dermed tager de den digitale verdens logikker og ubegrænsede muligheder med sig, når de på et tidspunkt bevæger sig ind i den professionelle verden. Det er der i sig selv ikke noget i vejen med, men de uendelige digitale muligheder gør ikke nødvendigvis musikken bedre.

Det analoge Have a Cigar-studie har sine naturlige begrænsninger. Der er kun 24 spor til rådighed. Der er ikke flere effekter end dem, som er til stede i racket. Her bliver man som producer tvunget til at træffe valg, og på et tidspunkt er mulighederne udtømte.

På mange måder er de fleste digitale redigeringsuiter bygget op ud fra de samme logikker, som gør sig gældende i det fysiske og analoge studie. Men i det analoge studie skal man selv forstå, hvordan lyden bevæger sig rundt i systemet, og selv forbinde kredsløbene for at opnå de ønskede resultater. Til gengæld er alle knapper, funktioner og muligheder synlige på samme tid. Hver knap har én og kun én funktion. Der er en anden form for læring i at dreje på en knap eller flytte en ledning fra ét stik til et andet frem for at klikke på en mus. Samspelet af begrænsninger, studiets taktilitet og selve forståelsen af, hvordan det virker, er vi overbeviste om vil klæde fremtidens musikproducere bedre på. Selv hvis de foretrækker den digitale verden.

Udstillingen af Have a Cigar-studiet er første etape i formidlingen af lydstudiets arbejdsmetoder, muligheder og begrænsninger. Næste etape bliver at invitere

unge mennesker med interesse for musikproduktion til at benytte Have a Cigar-studiets muligheder for produktion og indspilning. At kunne stille et analogt studie i denne kvalitet og med denne helt unikke historie til rådighed for unge musiktalenter er en fantastisk mulighed for, at RAGNAROCK kan tiltrække nye brugergrupper, indgå i nye samarbejder og bidrage til uddannelse og talentudvikling på højeste niveau. Hvordan vi gør det, ved vi ikke endnu. Men det er en ambition at løfte i flok sammen med de mange lokale kræfter, der arbejder for unges musikkuddannelse og talentudvikling i Roskilde. Ved at lade unge musiktalenter bruge og dermed lære i Have Cigar-studiet gør vi ikke blot RAGNAROCK til et museum for levende kulturarv, men Have a Cigar-studiets kulturarv tjener også et regenerativt formål, når TV-2 stiller deres udstyr til rådighed for nye generationer og dermed giver dem udviklingsmuligheder, som ikke fandtes på forhånd.

↓ Fig. 7. Mange danske og udenlandske producerlegender har taget sæde i Have a Cigar-studiets stole. TV-2 havde nemlig arvet dem fra et af 1980'ernes mest benyttede danske lydstudier - Werner studiet i København. Nu står de på RAGNAROCK og er ved at gøre sig klar til morgendagens producertalenter. Foto: Rasmus Rosenørn

LITTERATUR

Guralnick, Peter, 2015.

Sam Phillips: The Man Who Invented Rock 'n' Roll. New York.

Skea, Dan, 2001, Rudy Van Gelder in Hackensack: Defining the Jazz Sound in the 1950s. *Current Musicology*, 71-73, 54-76.

Have a Cigar: Med TV-2 i studiet: Denne artikel er delvist baseret på et interview, som RAGNAROCK foretog med Steffen Brandt i februar 2021. Interviewet findes i RAGNAROCKs samling.

Arkæologisk overblik

Emil Winther Struve, Nadja M.K. Mortensen,
Ole Thirup Kastholm & Palle Østergaard Sørensen

- Hvor gravede arkæologerne i 2022?

I 2022 var arkæologer fra ROMU ude på i alt 23 forskellige sager (fig. 1): to overvågninger, 12 forundersøgelser og ni egentlige udgravninger. Både i Frederikssund og Lejre Kommuner er der blevet foretaget én overvågning, tre udgravninger og fire forundersøgelser, der er ligeledes blevet foretaget fire forundersøgelser i Egedal Kommune, mens der i Roskilde Kommune er blevet foretaget to udgravninger.

I det følgende kan du læse lidt om de forskellige sager.

→ Fig. 1. Her ses, hvordan museets undersøgelser fordelte sig i landskabet i 2022. Journalnummeret korresponderer med teksten. Kort: Nadja M.K. Mortensen, ROMU.

■ Roskilde ■ Egedal ■ Lejre ■ Frederikssund

ROM 3773

Navn	Sogn	Type
Kildedal Nord	Ganløse	Forundersøgelse

I januar afsluttedes en større arkæologisk forundersøgelse af et 33 hektar stort areal nord for Kildedal Station, hvor Egedal Kommune planlægger byudvikling. Forundersøgelsen blev igangsat i oktober 2021. Ved undersøgelsen påvistes bopladsområder med foreløbig datering til bondestenalder, bronzealder og jernalder. Samlet indstilles ca. ni hektar til egentlig arkæologisk udgravning. På nuværende tidspunkt foreligger der ingen tidsplan for de egentlige arkæologiske undersøgelser.

ROM 3792

Navn	Sogn	Type
Knardrupgård	Ganløse	Forundersøgelse

I forbindelse med opførelsen af en ny maskinhal på ejendommen Knardrupgård udførte ROMU en egenfinansieret forundersøgelse af et mindre areal syd for ejendommens eksisterende driftsbygninger. Historiske kilder dokumenterer, at der på stedet har ligget en såkaldt stormandsgård ejet af den i middelalderen indflydelsesrige og magtfulde Hvide-slægt i perioden fra starten af 1100-tallet til 1300-tallet. Senere i middelalderen overgår ejendommen til kirken, og der opføres fra anden halvdel af 1300-tallet et cistercienserkloster. Klosterets bygninger nedrives efter reformationen i anden halvdel af 1500-tallet, men mindre arkæologiske udgravninger udført af Nationalmuseet i 1930'erne har dokumenteret fundamentrester efter klosterbygninger omkring og delvist under ejendommens nuværende hovedbygninger. Trods de påviste ruiner er lokaliteten ikke fredet. Den arkæologiske forundersøgelse forud for maskinhallens opførelse påviste desværre ingen bevarede fortidsminder.

ROM 3814

Navn	Sogn	Type
Gammel Toftegård Nord	Ølstykke	Forundersøgelse

Foranlediget af byudviklingsprojektet Landskabsbyen udførtes i september og oktober en større arkæologisk forundersøgelse af et ca. 22 hektar stort areal nord for den nuværende bebyggelse ved Egedal Rådhus.

Ved forundersøgelsen påvistes flere bopladsområder, der dateres bredt inden for jernalderen. Desuden udgravedes to jordfæstegrave med foreløbig datering til yngre jernalder/vikingetid. På et lavtliggende engareal langs Stenløse Å påvistes et område, der i oldtiden har været en lille mose. I de bevarede tørvelag fandtes et menneskeskelet samt knogler fra flere tamdyr (fig. 2). Såvel menneske- som dyreknogler opfattes som ofringer i mosen. Fundet af en tyndnakket flintøkse daterer foreløbigt offeraktiviteterne til bondestenalderen – ca. 3600 f.Kr. Delarealer med påviste fortidsminder forventes undersøgt ved egentlig arkæologisk undersøgelse i løbet af 2023.

ROM 3864

Navn	Sogn	Type
Stenløse Syd etp. 5	Stenløse	Forundersøgelse

Bygherrefinansieret arkæologisk forundersøgelse af 44.000 m² stort areal øst for boligudstyknings etaper 3 og 4, hvor Museet Færgegården i årene 2006-2007 udgravede indhegnede gårdsanlæg dateret til romersk jernalder samt et såkaldt trelleborghus dateret til vikingetid.

Ved forundersøgelsen påvistes hustomter med formodet datering til førromersk og ældre romersk jernalder. De erkendte huse demonstrerer, hvordan områdets "vandrende" bebyggelse sandsynligvis er etableret flere århundreder tidligere end hidtil erkendt. Et ca. 13.000 m² stort areal indstilles til egentlig arkæologisk udgravning, som forventes udført i 2023.

ROM 3653

Navn	Sogn	Type
Fuglsagre	Gerlev	Udgravning

Forundersøgelse i forbindelse med udstykning. Der fandtes kun få spredtliggende forhistoriske anlæg, som ikke giver anledning til yderligere undersøgelser.

ROM 3739

Navn	Sogn	Type
Sundby Lille grusgrav		Overvågning

Overvågning af afgravning af muld i grusgraven. Indtil videre kun spredtliggende anlæg, der ikke har ført til egentlige undersøgelser.

ROM 3781

Navn	Sogn	Type
Stags Agre, EU	Snostrup	Udgravning

Udgravning i forbindelse med udstykning. I udgravningsfeltet fandtes en række huskonstruktioner og mindre hegnsforløb, der formodes at stamme fra vikingetiden. Desuden fandtes gruber og et par huse, som foreløbig dateres til ældre jernalder. Mod øst undersøgte et længere forløb af en grøft, som tidligere er undersøgt ved en udgravning nord for arealet. Dateringen af denne er fortsat uvis, men forhåbentlig kan kulstof 14-dateringer gøre os klogere på grøftens anvendelsestidspunkt.

ROM 3782

Navn	Sogn	Type
Kroghøj	Slangerup	Udgravning

Udgravning i forbindelse med udstykning. Undersøgelsen foregik i to separate felter. Mod nord fandtes flere huse og et enkelt grubehus fra tidlig middelalder. En tilsvarende bebyggelse fandtes i et udgravningsfelt mod sydøst, hvor der også blev undersøgt de sidste rester af en megalitgrav.

ROM 3824

Navn	Sogn	Type
Spangegård	Oppe Sundby	Forundersøgelse

Forundersøgelse i forbindelse med udstykning. I to områder fandtes bebyggelsesspor, der formodentlig stammer fra både bronze- og jernalder. Helt mod vest fandtes kulturlag med detektorfund fra yngre jernalder. De tre områder er blevet indstillet som tre separate felter og vil blive undersøgt ved udgravninger i 2023.

På midten af det undersøgte areal fandtes spor af to megalitgrave, som er kendt fra et par akvareltegninger fra slutningen af 1800-tallet. Resterne af megalitgravene vil ligeledes blive undersøgt yderligere ved en udgravning i 2023.

ROM 3833

Navn	Sogn	Type
Kongshøj	Oppe Sundby	Forundersøgelse

Forundersøgelse i forbindelse med udstykning. Arealet ligger lige syd for ROM 3824 Spangegård. På størstedelen af arealet fandtes kun få spredtliggende anlæg, som ikke giver anledning til yderligere undersøgelser. En meget stor overpløjet gravhøj, som er registreret på den sydlige del af arealet, viste sig at være noget bedre bevaret, end det fremgår af oplysningerne i Fund og Fortidsminder. I den centrale del af højen var der stadigvæk bevaret op til 1,80 m i højden. Her fandtes en stensat centralgrav, som skal undersøges. Bygherren, som er Frederikssund Kommune, har ønsket at bevare resterne af højen som en form for historisk fikspunkt i den nye by Vinge, hvor der ellers ikke findes nogen bevarede gravhøje.

ROM 3861

Navn	Sogn	Type
Store Fuglebjerg	Snostrup	Forundersøgelse

Forundersøgelse i forbindelse med udstykning. Ved undersøgelsen fandtes kun få spor af forhistorisk bebyggelse. Mod nord fandtes et kortere stræk af den grøft, som også blev registreret ved undersøgelsen lige vest for (ROM 3825 Huuls agre). Denne grøft skal undersøges i et mindre felt.

ROM 3925

Navn	Sogn	Type
Rye Øst	Kirke Sonnerup	Forundersøgelse

Mindre museumsbetalt forundersøgelse i det sydvestlige hjørne af Møllegårdens mark umiddelbart øst for Rye. Mange metaldetektorfund fra marken kunne indikere bebyggelse fra middelalderen. Undersøgelsen afdækkede en række stolpehuller, og et blandet kulturlag med tegl nærmest Nordre Ryevej, men derudover ingen bebyggelsespor.

ROM 1304

Navn	Sogn	Type
Ryegaard	Kirke Sonnerup	Udgravning

ROMU fik i 2021 bevilling fra Slots- og Kulturstyrelsens pulje til erosions- og dyrkningstruede lokaliteter til fire ugers udgravning som følge af et metaldetektorfund af en skat fra senmiddelalderen nær Rye kirke. I 1980'erne påviste udgravninger nær fundstedet rester af en stormandsgård, der var middelalderens forløber for den nuværende Ryegaard. Udgravningen i 2021 påviste velbevarede levn af endnu en bygning til det middelalderlige gårdsanlæg, og i 2022 fik museet bevilling fra Slots- og Kulturstyrelsen til yderligere fire ugers udgravning. Undersøgelsen viste dog, at der med stor sandsynlighed findes endnu flere levn af middelalderens Ryegaard uden for de udgravede områder.

ROM 3246

Navn	Sogn	Type
Hyllegård II	Kirke Hvalsø	Udgravning

Tilbage i 2018 foretog museet en arkæologisk forundersøgelse af et syv hektar stort areal ved Hyllegård i Hvalsøs vestlige udkant, som skulle udstykkes til byggegrunde. Forundersøgelsen viste bopladsspor fra både bondestenalder og jernalder, som skulle udgraves, før den ønskede byggemodning kunne finde sted. Af forskellige årsager lå byggeplanerne stille i nogle år, og først i sensommeren 2022 fandt den arkæologiske udgravning sted.

ROM 3280

Navn	Sogn	Type
Vandinggård II	Glim	Forundersøgelse

På et 23,7 hektar stort markareal nord for Glim planlagde NCC at anlægge grusgrav, og arealet blev derfor arkæologisk forundersøgt i efteråret 2022. På ældre kortmateriale optræder der en gravhøj i arealets udkant, i dag er der dog en mergelgrav på stedet, og forundersøgelsen afdækkede ingen spor fra højen. Til gengæld blev der påtruffet flere indhegnede jernaldergårde, som skal udgraves, før grusgraven kan anlægges.

ROM 3302

Navn	Sogn	Type
Tjærebygård	Vor Frue	Udgravning

På et 5,9 hektar stort markareal ved Tjærebygård øst for Vor Frue planlagde NCC at anlægge grusgrav, og arealet blev derfor arkæologisk forundersøgt i 2021. Forundersøgelsen viste flere steder spor efter jernalderbebyggelse, hvilket betød, at i alt 19.500 m² blev indstillet til egentlig udgravning. Udgravningen fandt sted i sommeren 2022 og afdækkede flere indhegnede gårde, foreløbigt dateret til romersk jernalder.

ROM 3419

Navn	Sogn	Type
Vandinggård I	Glim	Udgravning

På et 17,9 hektar stort markareal nord for Glim planlagde Roskilde Sten & Grus at anlægge grusgrav, og arealet blev derfor arkæologisk forundersøgt i foråret 2022. På arealet viste sig udstrakte spor fra flere perioder af oldtiden, mest omfattende er bopladsspor og en gravplads fra romersk jernalder. Fortidsminderne blev efterfølgende udgravet og viste sig blandt andet at omfatte et antal indhegnede gårde med rester af grøfteinddelte parceller. Gravpladsen viste sig at rumme ca. 16 jordfæstegrave. Ved en del af udgravningen medvirkede arkæologistuderende fra Københavns Universitet som en del af deres uddannelse.

ROM 3819

Navn	Sogn	Type
Bukbakke	Kirke Hyllinge	Forundersøgelse

Sidst på året 2022 foretog museet en større arkæologisk forundersøgelse af et ca. fem hektar stort markareal syd for Kirke Hyllinge. Årsagen var udstykningsplaner i henhold til lokalplanen "Hyllinge Enge". Museet har i 2007 undersøgt et større område med arkæologiske spor fra både yngre bronzealder og yngre jernalder umiddelbart mod nord (se museets årsskrift fra 2008), og i nærområdet er desuden gjort mange fund med metaldetektor fra yngre jernalder og tidlig middelalder. Trods de rige arkæologiske omgivelser påviste forundersøgelsen kun spredte arkæologiske spor, der muligvis hører til udkanten af bopladsaktiviteter fra overgangen mellem bronze- og jernalder på markerne mod syd, der ikke skal bebygges i denne omgang. De spredte fund gav ikke anledning til yderligere arkæologisk undersøgelse.

ROM 3871

Navn	Sogn	Type
Jerndals Mølle	Kirke Hvalsø	Forundersøgelse

I sensommeren 2022 gennemførte ROMU en arkæologisk forundersøgelse af et ca. 15.500 m² stort område i den sydlige udkant af Hvalsø, hvor Lejre Kommune planlagde at opføre et børnehus. Forundersøgelsen afdækkede meget spredte bopladsspor i form af stolpehuller, gruber, kogegruber og en enkelt grøft. Der var dog ikke tale om fortidsminder af væsentlig interesse, og der blev derfor ikke foretaget en yderligere arkæologisk undersøgelse.

ROM 3896

Navn	Sogn	Type
Gevninge Overdrev 1	Gevninge	Overvågning

Nationalpark Skjoldungernes Land ønskede at etablere et vandhul ved Gevninge Overdrev, og ROMU foretog en arkivalsk kontrol af stedet. Det viste sig, at der netop her var registreret en gravhøj ved sogneberegningen i 1883. Tilstedeværelsen af en høj på stedet gav dog ikke videre mening set ud fra et topografisk synspunkt, da området er det lavest beliggende og omgivet af højdedrag. Museet fulgte gravearbejdet, og det viste sig da også, at der ingen spor efter gravhøj var. Det må konkluderes, at der har været tale om en forkert eller en upræcis afsætning af gravhøjen i dette landskab, som er generelt rigt på høje, fredede såvel som overpløjede.

↓ Fig. 4. Jul på Sortebrødre Plads. Vinterligt billede fra en af årets sidste udgravningsdage. Foto: Lars Meldgaard Sass Jensen, ROMU.

ROM 3505

Navn	Sogn	Type
Sortebrødre Plads	Roskilde	Udgravning

Større byarkæologisk udgravning i periferien af middelalderbyen Roskilde forud for bebyggelse af to tidligere parkeringsarealer på tilsammen ca. 5.000 m². Det første byggefelt er udgravet i efterår/vinter 2022. Ved udgravningen er der fundet omfattende levn af et dyrkningslag fra middelalderen indeholdende affald fra byen samt et stort antal skel- eller drænggrøfter og affaldsgruber. Området, der har ligget umiddelbart uden for byens befæstning, ser ud til at have været ubebygget, men rummede spor af en hulvej, der må opfattes som en slags "omfartsvej" mellem forstaden uden for den østlige byport og havneområdet. Spor af forstaden blev udgravet ved p-huset i 2017. I 2023 skal det andet byggefelt udgraves, som med al sandsynlighed har været gennemskåret af den middelalderlige vold og voldgrav.

ROM 3649

Navn	Sogn	Type
Gråbrødre Skole	Roskilde	Udgravning

Udgravning af meget fundrige kulturlag og anlæg fra middelalderen forud for byggeri ved Gråbrødre Skole i Roskilde. Den nordlige og største del af området har oprindeligt været en større vandfyldt lavning i terrænet, som i løbet af middelalderen er fyldt op. I den sydlige del af området blev der fundet enkelte rester af bygninger i form af fundamentsten og gulvlag samt grøfter, der muligvis kan have været matrikelskel, og affaldsgruber. Udgravningen gav mange fine genstandsfund, hvoraf en del formentlig kommer fra det nærliggende Vor Frue kloster (1160-1536).

ÅRSSKRIFTETS FORFATTERE

Cille Krause

Museumsinspektør, arkæologi
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Dorthe Godsk

Museumsinspektør, Roskilde Museum
Formidling & Kommunikation, ROMU

Emil Winther Struve

Museumsinspektør, arkæologi
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Jakob Caspersen

Museumsinspektør, Lützhøfts Købmandsgård og Håndværksmuseet
Formidling & Kommunikation, ROMU

Jesper Langkilde

Museumsinspektør, arkæologi
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Julia Standly Hopf

Udstillingsassistent og kurator

Julie Nielsen

Arkæologisk chef
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Lars Grundvad

Museumsinspektør
Museet Sønderkov

Lars Kjølhede Christensen

Museumsinspektør og seniorforsker, ph.d.
Nyere tid, ROMU

Louise Dahl Christensen

Museumsinspektør, læring og formidling
Formidling & Kommunikation, ROMU

Maria Panum Baastrup

Næstformand i Hal 12, ph.d.

Morten Thomsen Højsgaard

Direktør
ROMU

Nadja Malika Kring Mortensen

Museumsinspektør, arkæologi
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Ole Thirup Kastholm

Museumsinspektør, arkæologi
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Palle Østergaard Sørensen

Museumsinspektør, arkæologi
Arkæologi & Rekvireret arbejde, ROMU

Rasmus Rosenørn

Museumsinspektør, ph.d.
Nyere tid, ROMU

Tine Moberg

Projektmedarbejder
Ragnarock, ROMU

